לוחות זכרון

כולל

העתקות אבני המצבות בשדה הקברות בעיר קראקא הנוסד
בשנת ש״א, עם תולדות והערות חדשות ונצורות.

בלוית מחלקה „פליטת סופרים״ הכוללת הער׳ והארות
מחוקרי דורנו הגדולים.

מאת

חיים דובעריש פֿריעדבערג
מקראקא.

הַצִּיבִי לָךְ צִיֻּנִים (ירמיה ל״א).

1897

דראהאביטש, תרנ״ז.
בדפוס ובהוצאות א. ה. זופניק.

אל הקוראים!

בקצה מחברתי אשר חברתי על „רבינו יוסף קארו״ *) הבטחתיכם קוראים נכבדים לתת לפניכם את ספרי „לוחות זכרון״, והנה את אשר נדרתי אשלמה, והא לכם פרי תנובתי אשר עזרני ה׳ „לקבץ כעמיר גורנה מערמות שוכני עפר, גדולי וגאוני ק״ק קראקא, כרבא דכולא ביה, מצבותם ופרטי חייהם״ (לשון הפרופ׳ קויפמאנן נ״י במכתבו אלי), אשר אריתי בשדה הלמודים, להקים מוסדות דור ישן, ולהוציא לאור תעלומות מתחת חגוי הסלע, ומן סתר סעיפי אדמה, וחקרתי אחרי תולדות הייהם, וקורות ספריהם, מפי סופרים וספרים ופנקסאות שונים אשר היו למראה עיני, לרגל מלאכתי, להקים להם שם שלא יאבד זכרם מני ארץ, ושמם ינון לעולם! — והנה לא אכחד תחת לשוני כי איזה מצבות מעירנו כבר נעתקו פה ושם, ובכל זאת ימצאו הקוראים הדשות בדברי ובהערותי, כי מספר גדולי וגאוני ישראל אשר חיו, פעלו, ונפטרו פה רב הוא, וביחוד כי רבות עמלתי, ביגיעת בשר, עד אשר העתקתי הדברים החרותים על אבני המצבות — ומפנקסאות — ככתבם וכלשונם, כי מהמה היו שקועות בבטן האדמה, ורבות כבר העלו חלודה, או כי שן הזמן אכלתם, ואנכי אזרתי חלצי, ובכל מאמצי כחי יגעתי לתת לפני הקוראים דבר מתיקן, למען יתענגו על דברי הקוראים בכלל, ודורשי קדמוניות ישרון בפרט, והיה זה שכרי!

המחבר.

---

*) על ספרי זה הקטן בכמותו וגדול באיכותו השגתי מכתבי תהלה מחוקרי דורנו הגדולים, וכלם פה אחד יעידו ויגידו כי מלאכתי מלאה חן בעיניהם, ואעתיק פה ב׳ מכתבים קטנים מב׳ חכמים חוקרים נודעים, אשר כתבו לי על ספרי הנ״ל, הא׳ מאת ידידי הרב שמז״ה נ״י, והשני מהחכם דר׳ הרכבי נ״י. וז״ל הראשון: „רב שלום וברכה לידידי הרב החכם הנכבד כו׳ מ׳ חד״פ נ״י. קבלתי ברב תודה מחברתך הנחמדה על רבינו יוסף קארו ושמחתי מאד עליה כי אספת מכל עבר ופנה וגם מתוך ספריו כל הנוגע לתולדתו וחקרת עליו בהשכל ודעת, ומאד אשמח לשמוע כי ברצונך להו״ל מחברתך לוחות זכרון בקרב הימים ויהי נועם ה׳ עליך ומעשה ידיך יכונן כנפשך ונפש ידידך הדו״ש ש׳ ז׳ ק׳ האלברשטאם.״ וז״ל מכתב השני: „חכם וסופר נכבד, קבל נא את תודתי עבור מחברתך היקרה אדות מרן ששלחת לי בטובך, ובמעוף עין ראיתי כי נגלו לפניך המקורים הנאמנים לתולדות חייו, אף כי לבטח תמלא בחכמתך וימלאו גם אחרים עוד פרטים אחדים. ועוד חזון למועד כי אשוב לקרוא את מחברתך בעיון ובשום לב ואגיד לך את דעתי ומה שאמלא להעיר עליה, ושלום רב מאת מכבדך ומוקירך א. א. הרכבי.״ וכן השגתי עוד מכתבי תהלה מאת הפרופ׳ דוד קויפמאנן נ״י, הרב החכם הגדול מ׳ שלמה בובער נ״י ועוד רבים מחכמי זמננו, וקצרה היריעה מהשתרע.

לוחות זכרון.

ראשי הישיבות.

א). שה פזורה ישראל, מפזר ומפורד בכל קצוי ארץ, מיום סור מעל אדמתו אדמת הקדש, והגלה הגלת שלומים, ופזר ונפץ בין העמים, עוד לו דגל לתפארת, כי בכל מקום בואו הקים ה׳ ממנו יחידי סגלה, הנשארים מן השרידים אשר ה׳ קורא, והם נירו ניר בין בית ישראל, למען לא ישכח ישראל עושהו, וידע כי הוא אביהו עשהו ויכוננהו. — וכן באמצע המאה השלישית מאלף הששי, הופיע אור חדש בישראל, ודרך ככב מיעקב, הוא הג״מ יעקב פאללאק 1) בר יוסף, מחבר „הגהות על סמ״ג“ (שו״ת באר שבע סי׳ מ״ו). בראותו כי בעתות האלה — בימי ממשלת המלך זיגמונד הראשון 1506—48 — הרימו כנפי המסחר את ידיהם במלא רחב הארץ, ואזלת יד בלמוד התלמוד ומפרשיו, וח״ו תשתכח התורה מבית יעקב מבני ישראל, אז קם מתוך העדה, וקבע בעירנו קראקא ישיבה גדולה, וישנם מתניו להחזיר העטרה, עטרת תפארת ישראל ליושנה, ונהרו אליו תלמידים רבים, בחורי חמד וצעירי ימים, מכל אפסים, וישאבו ממעינו, מעין מים חיים, הם שטות התלמוד, אשר למד בעיון רב, ושקידה רבה, וקורות זמנו נדפס באריכות בסו״ס קריה נאמנה — מצד 306 והלאה —, ועל אדות המתנגדים על חילוקיו ערך הח׳ דר׳ יעללינעק נ״ע מאמר ארוך, אשר פיו יקבנו בשם „קורות סדר הלמוד“ — ונדפס בס׳ השנתי בכורים לשנת תרכ״ה—כ״ו — ויסע הג״מ יעקב פאללאק מפה ויחן בעיר פראג, וינהוג גם שמה ישיבתו הרמתה, — הח׳ גראֶטץ בס׳ G. d. J. ח״ט עמוד 63 - 6 — ובאחרית ימיו אוה למושב לו את העיר לובלין, אשר במדינת פולניא, ואף שמה השקה מבארו באר התבונה, לתלמידים המקשיבים לקולו, ויגוע ויאסף שמה אל עמיו, וזה חקוק על אבן מצבת קבורתו:

---

1). מרב אחר שהרביץ תורה בעירנו לפניו לא נדע, אף כי כבר גרו פה יהודים סביב משנת 1133, כי בשנת 1034 — אחרי מות המלך מיעטשיסלאוו, Mieczysław — לא מלך מלך על פולניה, איש כל הישר בעיניו יעשה, וילכו יהודים רבים, והלכו לגור באשר ימצאו, ויבואו לעירנו וישבו בה שקטים ושלוים באין מכלים דבר, ויהי להם בה ב״ד כמשפטם, והנהגת קהל ועדה כהלכתם, ובשנת ד״א תתצ״ג (1133) בנו לנו בית הכנסת להתפלל ולשפוך שיחם לפני יוצרם, ובהיכל בית הכנסת בתוך הקיר נחרת הפרט „קול רינה וישוע“.

„אבל וקינה אעורר, בבכי ובדמע אשורר,
על אשר פה טמון הגאון מו״ה קופלמאן
ר׳ יעקב הלוי שמו טעמו ונימוקו עמו
הוא אביר יעקב התם אשר שמו בכם נחתם
אשר הי׳ בקי בחכמת כל הספרים ובפרט בששה סדרים
ומי הרביץ תורה כמותו ומי יוכל לספר תהלתו
הגאון מו״ה יעקב בר יוסף ז״ל
נפטר כ״ג סיון ש״א לפ״ק.״

אחרי אשר נסע הג״מ יעקב פאללאק מפה, מלא מקומו בתור ריש מתיבתא, הג״מ אשר, שכבר היה אב״ד בעירנו משנת רס״ז (1507), ומלבד ידו הגדולה בתלמוד ופוסקים, היה לו יד ושם גם בחכמת הנסתר, היא חכמת הקבלה, ויחבר בענין ההיא ס׳ אשר יכנה בשם „עמק הברכה״ — אשר היה למראה עיני הרמ״א ז״ל, (תורת העולה ח״א פ״ד) — ונכדו המהר״ם לובלין הודיע אותנו -- בתשובותיו סי׳ פ״ג — על אדות הס׳ הזה, „כי מרוב קדושתו לא הביאו לבית הדפוס, כי כן ראוי שכל ספר קדוש כזה לא יובא לבית הדפוס שלא יבואו להשתמש בו בני אדם שאינם כדאים לו.״ עכ״ל. הרב הגדול והמקובל הלזה גוע ויאסף אל עמיו בערך שנת ש״ן, ואחרי מותו נתקבל על מקומו בתור ר״י הרב מ׳ משה שטארך, אשר הרב בעל צמח דוד חשבו בין ראשי הישיבות המפורסמים, ונזכר גם בשו״ת שארית יוסף (סי׳ ג׳), ועל מקומו נתמנה אחריו הגאון מ׳ משה איסרלס — הרמ״א — ז״ל. הגאון הקדוש הלזה נולד פה בקצה המאה השלישית לאלף הששי, בימי עלומיו הוסיף לקח מפי הג״מ שכנא האבד״ק לובלין, אשר היה אחרי כן חתנו, כי לקח את בת רבו לו לאשה, (ד״מ יו״ד סי׳ ק״י אות ד׳), ואחרי מותה לקח לאשה אחותו של הג״מ יוסף כ״ץ, מחבר שו״ת שארית יוסף (בהקדמת ס׳ פי שנים, ד׳ אלטונא תצ״ה). בשנת ש״י פרש רבינו משה חרמו על המדפיסים ספרים מוטעים (בתי סי׳ יו״ד). והנה רבינו משה גם בעודו היה רך בשנים, ככר היה מלא דעת זקני חכמים, ויאהב אפלטון גם אריסטו וכל ספרי הפילוסופיא, ועל זאת הוכיחו שארו הרש״ל, אכן הוא כבראי מוצק עמד על מכונו, ויחזק במעזו, כי גם כל הרוחות שבעולם אין מנשבות אותו ממקומו כי כסלע איתן שרשיו חזקים, כי כבר מלא כרסו במעדני התורה ובכולא תלמודא, ויהיו אצלו התירה והפילוסופיא משולבות ומצומדות אשה אל רעותה, ומזה נוכל להוכיח כי בצדק חקקו על מצבתו „ממשה עד משה לא קם כמשה״, כי הוא היה חכם תלמודי, רבן של כל בני הגולה, ויפרוש מפה על ד׳ חלקי ש״ע, ונתפשטו פסקיו והוראותיו בכל תפוצות ישראל, וכלנו תלמידיו השותים בצמא את דברי׳, אשר מפיהן אנו חיים, וכל מעשי תקפו וגבורתו ופרשת גדולתו חרות על כנפי הנשר — שנה א׳ — ובמבוא לס׳ כלילת יופי, ונקרא לשמים מעל בשנת של״ב, ועל מצבתו חרות לאמר:

„ה"ה נר המערבי הגאון הגדול בדורו מ' משה רועה אבן ישראל, ביום ג"ל למספר בני ישראל, גלה כבוד מישראל, משה היה רועה צאן ישראל, צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל, הרביץ תורה בישראל, העמיד תלמידים לרבבות אלפי ישראל, ממשה ועד משה לא קם כמשה בישראל, וזאת תורת החטאת האשם אשר שם משה לפני בני ישראל, שנת של"ב לפ"ק. 2).

ב). אחרי שנקרא לשמים מעל הרמ"א ז"ל, נתעלה במקומו לר"י הג"מ מרדכי בר יעקב (פנקס הח"ק דף ל"ז ע"ב), אשר כפי עדות בעל צמח דוד היה נקרא בשם „זינגער", ממשפחת טבא הרב האדיר הזה הופיע בעירנו באור תורתו בין ארזי לבנון הם אדירי התורה, אשר חלקת שאריתם פה, ויפיץ מעינותיו חוצה, ולדעת החי' צונץ הוא מחבר ביאור על משלי (ד' קראקא שמ"ב), ועל איוב (ד' פראג שנ"ז), וכפי הנראה צדקה השערתו המחכמה. וזה הרשום עלי אבן מצבת קבורתו:

פה נקבר, איש נבר,
לפרט מוהר"ר מרדכי סבא, בחכמת הטבע היה שר צבא,
גם היה נגיד בדקדוק בקבלה בדרשות כרב חביבא,
בימי בחרותו נסתפק במועט כרב הנינא בקב חריבא,
מרגלא בפומיה כל מה דעביד רחמנא לטבא,
לעת זקנותו כשהיה לאיש שיבה נהפכו כלם לטובה,
הגאון מ' מרדכי רועה אבן ישראל בר יעקב נעלה זצ"ל,
במצבה הלז חקוקה, נשמתו יצאה בנשיקה,
והראיה גם עד, שצדקתו עומדת לעד,
ממרדכי ועד מרדכי, לא קם כמרדכי,
לטוב עמו דורש, כל רז פורש,
כיקיא בן אגור, היה הכל בפיו שגור,
י"נ ביום ה' י"ט טבת, שנת של"ו, תנצב"ה."

ג). אחרי האסף אל עמיו הג"מ מרדכי זינגער, כהן פאר במקומו

---

2). ועל אבן מצבה הראשית חרות: „רבים ישתוממו גם יתפלאו איך לעת אשר גלי ים הזמן סבונו גם סבבונו. מרעה אל רעה יצאונו, גם לחפור את הארץ באנו, כמעט המים הזדונים שטפונו, ובמעט רגע רוח יצאה מלפני ה' ויאמר הסו גליו, אמנם אין להפליא מהביט אל מעונות אריות גדולים חקרי לב, אשר כל איש ישבע מפרי פי תבונתם, היא שעמדה לנו זכות חכמתם ותורתם, הנה כי כן נתעוררו בעלי חברא קדישא, חוברי קבר ודורשים אל המתים, ועל פי השתדלות המתנדבים בעם נתחדשו הציונים ההמה למען זכר הגאונים ההמה לא יסוף מזרעם, נתקדש בחדש תמוז שנת תקנ"ד."

בתור ריש מתיבתא הג"מ יוסף בר גרשם כ"ץ 3), הנודע בתבל ע"י ספרו היקר שו"ת שארית יוסף, אשר הביא תחת מכבש הדפוס בעירנו בשנת ש ן. שנה אחת טרם האספו אל עמיו, וינהג פה ישיבתו עד זקנה ושיבה, וזה חקיק על מצבתו:

> „בזאת המערה נקבר האיש האלהי האלוף התורני
> מ' יוסף בה' מרדכי גרשון כ"ץ זלה"ה, היה אב"ד (?)
> וראש הישיבה פה ק"ק קראקא יותר מחמשים
> שנה, ויוסף להיות עניו מכל אדם, הוא הרביץ
> תורה והאיר עינינו בתשובותיו שארית יוסף, ובאורים
> חשן משפט, ובאוורים על המרדכי ונפטר ביום ב'
> ג' שבט שנת נש"א את ראש בני גרשון, ועל החכם
> הסמוך הנזכר טמונה, אשה חשובה והגונה,
> זוגתו הרבנית מ' שפרינצא בת הקצין פרנס
> ומנהיג הנכבד כמר משה עבריליש זצ"ל, כל ימיה
> עסקה בגמילות חסדים ובביקור חולים ולבעלה
> היתה עטרת ונפטרה ביום א' ד' טבת של"ה לפ"ק,
> ועליה נקבר נינה הקטן גרשן בן הר"ר משה
> בנה, ועליהם נקבר הגאון מ' תנחום 4) בהג"מ
> יוסף כ ץ היה כל ימיו דיין וגבאי נפטר יום ד'
> ז"ך ונקי בחדש שבט שנת שע"ח לפ"ק."

ד). על מקומו נתעלה לר"י הג"מ משה מרדכי בר שמואל מרגליות, תלמיד הרש"ל, (צונץ בס' סינאגאגאלע פאעזיע" 42), אשר טרם בואו לקריתנו היה אב"ד בקרית מלך רב ווינא רבתי (שם 420), ואחרי כן כאשר נתקבל פה לאב"ד, הביא תחת מכבש הדפים בעירנו — בשנת שמ"ט — ספרו „חסדי ה'" על הי ג מדות, וגודל יקרתו בעיני רבני זמנו

---

3). כן הוא לדעת בעל עיר הצדק, אבל מה נעשה עם הדברים האמורים על המצבה „שהיה פה ר"י יותר מחמשים שנה"? לכן עלתה בדעתי השערה לומר, כי יוכל להיות שהגאון בעל שארית יוסף היה פה ר"י יותר מחמשים שנה, אבל הוא נהג פה ישיבתו שלא מטעם ראשי העדה ומלותה, כמו הג"מ אליעזר טריוש אשר הרביץ פה תורה בתור ר"י. אבל שכר לא נתן לו מקופת העדה, אכן אחרי מות הג"מ מרדכי זינגער נתקבל הגאון בעל שא"י לר"י עפ"י מנהיגי העדה וראשיה, ושכרו קצבו לו מקופת הקהלה כי זה דרכם מאז לתת משען כסף לאיש אשר הרביץ תורה ברבים, וילמוד תורה עם תלמידים המקשיבים לקולו, לתפארת עירם ולטובת הבחורים אשר אוו ללמוד תורה, ואין ידם משגת לקבוץ שכר למלמד להועיל. וכפי הנראה השערתי נכונה מאד.—

4). הג"מ תנחום הלזה הוא אביו של הג"מ פסח, אבי הג"מ משה שהיה אבדק"ק לוילק, ושמה הסכים על ס' עמודיה שבעה (ד' פראג תל"ד), ואחרי כן הרביץ תורה בהרבה קהלות אחרות (עיר תהלה 182), ויהי גיסו של הג"מ יונה תאומים מחבר ס' קיקיון דיונה, חתן הג"מ מאיר במ' שא"ל וואהל, כמבואר בס' גדולת שאול דף כ"ד.

נוכל לשער כי גם אליו פנו רבני איטאליא, למען יחוה גם הוא דעו על אדות המקוה מים דרוויגו (העוב"י צד 11) הג"מ משה מרדכי נאסף אל עמיו ביום הש"ק יו"ד כסליו, ונקבר למחרתו ביום א' י"א כסליו שנת שע"ז (פנקס הח"ק דף ע'). ובנו אשר היה שמו בקרבו נפטר פה גם הוא, ואלה דברי פנקס הח"ק (דף ק"ה): „ונשמת האלוף החסיד מו"ה משה בן מ' משה מרדכי מרגליות תנצב"ה יום ג' ד' אייר שצ"ט". וזה חרות על מצבת הר' משה מרדכי:

„יו"ד כסליו שע"ז לפ"ק,
זה קבר איש אלהים קדוש יאמר, מצות ד' שמר,
שר וגדול בתורה, בפלפול ובסברא,
במקרא במשנה ובגמרא, הגאון ר"ש מתיבתא מוה"ר
מרדכי בן מו"ה שמואל מרגליות ז"ל תנצב"ה."

ה). אחריו נתעטר בעטרתו הג"מ נתן נטע בהרב מ' שלמה בן הגאון מ' נתן שפירא בעל מבוא שערים הרב הזה גוע ויאסף אל עמיו לדאבון לב כל בית ישראל, בעודו היה בימי עלומיו, בשנת שצ"ג, ואחרי מותו הדפיסו יוצאי חלציו ספרו היקר „מגלה עמוקות" (ד' קראקא שצ"ו), ואבן מצבתו תאמר:

„פה נטמן איש אלהי קדוש מן הקדמונים, מגלה
עמוקות רזין ומטמונים, הוא שאומרים עליו שדבר
אתו אליהו פנים אל פנים, הגאון אב"ד (?) ור"מ
מו"ה נתן נטע בן מו"ה שלמה שפירא זצ"ל, נפטר
ביום ד' י"ג אב שצ"ג לפ"ק תנצב"ה."

ו). אחרי האספו אל עמיו, נקרא הנה למלא מקומו הג"מ משה ר' מענדלש, שכבר הרביץ תורה בהרבה קהלות גדולות — כמבואר בס' עמודי העבודה צד 227 — ויהי הנה עד ערך שצ"ט, והרב מ' דוד טעבלי מפוזנא יספר בספרו „שערי ציון" — דפוס האמבורג דף ב' ע"ב — כי בעת היותו בשנת שצ"ה בקראקא, ויהי האב"ד הג"מ יואל, והר"מ הג"מ משה ר' מענדלש, והם צוו על השמשים להכריז בכל בתי כנסיות שתיקה יפה בשעת התפלה, וכן נדפס ד"ת בשמו בס' „נחמות ציון" (ד' פפד"מ תל"ז) בדף מ"ב ע"ב, בזה"ל: „וזה ששמעתי מפי מורי הרב הגדול מו"ה משה ר' מענדלש ר"מ ואב"ד 5) בק"ק קראקא יצ"ו." וכן הסכים בעת

---

5). הנה הרב בעל כ"י רצה להוכיח ב„מכתבי בקרת" צד 39 בהערה, כי הוא הרב מ' משה הנזכר בשו"ת מהר"ם לובלין סי' פ"ח, בשם „אב"ד דגליל" קראקא, ופה בכתובת ציון הוא טעות הדפוס או טעות סופר וצ"ל „אב"ד דגליל" קראקא. אבל דע קורא משכיל כי דבריו קשים להלמם, ובמח"כ שגה מאד, כי כפי שהבאנו פה עינינו רואות שהג"מ משה היה באמת ר"מ פה, כי אתקיימו סהדותא דתרי סהדי, רק בכתובת ציון מיותר תיבת „אב"ד", והוא כתב כן לתאר כבוד, כאשר עינינו רואות חרות על מצבת הרב בעל שארית יוסף ועל מצבת בעל „מגלה עמוקות", ובאמת לא היו רק ראשי מתיבתא לבד, והכותב על המצבה הפריז על המדה, וכ"ז ברור.

היותו פה בחברת האב״ד הג״מ יואל בעל הב״ח על סידור שער השמים מהגאון בעל של״ה ז״ל, וכאשר נתקבל לאבד״ק פוזנא, עזב את כס הר״מ בעירנו, ויסע לפוזנא, ויבא הנה הג״מ יהושע ב״מ יוסף, לשבת על כס הר״מ בעירנו בשנת ת׳, והוא הנודע בתבל ע״י ספריו היקרים המאירים כספירים, ה״ה שו״ת פני יהושע ו„מגיני שלמה״, וקורות ימי חייו, וכל מעשה תקפו וגבורתו ערוך וארוך בראש ס׳ „כלילת יופי״ ח״ב, וזאת חקוק על מצבתו:

> „פה נקבר אדומ״ר מופת דורנו גאון תפארתנו
> הגאון מ׳ יהושע בן מ׳ יוסף זצ״ל, בשבת ז״ך
> מנחם ונקבר ביום א׳ כ״ח מנחם ת ח לפ״ק תנצב״ה,
> נתחדש בשנת תקנ״ו לפ״ק בהתפעלות והוצאות
> נכדי הגאון האמתי רשכב״ה בעל מגיני שלמה
> ושו״ת פני יהושע.״

פה עמוד עמדי, קורא משכיל! רגע קטנה, ואודיעך דבר נחוץ, הלא תדע כי לכל ריש מתיבתא היה גם ב״ד קבוע מלבד הבי ד״ר שהיה להרב אב״ד, וברבות הימים נכנס כל אחד בגבול רעהו, וע״י זה התעוררו ביניהם ריב ומדון, ולכן שמו מנהיגי עירנו לב לתקן המעות הזה, ויקבלו עליהם לחק שלא לתת עטרת הרבנות האב״ד, זולת על האיש אשר יהי׳ ראוי גם לאיצטלת הר״מ. ויתנו בעת ההיא — אחרי מות בעל מגיני שלמה — עטרת הר״מ על ראש הגאון בעל תוי״ט שכבר היה פה האב״ד, לשאת על שכמו את שתי המשרות הנכבדות האלה, ועתה אעצרך עוד זמן קט, ואסדר לפניך הרבנים שכהנו פאר בקהלתנו בתור אב״ד עד הגאון בעל תוי״ט, וממנו והלאה הרבנים שהרביצו פה תורה בתור אב״ד ור״מ.

הרבנים האב״ד.

ז). הרב הראשון הנודע לנו ששמש בעירנו בתור אב״ר, היה הגאון והמקובל מ׳ אשר — אשר הזכרנו אותו בסי׳ א׳— אשר לדעת הר׳ חיים מיכל מהאמבורג בספרו „אור החיים״ צד 257, הוא מחבר באור על סדר הקינות לתשעה באב, (ד׳ קראקא שמ״ה), וס׳ לחם אבירים, - אשר בעל ש״י מיחסו להר׳ אשר בר יוסף הי״ד. — ולדעתי הוא הרב אשר אמר לדבק טוב, ואוה לתת לבנו לאשה, בת הרב הר׳ משה ראשקאוויטש מבריסק, והמלך זיגמונד הפר ברית החתון מפני טעם כמוס (וואסחאד משנת 1884 נו׳ 1), - ואחרי מותו נתעטר בעטרתו הרב מ׳ משה פישל אשר היה גם רופא בחכמת הרפואה, ובשנת רפ ג (1523) כבר השתדל עבורו הכהן הגדול מפוזנא (ערצבישאף) ויתן לו המלך זיגמונד מכתב מיוחד לפטור את היהודים החוסים תחת ממשלתו מכל תשלומי המסים אשר להם לשלם שנה בשנה לאוצר המלך, ועל כסאו ישב הגאון המפורסם

מ' יצחק בר דוד הכהן שפירא שהיה בראשונה ר"מ בעיר קרעמניץ, ונדפס ממנו מכתב בס' נתיבות עולם (נתיב הלשון פ"ט), אדות אשר כנוי משפחה אחת בשם גנאי „נאדליר". גם נדפס בשמו ד"ת בסוף מסכת בבא מציעא על סוגיא דתגרי לוד, והוא חותן הג"מ מאיר מלובלין (מהר"ם) אשר התימר מאד בכבוד חותנו, וברוב תשובותיו חתם א"ע: „חותן המלך הגאון מהרי"ץ כ"ץ". ובנו הוא הרב מ' יעקב מחבר ס' (אבן יעקב) באר מים חיים (ד' קראקא שלו"ם, הח' צונץ בס' צייטשריפט פיר דיא וויססענשאפט דעס יודענטהומס, ד' ברלין 1822), ותפרד נשמת הג"מ יצחק מבית חומרו בשנת שמ"ב, ותשם קנה במרומי שמים, בין מלאכי שחק, וגוו הטמן בעפרות אדמת עירנו, וז"נ אבן המצבה העומדת על קברו:

> „ויצא יצחק לשוח בשדה בשם טוב ליצירה, הוא הגאון ר"מ נ"י ע"ה המעוטר בשלשה כתרים, בכתר של תורה, וביראת ה' טהורה, ובכתר של כהונה, ידו ולבו אמונה, בכתר של מלכות, ממשלתו להיות ולזכות, הלא שלשה הן ובכלם זכה מ' יצחק הכהן בהמנוח מ' דוד שפירא זצ"ל, ושמו הטוב עולה על גביהן, כי נפרש בשם, ברוך הבא בשם, ונשמתו עלתה לשמים יום א' י"ו אלול בו תנצב"ה אמן. פנה זיוה והדרה, משיבי מלחמת של תורה, משיב לכל בחכמתו המפוארה, במשנה בתלמוד בקבלה ומקרא, גאון נשיא כהנא רבא, נגוע בעון הדרא, עוקר הרים ומשבר סלעים בספרא, שפתי כהן ישמרו דעת ומפיהו יבקשו תורה, וישב יצחק עם באר לחי ראי לפ"ק."

ח). על מקומו ישב אחריו חתנו הג"מ מאיר מלובלין מחבר ספרים מאירים כספיר ם, ונודעים לשם, אשר הובאו תחת מכבש הדפוס ע"י בנו הר' גדליה האבד"ק לובמלא 6), ויגוע הרב מ' מאיר ויאסף אל עמיו בעיר לובלין, העיר אשר ישב בה על כס הרבנות, באחרית ימיו, ט"ז אייר שנת שע"ו (פנקס הח"ק פה).

---

6). לובמלא היא עיר עתיקה לימים, והרב הראשון אשר ישב שמה על כס הרבנות בתור אב"ד, היה הג"מ הירש, הנזכר בל"ד ובסה"ד, ואחריו נתעטר בעטרתו עטרת תפארת הרבנות, הג"מ אברהם פאלאק — חתן הג"מ יצחק בר בצלאל מלאדמיר — הנזכר בתי' הב"ח סי' ד', והוא אחד מן המסכימים על הפירוש מתנות כהונה על המדרש רבה, ואחריו נתמנה במקומו הג"מ שמעון וואלף אויערבאך, כי עזב את כסאו בטורבין, ואחרי זמן קט עזב גם את כסאו בלובמלא. כי נקרא מעדת לובלין, לכהן פאר בראש עדתם. [ואחרי כן עזב גם את העיר לובלין ואת כל המנוחה והשלוה, ויסע לעיר פרעמיסלא, וישב שמה על ממלכתו, ויורה בין דם לדם ובין דין לדין, וכה שפט בצדק ובמשפט את עדתו, ובמשך זמן היותו שמה אב"ד בא גם הוא על החתום בין

אחריו מלא מקומו בעירנו הגאון הגדול מ' ישעיה מנחם בר יצחק מחבר ס' „באורים ככדו ה'" (ד' קראקא שס"ד). הרב הזה היה בראשונה ר"מ בק"ק שעברשין (מתנות כהונה ויקרא רבה סי' ב'), משמה נתקבל לאב"ד בלאדמיר, ואחרי כן נתעלה משמה לשבת על כס הרבנות בעירנו, ובלאדמיר מלא מקומו הג"מ יהושע ולק כ"ץ מחבר סמ"ע (בקונטרס סמ"ע, ד' זולצבאך תנ"ב), וגודל יקרתו בעיני גאוני דורו נוכל לדעת כי גם הוא בא על החתום בין החתומים על החרם שלא לקנות הרבנות בכסף (הלבנון תרכ"ז גליון 24), וכן הסכים על ס' „לוח הדקדוק" בחברת הגאון בעל הלבוש והמהר"ל מפראג, בשנת שנ"ח, ולא ארכו לו פה הימים, כי נקרא לשמים מעל, ביום ב' כ"ה מנחם אב שנ"ט (פנקס הח"ק דף נ"ד), ויגמרו מנהיגי וראשי עירנו אומר, וישלחו מכתב הרבנות אל הג"מ ישעיה הלוי הורוויץ מחבר ס' של"ה (בהקדמת הג"מ שבתי שעפטיל לשל"ה, וראה גל עד חלק האשכנזי צד 31), תלמיד הסמ"ע (של"ה דף ע"ו ע"ב), אכן הוא נזור אחור מלקבל על עצמו משרתו זאת, כי נכסוף נכסף לנסוע לארץ הצבי, וישלחו את כתר הרבנות לעיר בריסק, אל הג"מ פייבוש — רבו של הב"ח, ובעל דמשק אליעזר -- והסכים פה על ס' יש נוחלין

המסכימים על ס' יש נוחלין. ומשם נתקבל לאבד"ק פוזנא, כי הוא בענות צדקו משך עליו עיני רואיו, וגם שמה הסכים על ס' שיח יצחק (ד' באזיליאה שפ"ז), ביום י"ט לירח שבט שנת שפ"ז. ומשם נתקבל להיות אב"ד ור"מ בקרית מלך רב וויען הבירה (עטרת זקנים סי' תקפ"ה), ובאחרית ימיו נתקבל להיות אבד"ק פראג, ושמה האסף אל עמיו ז' מרחשון שצ"ב, וד"ת ממנו מובא בס' קב הישר פרק ס"ה.] ובלודמירא נבחר תחתיו לאב"ד ור"מ הג"מ יואל סירקיש מחבר הב"ח. וכאשר נתעלה משמה לאבד"ק מעזביז, ישב שמה על כסאו הרב מ' משה הנפטר שמה בשנת שע"ז והספידו הגאון בעל איתן האזרחי בספרו (שם פ' נשא) אחריו נתעטר בעטרתו מקהלת לודמירא הג"מ גדליה בן המהרש"ם לובלין, ובמשך הזמן אשר כהן שמה פאר הביא תחת מכבש הדפוס בעיר ווינציאה (שנת שע"ט) שאלות ותשובות אשר הריץ אביו הגאון ז"ל לגאוני דורו, כי הכל היו צריכים למרי קיטיא, וכן הסכים שמה על ס' עץ שתול, הוא באור ספר העקרים מהר' גדלי' ליפשיץ, ואחרי מותו נתעלה לשבת על כסאו הג"מ משה בעל מהדורא בתרא, חתן רבינו המהרש"א, והסכים שמה על הדפסת הש"ך על יו"ד שהדפיס הג"מ שבתי כהן בעצמו בעירנו שנת ת"ו. ומשם נבחר לאבד"ק לובלין, ובלודמירא נתקבל לאב"ד הג"מ אליעזר בר מנחם מרגליות האבד"ק פרעמישלא, והסכים שמה על ספרא דצניעותא דיעקב (ד' אמ"ד תכ"ט), ואחריו נתמנה במקומו הג"מ יעקב — בר מרדכי אחיו או גיסו של הר' ארי' ליב אבי הג"מ דוד לידא — והסכים שמה על ס' מגדל דוד מהג"מ דוד לידא, בשנת „במגדל דוד צוארך", ועל ס' קנה חכמה בועד יערסלב ביום טו"ב אלול ת"ס אחריו נתעטר בעטרת האב"ד מקהלת לודמירא הג"מ ליזר, אשר ד"ת נדפס בשמו בס' „מצודת דוד" (ד' אלטונא תל"ו) דף י"ד, מאת נכדו הרב הג"מ דוד בהג"מ משה חר"ז ואחרי כן נתמנה שמה לאב"ד הג"מ יששכר בער מלובלין אשר בא בהסכמה על ס' זרע ישראל (ד' ווילמערסדארף ת"ן) שנת תפ"ב, ובשנת תפ"ד על ס' בית לחם יהודה, ובזמן האחרון הרביץ שמה תורה הג"מ ישראל יונה לאנדא, שנתקבל משמה לאבד"ק קעמפנא, ושמה הביא תחת מכבש הדפוס ספרו הגדול מעין הברכות (ד' דיהרנפורט תקע"ו) על מסכת ברכות.

בשנת שע"ו, ונפטר בעירנו ביום ג' ב' דחוה"מ סכות שע"ח לפ"ק (פנקס הח"ק דף ע"א), ואבן מצבתו — וכן מצבת הג"מ מענדיל הנ"ל — נאבדה בארך הזמן, ולא ידע איש את קבורתו, ושמו ינון לעולם! —

ט). אחרי האסף אל עמיו הג"מ פייביש, נקרא ממרחקים תלמידו המובהק הגאון האדיר מ' יואל סירקיש, אשר זכרו הטוב לא יסור מאתנו עד עולם, על ידי ביתו החדש (ב"ח) והגדול אשר בנה בישראל, והעמיד תלמידים רבים, ומגדולי תלמידיו היה הגאון בעל שו"ת צמח צדק, וחתנו לוקח בתו היה הג"מ דוד הלוי בעל טו"ז, ויאסף אל עמיו בשנת ת', ומצבתו ארוכה בענינה:

„כתר תורה
בעל המחבר ס' בית חדש התחלת חכמתו בחוץ
תרונה בק"ק פרוזנא חזק ואמץ בישיבה בק"ק
לוקבא אור תורתו על כלה בק"ק לובמלא הון
לתת בוזב בק"ק מעזיבז עדין מחוזה מים חיים
הזה בק"ק בעלזא מלא אחרי ה' ככלב בק"ק
שידלוב 7) הודיע חקת התורה ומשפט ד״ בק"ק
בריסק דליטא נפוצו מעינותיו ככן יקא בק"ק קראקא.
צעקה עד לב השמים, אי חסיד ועניו היה מאיר
עינים, לנו ולבית ישראל שבק חיים, ומאיר
לעולם כלו בכבודו, אכסניא של תורה, בעונותינו
נעדרה לארץ ולדרה זרה. . ."

---

7). גם שידלוב היא עיר עתיקה לימים, וגם שמה הרביצו תורה גאונים מפורסמים ז"ל, ואלה הם: הג"מ משה ר' מענדלש (ראה מה שכתבנו על אודותו בסי' וא"ו). כנזכר בת' משאת בנימין (סי' ט"ו וק"ט), וכאשר נבחר משמה לאבד"ק פפא"מ נתקבל לאבד"ק שידלוב הגאון בעל הב"ח, וכאשר נתעלה משמה לשבת על כס הרבנות בק"ק בריסק, מלא בשידלוב מקומו הג"מ מנחם מאניש חיות — בן הגאון הנודע מ' יצחק חיות — (טיב גיטין שמות נשים אות ג' סי' ב'), וכאשר נסע משמה לכהן פאר בווילנא, נבחר לשבת על כסאו הג"מ מנחם מענדל, והסכים על ס' אהבת ציון (ד' לובלין שצ"ט) שנת שצ"ד, וכאשר נתקבל לשבת על כס הרבנות בפרעמישלא נבחר בשידלוב על מקומו הג"מ נפתלי הירץ אשכנזי אחי הגאון בעל דמשק אליעזר, שהיה נקרא בשם ר' הירץ מגזע צבי, והסכים שמה על הש"ך על יו"ד (ד' קראקא ת"ו), והחליף תשובותיו עם אחיו בעל דמשק אליעזר (ראה שם דף ט"ו ע"ד). אחריו נהל עדת שידלוב בתור אב"ד ור"מ הג"מ דוד אשר בא בהסכמה על ס' לב אריה (ד' ווילמרסדארף תל"ד) שנת תל"ד, בין מבחרי גאוני הזמן ההוא. ואחרי כן נתקבל שמה לאב"ד הג"מ שמואל — חתן הג"מ ליב הגבוה — שהסכים על ס' עיר בנימין (ד' פפד"א תנ"ח), וכן נדפסה תשובה אחת אשר ערך משמה בשו"ת שבות יעקב (ד' האללי ת"ע) ח"א סי' ע'. משמה נתקבל לאב"ד ור"מ בעיר פיורדא, ושמה הוציא לאור את ספרו בית שמואל על ש"ע אבן העזר, אשר בספרו זה האיר את התבל, כי הוא תועלת גדול למורים ושופטים, ובשידלוב נתקבל תחתיו לאב"ד הג"מ יוסף יאסקי מלבוב, הוא היה בראשונה אב"ד בק"ק וואדעסלאב, כנרשם בראש הסכמתו למ"א (ד' דיהרנפורט תנ"ב),

המצבה תדום ותחשה מלהודיע שם ויום מות הקבור תחתיה, כי כפי הנראה נאבדה אבן המצבה מעבר השני אשר עליה היה חרות שמו ויום מותו, ובפנקס הח"ק מפה (דף ק"ז) נרשם שהג"מ יואל נפטר עשרים לירח אדר ת'.

יוד). אחרי מותו נתנו את כתרו וכתר הר"מ על ראש הג"מ יו"ט ליפמאנן בר נתן הלוי וואלערשטיין, וכל הקורות אותו, ע"י ההלשנות אשר הלשינו עליו אל המלך, כתב בעצמו עלי ספר בקראו שמו „מגלת איבה", ולהבוריו יש להוסיף „הגהות" (כ"י) על ס' נפתולי (ד' קראקא שנ"ג), אשר היה ביד הר' חיים מיכל בהאמבורג. (אוצרות חיים נו' 5314). וחתנו לוקח בתו היה הרב מ' צבי הירש, שהיה חד מבי דו"ר פה, ונפטר בימי עלומיו (נזכר בתוס' יו"ט כלים פרק כ"ב מ"ד), אשר בנו הרב מ' משה הו"ל ספר „אסיפת הכהן" כולל חדושים ובאורי מקראות ששמע מרבותיו ואבותיו (ד' אמ"ד תצ"א), וזה תאר מצבת הגאון בעל תוס' יו"ט:

> „פה נגנז ונטמן הגאון הגדול מופלג בדורו במוהר"ר
> גרשון שאול יו"ט ליפמן העליר בן מו"ה נתן הלוי
> זצ"ל אשר צלל במים אדירים וחבר כמה ספרים
> הלא המה נקובים בשמותם ספר צורת הבית
> ותוספות יו"ט על שתא סדרי משנה ומעדני מלך
> ולחם חמודות על האשרי ותורת האשם על תורת
> החטאת, והרביץ תורה בישראל בכמה קהלות
> קדושות הלא המה מפורסמים בק"ק וויען ובק"ק
> פראג, בסוף ימיו היה תופש ישיבה במדינות
> פולין בכמה קהלות קדושות ופה ק"ק קראקא
> נתבקש בישיבה של מעלה יום [ד'] (כ) ו' לחדש
> אלול 8) ת"יד לפ"ק."

והיה לו חליפות שו"ת עם הג"מ אהרן שמואל קאידנובר, (ראה בסו"ס ברכת הזבח, אחרי מסכת קינין, בחדושים על הרמב"ם) ומשם נבחר להיות האבד"ק שידלוב, והסכים בשנת תנ"ג, בועד לובלין (יריד גראמניץ), בין רבני הועד על ס' מגיני זהב, ובשנת תנ"ו על ס' חלק שמעון (ד' פראג תנ"ז), אחרי כן נבחר במקומו הג"מ יהודה ליבוש שידלוב, אשר בא שמה בהסכמה על ס' מגיני שלמה (ד' אמ"ד תע"ד), בשנת תע"ב, וכאשר נתעלה משמה לאב"ד בעירנו ומלא שמה מקומו בחזקת אבהתא בנו הג"מ יהושע, ושניהם באו בהסכמה אחת על ס' פנים מאירות על מס' זבחים (ד' אמ"ד תע"ה), וחתמו: „שבאו על החתום כאב ובנו הרועים כאחד ומצטרפין ביום ג' כ"ז אדר תע"ד לפ"ק." וזה האחרון היה סופר מהיר, ובמלאת ת"י מרדכי (ד' ריווא דיטרונטי ש"ח) ועל השער במלאת חתימתו כזה „חנני ה' הצעיר יהושע בן א"א מו"ה הרב המאור הגדול מו"ה יהודא ליב משידלוב כ"י." ולא האריך ימים על ממלכתו, כי נקטף בעודנו באבו, ובזמן האחרון הרביץ שמה תורה הרב הג"מ נחום אשר הציע ספקותיו לפני הגאון בעל כתר כהונה (כמבואר שמה בסי' ס"א).

8). כן צ"ל, כי כן נרשם בפנקס הח"ק (דף קנ"ה), אבל על המצבה שנתחדשה נחרת בשגגה „יום כ"ו".

יא). אחרי אשר גברו עליונים על התחתונים, ונשבה ארון הקדש, הגאון בעל תוי"ט, נתמנה במקומו לאב"ד ור"מ הג"מ אברהם יהושע העשיל, הנודע בתבל בשם הכבוד „רבי ר' העשיל", מחבר ספר „חדושי הלכות" על ג' בבות, הוא נהל בראשונה את עדת בריסק, אחרי כן מלא מקום אביו בלובלין 9), ובא שמה בהסכמה על ס' פירוש על המסירה, ומשמה נתמנה

---

9). לתועלת הקוראים הדורשים בחקירות קדמוניות ישרון אמרתי לערוך פה הרבנים שכהנו פאר זא"ז בעיר לובלין, אשר עתיקה היא לימים ושנים, ומקדם קדמתה הרביצו שמה תורה רבנים אב"ד גאוני ישראל, ואדירי התורה, ואלה הם: הרב הראשון הנודע לנו ששמש שמה בכתר הרבנות ובתור ר"מ, שניהם יחד, היה הגאון הנודע בשם מ' שכנא כ"ץ תלמיד הג"מ יעקב פאללאק, ורבו וחותן המלך הג"מ משה איסרלש ז"ל (ד"מ יו"ד סי' ק"י אות ד'), וכאשר גוע ויאסף אל עמיו שמה — ר"ח כסליו ש"ע — מלא מקומו בנו הג"מ ישראל (שו"ת הרמ"א סי' כ"ה מ"ה), ואחריו נהל עדת לובלין בתור אב"ד ור"מ הג"מ שלמה לוריא (המהרש"ל), מחבר ים של שלמה, חכמת שלמה, ועוד הרבה ספרים יקרים, ונשמתו עלתה שמה למרומי שמים י"ב כסליו של"ד, ונבחר תחתיו לאב"ד הג"מ מרדכי יפה מחבר עשרה הלבושים, והסכים על ס' מתנות כהונה, וכאשר נתקבל משמה לשבת על כס הרבנות בקרעמניץ — ומשם נבחר להיות האבד"ק פראג ואחרי כן נתקבל לאבד"ק פוזנא, ושמה היה הראשון בין החתומים על הדפסת „הראב"ן" (ד' פראג ש"ע), ביום ה' י"ג מנחם אב שס"ט, וכן נמלא ממנו מכתב בס' נתיבות עולם (נתיב הלשון פ"ט), וחתם א"ע: „מרדכי נקרא יפה" — נתמנה אחריו לאבד"ק לובלין הג"מ יוסף בר שמואל, שהיה נקרא בשם ר' יאסקי מלובלין. אשר נזכר ד"ת ממנו בס' סייעתא דשמיא (פרשת וישב), וכאשר נסע משמה לבונה, ישב על כס הרבנות בלובלין הג"מ שלמה בר יהודה, המכונה ר' שלמה ר' ליבוש'ס מלובלין, רבו של הב"ח והשל"ה, אשר גם הוא היה אחד מן עשרה השליטים אשר הסכימו על ס' מתנות כהונה, וכן נדפס ממנו מכתב בס' נתיבות עולם, נתיב הלשון פ"ט, ובא גם הוא על החתום בין הרבנים על החרם, שלא לקנות הרבנות בכסף, ותשובה אחת נדפסה ממנו בשו"ת הרש"ל (סי' ע"ט), אחריו נתקבל תחתיו לאב"ד הג"מ שמעון וואלף אויערבאך, אשר כבר הרחבנו הדבור על אודותו לעיל (בהערה 6), ואחריו ישב על כסאו אחריו הג"מ מאיר מלובלין (המהר"ם), ונפטר שמה שנת שע"ו, ונתמנה תחתיו לאב"ד הג"מ שמואל בר אליעזר הלוי, מחבר המהרש"א על הש"ס, כי נקרא שמה מראשי עדת לובלין, ומכון שבתו בק"ק חעלמא, ובמשך זמן ישבו שמה על הכסא. בא בהסכמה על ס' ים נוחלין (וראה ת' הב"ח החדשות סי' ל"ז), וישב אחריו על כסאו הג"מ יעקב, — אבי הג"מ העשיל — כי הוא (הגאון בעל מהרש"א) עזב את כסאו, ויסע לעיר אוסטרא, ויכונן שמה ישיבה גדולה, והג"מ יעקב הסכים על ס' קול יהודה (ד' פראג ת"א). בעת היותו האבד"ק לובלין, ומלא מקומו אחריו הג"מ נפתלי כ"ץ (הראשון) בתור אב"ד, ובשנת ת"ה בא שמה בהסכמה בין גאוני הזמן ואדירי התורה על הש"ך יו"ד (ד' קראקא ת"ו), וד"ת נדפס בשמו בס' ידי משה על המדרש רבה (בראשית פרשה ד' אות יו"ד), והג"מ העשיל בהג"מ יעקב הנ"ל היה הריש מתיבתא, ואחרי כן נתקבל הג"מ העשיל גם לאב"ד, במקום הג"מ נפתלי כ"ץ הנ"ל, וישא על שכמו שתי המשרות הנכבדות האלה (ראה ת' גאונים בתראי סי' ז'), ואחרי כן נתקבל לאבד"ק קראקא, נבחר לשבת על כסאו בעיר לובלין הג"מ משה מחבר ס' מהדורא בתרא, חתן רבינו המהרש"א, והסכים שמה על ס' עמודיה שבעה (ד' פראג תל"ד), בירך גראמניץ שנת תכ"ד, ועל מקומו נבחר תחתיו הג"מ נפתלי הירש, חתן הג"מ העשיל, ויצא שמה בהסכמה על ס' עולת התמיד, לקט שמואל ועוד על ספרים

לאב"ד ור"מ בעירנו, והרביץ פה תורה, ומתלמידיו המפורסמים אשר זכו לשם היו הגאונים מ' שבתי כהן מחבר שפתי כהן, מ' אהרן שמואל קאידנובר בעל ברכת הזבח, ומ' הלל מחבר ס' בית הלל על יו"ד, ועוד גאונים מצוינים, אשר האירו את התבל. נפשו שבה אל בית אביה שנת תכ"ד, וזה תאר מצבתו:

סונים, ונדפס ד"ת בשמו בס' ידי משה, (דברים רבה תנא, פרשה ז' אות ג'). ובספר ברכת הזבח (למס' זבחים דף ל"ג ע"ב), אחרי מותו כהן תחתיו פאר הג"מ לבי הירש בה' זכריה מענדיל, אחי הג"מ ליב הגבוה האבדק"ק קראקא. והסכים בזמן היותו שמה על ספרים רבים. וביניהם על ס' לפנת פענח חדש (ד' פפד"א תכ"ד), בין גאוני ועד ד"א, וכאשר נתעלה משמה לשבת על כס הרבנות בלבוב, נתקבל הג"מ מרדכי זיסקינד בר משה ראטינבורג, לאב"ד במקומו, והוא הגאון הנודע בתבל בספרו היקר שו"ת מהר"ם זיסקינד. אחרי כן נהל עדת לובלין בתור אב"ד ור"מ הג"מ שמחה כהן רפאפארט, ובא שם בהסכמה על של"ה (ד' פפד"א תע"ז), והוא אבי הגאון הנודע בשם מ' חיים כהן מלבוב, מחבר שו"ת ר"ח כהן. וכאשר נקרא משמה מעדת לבוב, לבוא אליהם ולכהן פאר בראשם, בתור אב"ד, נקרא מעדת לובלין הג"מ מאיר בר בנימין וואלף. שהרביץ תורה בהרבה קהלות — כאשר נביא הלאה — ובמשך הזמן אשר ישב פה על כסא הרבנות, בא בהסכמה בשנת תפ"א על ס' דרש משה מהג"מ משה דרשן מקראקא, ועל ס' זרע ישראל (ד' ווילמהרסדארף ת"ץ) בשנת תפ"ב, ולשבת בין רבני הועד נבחר מקהלת לובלין הר' אברהם בר ישראל איסרל, וישב בשנת תפ"א בראש הועד אשר הסכימו על ס' דמשק אליעזר עה"ת. ואחרי שנעדר שמה הג"מ מאיר נבחר תחתיו הג"מ יצחק אייזק בר אריה יהודה ליב, שהסכים שמה על ס' בית לחם יהודה שנת תל"ג ער"ח שבט, ועל ס' יפה מראה (ד' אמשטרדם תפ"ז), בועד יערסלאב, והג"מ חיים כהן רפאפורט האבד"ק לבוב נתאמם בהספדו עליו, ונדפס בין יתר דרושיו היקרים הנקראים בשם „זכר לחיים" (דרוש כ"ג), ועוד הרבה גאונים הרביצו שמה תורה אחרי כן, כאשר נאריך במקום אחר ברבות הי' דרכנו, ולרגל המלאכה אשר לפנינו יהי' לע"ע די בזה. והנה בהתחלת הערה זו הבאנו שהג"מ שלמה בר יהודה רבו של הב"ח היה הראשון בין החתומים על התקנה שלא לקנות את כתר הרבנות בכסף, והנני להעתיק לך קורא משכיל! התקנה הנ"ל, בלי שום שינוי כלל, ואף כי כבר נדפסת במקומות רבים, בכל זאת הנני בתקותי כי תמלא חפץ בדברי, כי המה יפילו אור בהיר על איזה רבנים אשר חתמו על התקנה הזאת, אשר עד הנה היה ערפל חתולתם, כי לא ידעו מי הם. וז"ל התקנה:

> „יצאה תקנה שנת שמ"ז ביריד גראמניץ בלובלין שלא ישתדל שום רב להשיג משרת הרבנות ע"י הלוואה או מתנה הן ע"י עצמו והן ע"י אחרים ולא יחזיק ברבנות ע"י כסף וזהב, ולא ע"י ממון מוקדם או מאוחר, או ע"י איזה ענינים אחרים, קרובים ורחוקים המביאים הנאת ממון, וכל איש ואיש אשר יקשיח לבו ויאטים אזנו משמוע בקול התקנה הזאת, לא יאבה ה' סלוח לו, מהיות כי באים אנחנו בברית ובאלה, ומקבלים עלינו בקשר חזק ואמיץ, לצאת במערכה נגד המסרב לרדפהו עד החרמה לדחותו בשתי ידים, ולהבדילו מכל קהל הגולה ומכל קדושת ישראל, כי יהי' מנודה משני עולמות, גם נפרסם קלונו ברבים זולת שאר עונשים קשים ולהשומע ינעם ותבא עליו ברכת טוב, והתקנה תקום לדור דורים, עד עמוד הכהן לאורים, בהסכם גאוני ארץ, גודרי הפרץ."

„פה נטמן ונגנז ארון הקדש צדיק יסוד עולם כבוד
מוהר"ר העשיל ר"מ ואב"ד דק"ק קראקא, בן הרב
הגדול רבן של כל בני הגולה כמו"ה יעקב ז"ל
ר"מ ואב"ד דק"ק לובלין, נפטר יום א' ד' תשרי
תכ"ד לפ"ק תנצב"ה. נתחדש בשנת תקנ"ג לפ"ק
בהתפעלות והוצאות נכדו 10) הגאון האמתי ר"ר
העשיל."

בשנת ש"ן נתחזקה התקנה בדבר רבנות שלא לקנות הרבנות משר העיר, כאשר נעשה מאז ומקדם בימים ההם, בימי ככה"ג בבית שני, לזאת עשינו קללות וסיגים גזירות וקנסות על הדבר הרע הזה, ובאו על החתום, ובכל עת בחירת רב, מוכרחים החזן והשמש לקרא הכרוז.

הק' שלמה מלובלין (הוא הר' שלמה ר' ליבוש'ס אשר דברנו על אדותו בראשית הערה זו), הק' יושע ולק כ"ץ בעל הסמ"ע (תלמיד הרמ"א והרש"ל, ורבו של השל"ה, נפטר בלבוב י"ט ניסן שע"ד, ראה אנשי שם סי' קל"ז), הק' מאיר מלובלין חתן הג"מ יצחק מקראקא (הוא המהר"ם לובלין), הק' שמואל אידלש במ' יהודה הלוי (הוא הגאון בעל מהרש"א על ש"ס, ובא על החתום בין הרבנים אשר הסכימו על הדפסת הראב"ן (ד' פראג ש"ע), בפוזנא י"ג מנחם שס"ט, וחתם א"ע: „נאם שמואל אליעזר בן מוהר"ר יודא הלוי זלה"ה".), הק' בנימין אהרן סליק מטוקטין, הק' זכריה דער אלטער, הק' אייזק מלבוב (היה ר"מ ונשיא בלבוב, ובא על החתום בין עשרה השליטים אשר הסכימו על הס' מתנות כהונה, וחתם א"ע: „יצחק בר יחיאל הי"ד", וכן נדפס ד"ת בשמו בס' לידה לדרך פ' בשלח, נפטר בלבוב י"ט תשרי שנ"ט), הק' ליב איילענבורג (היה אבד"ק בריסק דליטא, וחבר ס' גדול עה"ת בשם מנחת יהודה ונדפס בלובלין שס"ט), הק' חנוך הענדל (במ' שמריה, מחבר ס' מנוח הלבבות (ד' לובלין שנ"ו), נפטר בלבוב א' דר"ה שע"א), הק' וואלף אויערבאך (ראה מה שכתבנו על אדותו בהערה 6) מפוזנא, הק' דוד משעברשין (מחבר פירוש על התרגום יונתן וירושלמי (ד' פראג שס"ט), והסכים על תקוני הזבח להר"ש ברוינשווייג שנת שס"ג), הק' יצחק כ"ץ ר' נטעס (היה נקרא בשם ר' יצחק הקטן, ונהרג ביחד עם בחור אחד בעיר לוקבא אשר בפולניא, ותולדותיו כתב בארוכה הח' דר' כרמולי בהשרון להכרמל משנת תרכ"ז לד ש"א), הק' יעקב כ"ץ בר יצחק (מחבר ס' באר מים חיים הנדפס בקראקא שע"ו, וראה מ"ש אדותיו בסי' ז'), הק' בנימין ביכוש, הק' יהודה ליב מבריסק דליטא (הנזכר בת' מהר"ם לובלין סי' פ"ח), הק' יוסף קאזי (היה האבד"ק לבוב, כמבואר בת' מ"ב סי' כ"ב, ובת' מהר"ם לובלין סי' פ"ח), הק' שמשון בר בצלאל מקרעמניץ (אחי המהר"ל מפראג, והיה האבד"ק קרעמניץ, ומובא בת' הרש"ל סי' כ"ה, והסכים על ס' מתנות כהונה, ועל הדפסת הראב"ן שנת שס"ט), הק' זעליג מבעלז, הק' משה בר אהרן מליטא, הק' יהודה סג"ל בר שניאור, הק' אפרים איש לונטשיץ (מחבר ס' עוללות אפרים כלי יקר ועוד הרבה ספרים יקרים. ובא בהסכמה על הדפסת הראב"ן שנת ש"ע, ואחרי כן בא על החתום גם על הדפסת ספר ים כוחלין, ונפטר בפראג שנת שע"ט), הק' משה (הוא הגאון הנודע בשם הר' „משה מת" בר אברהם, או הר' משה איש חי, ויהי האבד"ק פרעמישלא, וחבר ס' מטה משה, והיה תלמיד הרש"ל, נפטר שנת שס"ו, כמבואר בת' משאת בנימין סי' ס"ב), הק' ישעיה במ' אברהם הלוי הורוויטץ (מחבר ס' של"ה, ותשובה אליו ערוכה בס' נחלת יעקב (ד' פאדובה שפ"ג), והסכים על ס' מקור חכמה בחברת הגאונים מהר"ש יפה, ומהר"ם כ"ץ, ונפטר בטבריא שנת ש"ץ). הק' מנחם מענדל ר' אביגדורס מקראקא (ראה מז שכתבנו על אדותו

יב). אחרי שנקרא הג"מ העשיל לשמים מעל, נתקבל אחריו לאב"ד ור"מ הג"מ אריה ליב הנקרא „הויכער רבי ר' ליב", כי נקרא הנה מעיר פרעמיסלא, ובא הנה בשנת תכ"ה, ובשנת תכ"ו הוציא לאור ספר קטון בשפת אשכנזית לתועלת ההמון בשם „תקוני תשובה" (ד' קראקא תכ"ו), ובא בהסכמה על ס' חלקת מחוקק (ד' קראקא ת"ל), ועל ש"ך על חו"מ (ד' אמ"ד תכ"ג), והוא אבי הגאונים מ' זכריה מענדל האבד"ק בעלזא מחבר באר היטב על ש"ע חו"מ ויו"ד, שהסכים בין גאוני ועד דר"א על ס' חלוקא דרבנן, ומ' אפרים פישל שהיה פרנס הדור ונשיא העדה בק"ק לאדמיר, ובא גם הוא בהסכמה על ס' עין יעקב (ד' אמ"ד), וחתני לוקחי בנות הג"מ אריה ליב היו הגאונים מ' שמואל, מחבר בית שמואל על ש"ע אה"ע, ומ' יהושע פייבל תאומים בהג"מ חיים יונה בעל קקיון דיונה; וזה חרות על מצבת הג"מ אריה ליב:

„פה נטמן וצפון חלקת מחוקק,
איש טהור שבעתים מזוקק,
לתורת ה' כסף ושקק,

ה"ה הגאון הגדול המופלג בתורה כמוהר"ר אריה ליב זצ"ל, אב"ד ור"מ דק"ק קראקא והגליל יע"א נפטר בשבת קדש ט"ו אייר ונקבר יום א' ט"ז אייר תל"א לפ"ק."

י"ג). אחריו כהן פאר במקומו הג"מ אהרן שמואל קאידנובר מחבר שו"ת אמונת שמואל, ברכת שמואל עה"ת, וימי ממשלתו פה לא ארכו, כי כאשר נסע בעניני הועד, בשנת תל"ו, לעיר חמעלניק, אשר במדינת פולין, שבה נפשו הטהורה שמימה, וזה תאר המצבה העומדת שמה על קברו לנס:

„פה נטמן, צנצנת המן, איש אלהים משה נאמן, כמשה ושקול כאהרן ושמואל, הגאון המופלא בדורו אשר רבץ והרבה תורה בישראל והעמיד הרבה תלמידי חכמים, שריחו נודף כשמן אפרסמן, נר המערכה אב"ד ור"מ דק"ק קראקא והגליל מוהר"ר אהרן שמואל בהר"ר ישראל קאידנאובר, נפטר ונקבר ביום וא"ו י"ט תמוז תל"ו לפ"ק. (ועל עבר השני): כתר תורה כתר שם טוב,

---

בסי' ה'), הק' בנימין אלקנה בר אליהו ז"ל, הק' אברהם בר שלמה פוזנער, הק' מאיר מאנים, הק' קאפל כ"ץ ממגרש לעמבערג (היה אב"ד בחוץ לעיר, ונזכר בתשובות איתן האזרחי סי' ה', ובא בהסכמה על הסמ"ע מדפוס הראשון, וראה אנשי שם לד 100)." —

10) בשגגת חורת המצבה, נחרת בטעות „נכדו" תחת „נכדי", ולכן שגה גם הרב חיד"א בזאת (ראה שה"ג ח"א אות מ' נו' 98), ושלא כדת השיג עליו הק' כרמולי בהעוב"י לד 30. —

גברה יד העליונים, על התחתונים, בהלקח ארון אלהים, הנתונה לפני ולפנים, תורתו אמת כנתנה למשה פנים אל פנים, ונתבקש רבינו בישיבה של מעלה לשמוע דברים כנים, ביום חשך לנו והאיר לעליונים, יום ששי י"ט תמוז תל"ו שנים, אוי ואבוי כי נפלה עטרת ראשינו יקרה מזהב ומפנינים, ראש ואב לכל החכמים, חבורו ברכת הזבח שלמים, וספר ברכת שמואל על תורת משה צדיק חי העולמים, החוט המשולש לא במהרה ינתק, ספר אמונת שמואל על פוסקים, וגפ"ת בטוב טעמים, בת קול דומה במדרשו של שמואל שר הפרתמים, מי יוכל לספר שבחו אלו היו כל בני אדם סופרים ודיו ימים, הגאון אב הרבנים, בגן עדן יהי' תמים".

י"ד). על מקומו נבחר תחתיו הג"מ יצחק במ' זאב, הנקרא ר' יצחק חריף, רבו של הג"מ אברהם ברודא 11), הוא היה בראשונה האבד"ק

---

11) הרב „גאון ישראל אשר היה מגמתו כל הימים להקים עדות ביעקב ותורה שם בישראל" 1) מו"ה אברהם ברודא, נולד לאביו הר' שאול בראשית המאה הרביעית לאלף הששי, בעיר בומסלא אשר במדינת בעהמען. עודנו בימי שחרותו כבר שקד על דלתי ביהמ"ד, וישלחו אביו אחרי כן לעיר קראקא, למען ישאב ממעין תורת הג"מ יצחק בר זאב, המכונה ר' יצחק חריף, שהיה שם בעת ההיא האב"ד והר"ם, ואחרי אשר מורו סמך ידו עליו כי רב יתקרי, נסע לביתו, ועד מהרה דרשה אחריו עדת ליכטענשטאדט. וישימו עטרת תפארת הרבנות על ראשו, אולם לא האריך שמה ימים על ממלכתו כי ראשי ומנהיגי עדת רודניץ קבלו אותו למען כהן פאר בראש עדתם, בתור אב"ד ור"מ, ויבא שם בהסכמה ביום ג' טבת תנ"ב על ס' מגן אברהם (ד' דיהרנפורט תנ"ב), ולתוגת לבבם נקרא מעדת פראג, לבוא אליהם ולתקן שמה ישיבה, וימלא חפצם, ויבא אליהם, ויסד ישיבה גדולה, ונהרו אליו תלמידים לרבבות אלפי ישראל, ויסכים שמה בעת ההיא על ס' מתת יה (ד' פפד"א תנ"ו), ועל ס' יפה ענף (ד' פפד"א תנ"ו) ואחרי כן בא שמה בהסכמה על ס' בית יהודה (ד' דעסויא תנ"ח). בעת ההיא התעורר שמה ריב בינו ובין הרבנים המובהקים מיושבי על מדין בק' פראג בעת ההיא, על אדות אשה אחת שהיתה אלמנה, והיתה מינקת, והרופאים שפטו כי חלבה הוא ארסי, ויאסרה הג"מ אברהם להנשא תוך כ"ד חדש, והג"מ וואלף שפירא התיר אותה לאיש (ראה שו"ת שבות יעקב ח"א סי' ל"ז, חכם צבי סי' ג') 2), וכן הפיחו התלמידים ריב ומדון בינו ובין הג"מ דוד אופנהיים (הר' פנחס קא"ב בס' ים מנחילין ב"י סי' פ"ו), לכן גמר רבינו אברהם אומר, לעזוב את העיר פראג ואת

---

1) לשון הג"מ יהונתן אייבשיטץ בהסכמתו לס' אשל אברהם — 2) ואחרי זמן רב קרה מקרה כזה, וישאל הג"מ יהונתן אייבשיטץ ברופאים, וישיבו גם הם בדברי הר"א ברודא, וישיב במאלע תשובתו להג"מ עקיבא איגר הראשון אדות דבר הזה, וזה יכתוב שמה ידו: „... אין הקב"ה מביא תקלה לצדיקים, אשריך רבינו (הר"א ברודא) אם הספיקות שלך כך, הודאות שלך עאכו"כ." (ראה בסו"ם בני אהובה).—

אפטא, ובשנת תל"ד, בא שמה בהסכמה על ס' מגדל דוד מהג"מ דוד לידא, ומשמה נתקבל בעירנו לאב"ד ור"מ, ובא בהסכמה בשנת תל"ט על ס' ברכת שמואל, ועל ס' זרע אברהם (ד'. זולצבאך תמ"ה), וימי ממשלתו

כל המונה ושאונה; בעת ההיא נסע לעיר האמבורג על חג אפריון בנו הג"מ משה עם בת הר' ישראל פירסט, וידרוש שמה בביהכ"נ הגדול דרוש נחמד ונעים, ואחרי גמרו הדרוש קרא אותו הרב מ' זלמן מירלס לביתו על הסעודה אשר הכין לו, ושמה הקפיד עליו הרב בעל חכם לבי, כי הוא היה בין הרבנים המתירים את האשה המינקת הנ"ל, ואחרי כן כרתו שמה ברית האהבה והשלום; אחרי כן שב משמה לפראג עיר מושבו ומחרחרי ריב הפיקו עדן ביניהם דברי ריבות. לכן עזב גם בפעם הזאת את העיר פראג, וכאשר נקרא מראשי עדת מיץ לבוא אליהם למלא מקום הג"מ גבריאל מקראקא שהיה האב"ד שמה, שנתקבל לאבד"ק ניקלשבורג, ויסע שמה בראשית שנת תמ"ט, ויכהן שמה פאר חמש שנים, ונתקבל לאבד"ק פראנקפורט אשר על נהר מיין, כי אחרי השריפה הגדולה אשר היתה שמה, מלט הג"מ נפתלי כ"ץ על נפשו, ויקבע אהלו בעיר אוסטרא, ושמה נתן הסכמתו על ס' מסגרת השלחן (ד' ברלין תע"ג), וחתם א"ע: „אוד מוצל מאש נפתלי הכהן". ויכהן הג"מ אברהם ברודא פאר על כסאו, וגם שמה קבע ותקן ישיבה גדולה, וילמוד עם „תלמידים נחמדים, וכל רומדי חכמי דורו שתו מבארו באר מים חיים, ואין מספר לגדודיו וצבאיו צבאות צאן קדשים אשר העמיד בחייו בכל פלך ופלך." (לשון הג"מ יוסף שטיינהארט בהסכמתו לס' תולדות אברהם), „כי הוא הפליא הלמוד החריף וחלוקי' דרבנן הנהוג בדורותינו כו' להלהיב הלבבות, למען לא יכבו גחלי אש אהבת התורה, וחשקת למודה." (חוט המשולש תולדה חדשה דף מ"א), ומגדולי תלמידיו אשר זכו להיות מורי הוראה בישראל, הם: הרב מ' יונה לנדסופר, מחבר שו"ת מעיל צדקה, הר' נתנאל וייל מחבר ס' קרבן נתנאל, מ' שמריה זלמן מחבר ס' אבני שהם עה"ת — הנדפס ביחד עם ס' נחלת יעקב — ועוד רבים וכן שלמים, כי התמיד כ"כ בלמודו, שכמעט ברביעית שעה טרם מיתתו חדש חדושים (ראה בס' תולדות אברהם בחדושיו לפ' המדיר דף ע' ע"א), ומלבד זאת גדלה מאד אהבתו לתלמידי חכמים, וכאשר בא בעת ההוא לפפא"מ הרב מ' יחזקאל בן הגאון מ' פנחס האבד"ק וואלדווי, עם הכ"י מהספר ברית שלום מאת אביו הגאון מ' פנחס הנ"ל, בחר הג"מ אברהם שני תלמידים הגונים מבני ישיבתו לסדר הכ"י לדפוס וכה הגיד להר' יחזקאל הנ"ל: „אם אראה הס' ברית שלום חרות בעט ברזל ועופרת עלי לוח, אז תהי' שמחתי כאשר ראיתי דברי חקוקים בדפוס." (ברית שלום בהקדמה), אבל הה! ה' צוה, עלי אלי ההרה, ויגוע ויאסף אל עמיו בפתע פתאום, אחרי מחלה קצרה, ביום א' א' דר"ח אייר שנת תע"ז לפ"ק, וכה עשתה מיתתו רושם בעולם, כי בכל מקום אשר הגיעה השמועה האיומה קשרו עליו מספד מר, ואבל כבנות יענה, וגם פה בעירנו קראקא ספדו עליו, הוי אדון, והוי הודו! כי גם פה היו מתלמידיו של אברהם, וגם בפנקס הח"ק, הנרשמים בו הנפטרים מעירנו, נרשם בתוכו (בדף רל"ג ע"ב) כי הג"מ אברהם ברודא נעדר, ועדת פפא"מ מר תיליל כי נפל שר וגדול בישראל, מורם מאורם ואלופם אין, הה! על האבדה הזאת שאין לה חוזרין, כי תורת אמת היתה בפיהו, פה מפיק מרגליות זכה וזיכה את הרבים, רבים אומרים לנפשו בטוב תלין, והניח אחריו ברכה מלא וגדוש, עשה ספרים הרבה על ים התלמוד, וכל הפוסקים הראשונים והאחרונים, ושו"ת עד אין מספר אשר הגה יומם ולילה, כו' שמעתתיה מבדרין בעלמא הדין ושפתותיו דובבות בעלמא דאתי, כו' וביתו של אברהם היה פתוח לרוחה, הנכנס כשהוא רעב יצא כשהוא שבע רצון מלחמו לחם אבירים אשר נתן טעמו ונמוקו עמו והרבה מתלמידיו היו אוכלי'

פה לא ארכו, כי מת שנת תמ"ג, בהיותו כבר זקן ושבע ימים, ומצבתו בשם קהלתנו מר תקונן:

„יחרד ויתר לבבינו בחלחלה, „צפירת תפארת ועטרת הושפלה.
„חשוך חוזן ומאורות האפלה, „קרן ישראל ועדים נוצלה,
בשנת תמ"ג ביום חבוט ערבה, רתת וחיל אחזתנו על המדהבה,
נר אלהים וישראל כבה, על זה לבנו דוה, על פטירת אדמו"ר
הגאון מוהר"ר יצחק במוהר"ר זאב זצ"ל אב"ד ור"מ דקהלתנו
והגליל שנפטר והלך לעולמו ועמו נסתמו מעינות התורה.
כחמשים שנה היה תופש בישיבה של מטה, ונחמד לישיבה
של מעלה, ביום הששי הושענא רבא שנת תמ"ג".

לחמו ומסומכי שלחנו שלחן הטהור מדי שנת בשנתו והזיל מכספו סך רב והטיב עם לומדי תורה הספיק להם מים ומזון בפרשות לחובשי ביהמ"ד שלו כו'." (בס' הזכרונות מפפא"מ), ויקברו אותו בקברות הגאונים שמה, בין קבר הג"מ יוסף שמואל, והגאון מהרשש"ך, ועל קברו העמידו ציון, וחרות כזאת:

„הגאון אב"ד ור"מ בפה הקהלה החסיד מ"ו אברהם זצ"ל ברודא מפראג נפטר א' א' דר"ח אייר תע"ז לפ"ק. פנה זיוה והדרה אראלים ומצוקים אחזו בארון הקדש, איש צדיק תמים היה טהור וקדוש הרביץ תורה וחכמה ומאיר עיני ישראל עם קדוש אור תורתו זרח בכמה קהלות הקדש רבן של כל בני הגולה ושמעתתיה מבדרין בעלמא הדין והניח אחריו ברכה מלא וגדוש ונשמתו אתי' למעלה בצל כסא רחמים."

הג"מ אברהם השאיר אחריו שני בנים ובת אחת, בנו הראשון הג"מ משה, היה חתן הקצין מ' ישראל פירשט מאלטונא. ואחרי כן נתקבל להיות אב"ד ור"מ בק"ק הענא, ומצודתו היתה פרושה על ק"ק טוקטין, כמו שחתם א"ע בסוף הסכמתו על ס' ברית שלום (ד' פ"פ א"מ תע"ח), שנת עד"ת, משמה נתעלה לשבת על כס הרבנות בק"ק באמבערג, ובסוף ימיו נתקבל להיות אב"ד ור"מ דק"ק ווירמייזא, ושמה גוע ויאסף אל עמיו ביום ב' כ"ו בחדש כסליו שנת תק"ג — וציון מצבתו נעתקה בס' נפשות לצדיקים (צד 81) מאת ידידי הרב החכם השלם מ' יהודה ליב נ"י המכונה דר' ל. לעווינזאהן אשר הוא כעת רב ומטיף בשטאקהאלם, בירת שוועדען — ונדפס ממנו הגהות על ס' אשל אברהם מאת אביו, בקראי שמו „אהל משה". וגם הוא זכה לבן גדול בתורה הוא הרב מ' שאול, אשר הביא תחת מכבש הדפוס הס' אשל אברהם כאשר נביא הלאה. ובנו השני של הג"מ אברהם היה הרב מ' שלמה זלמן, אשר לא נדע ממנו מאומה, ומצאנו חתימתו בראש ס' ברית שלום כזה: „זלמן בן א"א הגאון הגדול והחסיד מ' אברהם ברודא זצ"ל." (וראה גם בס' אור החיים צד 18), ובתו היחידה של רבינו אברהם היתה אשת מ' יוסף משה ברעסלויא, מק"ק מילהויזען, שהיה אח"כ האבד"ק באמבערג. על מקום גיסו הג"מ משה הנ"ל, והוא מחבר ס' חק יוסף (אמ"ד ת"ץ) שרש יוסף (שם ת"ץ) וס' כתנת יוסף, הנדפס בפיורדא תקכ"ט, ביחד עם הס' תולדות אברהם ע"י בנו הרב הגדול מ' אברהם מילהויזען. ועתה נסדר פה ספרי הג"מ אברהם ברודא:

ט"ו) אחרי האספו אל עמיו שלחו מנהיגי עדתנו מפה מכתב רבנות אל הג"מ משה מחבר ס' תפארת למשה (ד' ברלין תקל"ו, ושם בהקדמה), שהיה בעת ההוא האבד"ק הוראדנא, ומפני סבה הבלתי נדע שחרה בושש משה לבא בשערי עירנו, ונשאר הכסא פנוי, ועירנו קראקא, רבתי בעם ובדעות, נשארה בלי מורה ומנהל, ובין מלכא ומלכא, היו אז דייני עירנו, בי די"ר, ועליהם היה הראב"ד הג"מ משה בהג"מ יהושע בעל מגיני שלמה, וכאשר נפטר פה כ"ח אדר ראשון שנת תמ"ח (פנקס הח"ק דף ר"ה) 12) נתמנה תחתיו לראב"ד הג"מ משה בהג"מ נפתלי הירש שור, שהיה נקרא בשם ר' משה ר' ענזילש (פנקס הח"ק דף רט"ו), ונקרא לשמים מעל ה'

א) חדושי גאונים. על מסכת בבא קמא ב"מ וסנהדרין, ובפרט מהר' אברהם ברודא, (נדפס באופיבאך שנת תפ"ג).

ב) חדושי הלכות גיטין. סדרם והביאם לדפוס - תלמידו — הר' יונתן בר יצחק אייזק סג"ל (נדפס בוואנזבעק תל"א).

ג) שמעתא חדתא. חדושים ובאורים על מסכת כתובות, ופ"ב ממסכת גיטין (הנדפס בשבוש ובלבול בחדושי הלכות הנ"ל, נדפס ע"י תלמידיו הר' ירחמיאל במ' מנחם נחום, בפפד"מ תל"ז).

ד) אשל אברהם. חדושים יקרים ונפלאים במסכתות פסחים חולין ב"ב גיטין, וקצת על פי איזה נשך השייך ליו"ד הלכות רבית, עם הגהות מבנו הג"מ משה הנ"ל, הוצא תחת מכבש הדפוס ע"י הר' שאול בהג"מ משה הנ"ל, בפראנקפורט דמיין תק"ז, בהסכמת הגאונים מ' יעקב יהושע בעל פני יהושע, מ' יחזקאל קאצינעלנבוגין האבד"ק אה"ו מחבר ס' מים יחזקאל, ושו"ת כנסת יחזקאל, מ' יהונתן אייבשיטץ האבד"ק מיץ מחבר ס' אורים ותומים, ועוד גאוני ישראל, אשר כלם פה אחת יתנו עדיהן ויצדקו שהג"מ ברודא היה חד בדרא, והעמיד תלמידים לרבבות אלפי ישראל, אשר מהם יצאה תורה ואורה, לכל בני ישראל.

ה) תולדות אברהם. חדושי הלכה על תוס' קדושין וכתובות, נדפס ביחד עם ספר כתונת יוסף מחתנו הר' יוסף משה הנ"ל, הוצא לדפוס ע"י נכדו הר' אברהם במ' יוסף משה הנ"ל ממילהויזען, בפיורדא תקכ"ט, בהסכמת הגאון מ' יוסף שטיינהארט מחבר ס' כה שור, עה"ת, וזכרון יוסף על שו"ת.

ו) ד"ת נדפס בשמו בס' לקט שושנים (ד' יעסניץ תפ"ג) בהרבה מקומות, ותשובות נפרדות נדפסו ממנו בת' חכם צבי סי' ב', ובסוף ת' מוהרמ"ז רוטנבורג סי' כ"ח ותשובה לתשובת והשגת מהר"ש מר"ב בסי' ל' ובס' מעיל צדקה סי' א', ובס' חינוך בית יהודה סי' ק"ל, ועוד נדפס ד"ת בשמו בס' אספת חכמים (ד' פפד"מ תפ"ה), וכן מביא הרבה חדושים בשמו תלמידו הר' נתנאל ווייל האבד"ק קארלסרוהע בס' קרבן נתנאל.

12) בעל עה"צ העתיק בספרו שם (צד 182) בשם הח' וואלף שהג"מ משה הלזה נפטר כ"ח אייר תמ"ח, וכן מביא גם הרב מו"ה חיים דעמביצער בס' כלילת יופי, והנה על הראשון לא אתפלא, כי הביא דעה זאת בשם וואלף, אבל על האחרון אשתומם איך מלאו לבו לכתוב דבר בשם פנקס הח"ק, אשר לא כן בדיו, ואלה דברי פנקס הח"ק (דף ר"ה): „האלוף בתורה, שר הבירה, זקן ושבע ימים, והיה כל ימיו (?) ראב"ד, התורני הר"ר משה בן הרב הגדול מהר"ר יושע ז"ל י"נ הטהורה ביום א' כ"ח אדר ראשון תמ"ח לפ"ק."

ימים לירח אב שנת תנ״ד, ונתעלה אחריו לשבת על כסאו הג״מ מרדכי דייכעש שבא בהסכמה על ס׳ „מקור חיים“ (ד׳ פיורדא תנ״ו), בחברת הגאונים מ׳ יוסף שמואל מקראקא, שהיה אחרי־כן אבד״ק פפא״מ, והגאון מחבר ס׳ עולת תמיד, אשר היו פה בעת ההוא בין בי דיי״ר, ונפטר פה ער״ח שבט תס״ו, ואלה דברי פנקס הח״ק פה (דף רכ״ו ע״ב): „א״נ הזקן ושבע ימים האלוף בתורה, שר הבירה, ממש עליו נאמר שלא הניח כלום מתורת משה לשמרה, ראש המדברים, ראש הדרשנים, ראש הבתי דינים, הדיין המצוין בהלכה, ממש עליו השכינה היה נחה, ממש על לימודו היה צמא וצחה, כ״ש מ׳ מרדכי במו״ה שמעון מחליש כו׳“. ומצבה אחת לו, ולהג״מ משה הנ״ל, וזה נוסחה:

> „פ״נ הגאון מ׳ משה ראש ב״ד דקהלתנו, בהחבר ר׳
> נפתלי הנקרא ר׳ משה ר׳ ענזילש נפטר ה׳ אב תנ״ד,
> ועליו נגנז המופלג מו״ה מרדכי דייכש ובנו המופלג מ׳
> ירוחם 13) ונכדו מ׳ אברהם ובתו הצנועה מ׳ קרינדל
> נפטרת ר״ח חשון תקל״ו“.

ט״ז) במשך הזמן שלא היה בקהלתנו רב אב״ד, נבחר מעדתנו הרב הג״מ שאול קאצינעלבוגין האבד״ק פינטשוב, בתור מבורר, לשבת בין רבני הועד, ובא בהסכמה על ספרים שונים, וביניהם על ס׳ נפתלי אילה שלוחה (ד׳ פ״פ א״מ תנ״ב), אחרי שנים מספר שלחו מפה כתב רבנות להג״מ אהרן תאומים מחבר ס׳ מטה אהרן על הגדת פסח, אשר ישב בעת ההוא על כס הרבנות בווירמייזא, ולא האריך ימים על ממלכתו, רק ערך איזה שבועות, כי בנסעו לועד הגליל לק״ק חמעלניק, נהרג שמה ביום הש״ק ב׳ מנחם אב ת״ן לפ״ק, (פנקס הח״ק דף ר״ח), ויקברו אותו בעיר פינטשוב, וזה חרות על מצבת קבורתו:

> „פה נטמן לו תבואה אוהב בהמון, תורק שמו כשמן
> הטוב יורד על זקן אהרן, להגיד שבחו כי יסופר לא
> יאומן, מופלג הדור על עם ה׳ היה חופה ככפה ואגמון,
> ה״ה הגאון אב״ד ור״מ דק״ק קראקא והגליל יצ״ו הקדוש
> כמוהר״ר אהרן דרשן בהרב מהר״ר משה א״ץ תאומים,
> בעון הדור נשבה ארון אלהים בשבת ב׳ אב ת״ן לפ״ק,
> זכותו יעמוד לעולם אמן“.

י״ז) על מקומו נבחר הג״מ אריה יהודה ליב מחבר שו״ת שאגת אריה וקול שחל (ד׳ שאלוניקו תק״ו), בן חורגו של הגאון בעל טו״ז,

---

13) הר׳ ירוחם הלזה היה ג״כ חד מבי דיי״ר בפה, ובא גם הוא על החתום בין בי דיי״ר מפה על ס׳ זרע בירך שלישי על מסכת ברכות ביום ג׳ כ״ג טבת תל״א, וכן נמצאה חתימתו בהרבה מקומות, בפנקסאות ישנים פה, וראה לדוגמא „בקדמוניות“ צד 52. —

כאשר שלח אבי חורגו הנ"ל את בנו הר' ישעיה לתהות על קנקן משיח השקר ש"ץ שר"י (ראה בס' ציצת נובל צבי דף כ"א), נסע גם הוא אתו והסכים פה על ס' הלכה ברורה (ד' ווילמרשדארף תע"ז), ואחרי כן הרביץ תורה בהרבה קהלות, ובסוף ימיו היה אב"ד ור"מ בק"ק בריסק דליטא, ושמה שארית אדמתו, אכן מקום מנוחתו לא נדע, כי גם מצבתו נהרסה, בעת המלחמות, אשר עברו על העיר בריסק ותושביה (כמבואר בעיר תהלה צד 212), ובעירנו נתמנה במקומו הג"מ שאול בהג"מ העשיל, אשר תשובתו אדות כסא הרבנות נדפסת בסוף שו"ת הרמ"א, וגם הוא הרביץ תורה בהרבה קהלות, כההולך לפניו, ובאחרית ימיו ישב בתור איש פרטי בעיר ברעסלא. בעת ההוא נפטר באמ"ד הג"מ ליב חריף (י"ט טבת תס"ז), שהיה שמה האב"ד דקהל אשכנזים, ונקרא הג"מ שאול מראש עדת ההיא לבוא אליהם, ולכהן פאר בראש עדתם, והוא נרצה למבוקשתם ויסע מברעסלא לבא למקום חפצו, ובאמצע דרכו, הפקיד נפשו הטהורה ביד אל כל חי, ביום י"ז אייר תס"ז (פנקס הח"ק פה דף רכ"ח), ויקבר שמה, וכבוא לעירנו השמועה האיומה כי מורם נעדר, קשרו עליו מספד מר, ובפנקס ביהכ"נ דקופה כתבו אליו אמ"ר מיוחד וזה נוסחו: „אמ"ר שוכן מרומים החופף בכנפי יונה, המציא מנוחה נכונה, תחת כנפי השכינה, במעלות קדושים וטהורים כזהר הרקיע מאירים ומזהירים, את נשמת אדוננו, גאון עוזנו, מופת דורנו, האב"ד ור"מ ור"ג מורנו ורבנו הרב המאור הגדול מ' שאול בן מורנו הרב המאה"ג הרב מ' אברהם יושע העשיל, מזה בן מזה, מחזה שדי יחזה, שר התורה ושר הבירה, קולע את השערה, במלחמתה של תורה, סיני ועוקר הרים, צלל במים אדירים, אשרי העם שלו ככה, אשר הרבה תלמידים בכל שמורה וערוכה, והאיר עיני חכמים בהלכה. ראש המדברים וראש הדרשנים, ולו יד ושם בכל החכמות ובחכמת התורה מראה פנים, בנגלה ומטמונים, אוי איך נפל גבור בגבורים, בחדש זיו חשך עולם בעדינו וכבה (? ונכבו) התארים, הבקי והחריף שאול, לא השיב ריקם להשואל, בן איש חי רב פעלים מקבצאל, נפשו ונשמתו בצרור החיים תהא צרורה, באספקלריא המאירה, בוצינא דנהורא, עמיה שריא, לסדר ושברתי את גאון עוזכם, הורם העטרה הוסר הנזר תפארת ישראל כלכם, ועל אלה אנחנו בוכים, אוי איך שקעה החמה שלא בעונתה וכהשמש בצהרים עד אשר יצא לאור נפש פני אלהים מלך חיים, ולכן בעל הרחמים, יסתירהו בסתר כנפיו לעולמים, מקום ישרים חסידים ותמימים, ונפשו ורוח (רוחו ?) ונשמתו תזכה למקום מחצבה ובועדת חברים יושבי גנים בצל שדי מתלוננים, לו תהא ישיבה ומיתת הצדיק על הדור מכפרת, עולה כליל ועלה לרצון על מזבחך כקטורת, יבא שלום לקראתו, וינות על משכבתו, ה' הוא נחלתו, ונאמר אמן." במשך הימים אשר גר הג"מ שאול בעיר ברעסלא, נבחרו מעירנו בתור מבוררים הג"מ בנימין זאב הנקרא ר' וואלף סירקיש, האבד"ק וואדעסלאב 14) והג"מ יהודה ליב שידלוב, ובאו שניהם בהסכמה על

---

14) העיר וואדעסלאב עתיקה מאד לימים, ומשנת ת' היה שמה האב"ד הג"מ זאב

ספרים שונים, ובשנת תע"ג הסכימו בועד יערוסלאב על ספר ברית שלום (ד' פפא"מ תע"ח), וכתב רבנות שלחו בעת ההוא אל הג"מ אליעזר איטינגא האבד"ק העלישויא, ובעת קבלו הכתב ההוא שכב על ערש דוי ואחרי ד' ימים נקרא לשמים מעל (עדות ביוסף דף ב' ע"א), וישלחו כתב הרבנות אל הג"מ שמשון ווערטהיימער האבד"ק ווינא וכל ארץ הגר, אכן הוא נסוג אחור מלקבל על שכמו משרת רבנות קראקא אחרי כי כסאו אשר ישב עליו היה אחד מהמפורסמים בעולם (בהקדמת ס' פרח לבנון, ד' ברלין תע"ג), וכאשר ראו מנהיגי עדתנו כי הג"מ שמשון הנ"ל פנה למו ערף, הסכימו כלם פה אחד וישימו עטרת תפארת הרבנות על ראש הג"מ

בר גד (ראה החוקר שנה ב' צד 72), והרבייץ שמה תורה כ"ב שנה ויגוע ויאסף שמה אל עמיו ג' תמוז תכ"ב, ועל מצבתו מתאר: „המאור הגדול האלוף בתורה הצדיק והחסיד הגאון כו'" (עה"צ 182). אחרי מותו מלא מקומו הג"מ מנחם ציון בהרב מ' זלמן ראבינו שהיה נקרא בשם ר' מנחם ר' זלמן גבאיש מקראקא מחבר ס' מנחם ציון (ד' פ"פ א"מ תל"ז), וכאשר נתקבל להיות מבידי"ר בפה נבחר במקומו לאבד"ק וואדעסלאב הג"מ יוסף יאסקי מלבוב, והסכים שמה בשנת תל"ב על ס' מגן אברהם (ד' דיהרנפורט תנ"ב), ומשמה נתקבל להיות אב"ד ור"מ בק"ק שידלוב (ראה הערה 7), וימלא מקומו הג"מ שמואל שהסכים בין מבחרי רבני הזמן ההוא על ס' חלק שמעון (ד' פראג תמ"ז) מהאלוף מ' שמעון ממגורשי ווינא ואייזענשטאדט, ואחריו כהן פאר תחתיו הג"מ בנימין זאב הורוויץ הנקרא ר' וואלף סירקיש, הוא היה בראשונה חד מדיינים הגדולים פה ואחרי כן נתקבל לאבד"ק וואדעסלאב והסכים שמה על ס' מסגרת השלחן (ד' בערלין תע"ג), ומהסכמתו על ס' לקח טוב (ד' פפד"א תס"א), יתראה שחבר ס' תשובת פנים חדשות. אח"כ כהנו שמה פאר גאוני ישראל ואדירי התורה, כמו הג"מ אלעזר הכהן, הנזכר בת' שמן רוקח (ח"א סי' ל"ז בשם „מחותני" ובת' כתר כהונה סי' י"א, וכן הסכים שמה על ש"ס (ד' נאווידוואהר) בשנת תקמ"ג. אחריו מלא מקומו הג"מ ישראל כ"ץ אשר תשובה ערוכה אליו בת' כתר כהונה סי' ח', ואחריו נתקבל במקומו הג"מ שאול הכהן שפירא הנזכר בת' ברית אברהם (האו"ח סי' כ"ב), אחרי מותו נבחר במקומו לאבד"ק וואדעסלאוו הג"מ בעריש כ"ץ בהג"מ ארי' מחבר ס' קצות החשן (ראה ת' ברית אברהם האו"ח סי' ל"ט), ובכרם חמד (חלק ששי צד 171) מביא גיסו הג"מ שלמה ליב ראפפאפארט זצ"ל ד"ת בשמו, וזה חרות שמה על מצבתו (מעשה ידי הרש"ל הנ"ל):

„יוסף איננו כי נאסף אל עמיו י"ט אדר שנת תר"ג,
*יום נהי וצוקה יצא מהעיר הדרינו, *וכרוב הסוכך מגן היה בעדנו,
*סמר שערתינו כי הוסר עדינו, *פלאים הורדנו עלה מות בחלוננו,
דוב ערב היה לנו מנופת צופים ה"ה הרב הגדול הגאון כליל היופי
מ' יוסף דוב הכהן זללה"ה בהגאון בעהמ"ה קצות החושן תנצב"ה."

וכן מצאנו שמה על בית עלמין הישן מצבת קבורת הרב מחבר ס' „דרישת הזאב", ומקום קבורת הרב כ"ה חיים בהגאון בעל מגן אברהם, אשר הו"ל ספר אביו בדיהרנפורט תנ"ב, ומצבת אדוני אבי זקני הג"מ משה תלמיד הגאון בעל קצות החושן, שהיה שם ראב"ד ונפטר כ"ח תמוז תקצ"א, ומצבותיהם וכן מצבות שאר רבנים אשר הנן ת"י בהעתק, נוציא לאור ברצות ה' דרכנו.

יהודה ליב משידלוב הנ״ל אשר נבחר זה זמן כביר למבורר, כאשר הזכרנו, ובעת היותו עוד אב״ד ור״מ בשידלוב בא בהסכמה על הדפסת ספר מגיני שלמה (ד׳ אמ״ד תע״ה) מאת זקינו, וכאשר נבחר להיות אב״ד ור״מ בעירנו מלא מקומו בשידלוב בנו הג״מ דוד שמואל שמעלקא, ויבואו שניהם בהסכמה על ס׳ פנים מאירות על מסכת זבחים (ד׳ אמ״ד תע״ד), וכאשר גוע הג״מ יהודה ליבוש אל עמיו בעירנו לערך תצ״א, נקרא הנה בנו הג״מ דוד שמואל הנ״ל ובא בהסכמה על ס׳ גאון צבי בשנת תצ״ג, וכן בא גם הוא בחתום על החרם נגד הר׳ משה חיים לוצאטו (הנדפס ב„כרם חמד״ ח״ג), ורבים מראשי עדתנו, אשר היו עד כה אוהביו, נהפכו לו לאויבים וישטמוהו, וכאשר לא היה זמן קט בביתו מהרו וישלחו עטרת הרבנות אל הג״מ יצחק יוסף — בהג״מ חיים יונה מחבר ס׳ קונטרס ר״ח יונה (ד׳ לבוב תקס״ז), בהג״מ יהושע פייבל, בהג״מ יונה מחבר ס׳ קיקיון דיונה, בהרב מ׳ ישעיה — תאומים, הוא היה בימי חורפו אב״ד בעיר סלוצק 15) ושמה הסכים על ס׳ מרי צבי (ד׳ זאלקווא תק״ד), משמה נתקבל פה

---

15) בעיר סלוצק כבר הרביצו תורה לפניו רבנים מפורסמים, ומן הנודעים לנו אלה הם: הרב הג״מ יחיאל זקנו של הרש״ל אשר ערוכה אליו תשובה בת׳ מהר״ם פדוואה (סי׳ פ״ג), היה שם אב״ד לפני קדם קדמתה, ואחרי זמן רב היה שם האב״ד הג״מ נחום התן הג״מ מאיר בהשר מ׳ שאול וואהל, ואחריו מלא שמה מקומו הג״מ משה בהג״מ פסח — בהג״מ תנחום בהגאון בעל שארית יוסף (וראה הערה 4) — וכאשר נבחר להיות אב״ד ור״מ בק״ק לויצק, כמבואר בהסכמתו לס׳ עמודיה שבעה (ד׳ פראג תל״ד), נבחר שמה לאב״ד הג״מ הירש גינצבורג, ובזמן ההוא היה שמה הר״מ הג״מ יעקב מטאמשוב, אשר תשובה יקרה נדפסה ממנו בס׳ ברכת הזבח (למס׳ מנחות דף ע״ב ע״ב), וז״ל הרב בעל ברכת הזבח לפני התשובה ההיא: „אמר שמואל המחבר הנה היה לי משא ומתן בזה עם גדול אחד מופלג בדורנו ושמו הגאון הרב מ׳ יעקב מטאמשוב הי״ד, שנהרג על קדוש השם בגזירת פולין בק״ק צומי״ר (? צוהמיר) כו׳ וז״ל הרב הקדוש הנ״ל אות באות בכתב ידי חתני הרב מ׳ נחום כ״ץ יצ״ו בעת שיצק על ידו מים חיים בישיבתו הרמה בק״ק סלוצק,״ עכ״ל. ויהי כאשר הזקין הג״מ הירש גינצבורג הנ״ל, ויתאוו אנשי ק״ק סלוצק תאוה לקחת לעירם עוד רב, ויבחרו כלם את הרב מ׳ בנימין מחבר ס׳ נחלת בנימין שהיה אז אב״ד בלאנדסבורג אשר היתה תחת יד הדוכס מבראנדבורג, ויהי כאשר בא לסלוצק וילך אל הרב מו״ה הירש ,הנ״ל לשאול את פיו אם ירשה לו לשבת על כס הרבנות, וימאן הג״מ הירש הנ״ל, וינהוג הרב בעל נ״ב את הרבנות ביד חזקה, כי חננו ה׳ בהון ועושר, ולכן היה אהוב מאד בעיני הדוכס מבראנדבורג, ואחרי עבור ירח ימים ויפול בעל נ״ב למשכב, ויסדר צואתו לאשתו ולבני ביתו, ויגוע ויאסף אל עמיו (כ״ז נרשם באריכת דברים בכ״י באמ״ד ראה החוקר שנה א׳ צד 154) ואחרי מותו הוציאו יוצאי חלציו לאור את ספרו אשר נפל להם לירושה מ„נחלת בנימין״ (ד׳ אמ״ד תמ״ב), וראשי עדת סלוצק לא קבלו עליהם רב אב״ד עד אחרי מות הג״מ הירש הנ״ל, אז עטרו בעטרתו עטרת האב״ד את הג״מ יצחק מאיר פרענקיל בן הגאון בעל קיקיון דיונה, ויבא שמה בהסכמה על ס׳ דעת הכמה, וכאשר נבחר בשנת תסמ״ך להיות אב״ד ור״מ בק״ק פינסק, נבחר על מקומו בסלוצק הג״מ שלמה במ׳ אלחנן מזאלקווא, והסכים באותה שנה בועד סעלץ על ס׳ ראש יוסף, ועוד בא שמה

לאב״ד, ואחרי מות אביו בעיר ברעסלא, עזב את עירנו ויסע למלא מקום אביו והסכים שמה על הרבה ספרים, ושמה עזבה נשמתו בית חומרו, ותשוב למקום מחצבתה, וגוו הטהור הטמן שמה בט״ז מרחשון תקנ״ג.—

כאשר עזב הג״מ יצחק יוסף את עירנו בא הנה הג״מ דוד שמואל שמעלקא הנ״ל, וישב על כס הרבנות ביד חזקה למרות עיני כל שונאי נפשו, אולם גם בפעם השנית עזב את עירנו ברצונו הטוב, ויסע לעיר דזאלשיץ אשר במדינת פולניא, אשר היתה בעת ההוא גליל העליון מקראקא ובא שמה בהסכמה בשנת תקי״א על ס׳ מרכבת המשנה, ובשנה ההוא נקרא לשמים מעל ויקברו אותו שמה, וזה חרות על אבן מצבת קבורתו:

„דוד מת באב שבאהפ״ט (?) תקי״א לפ״ק. אילנא טבא
ורברבי קברניתא דספינתא קדם מלכא עייל אלקפת וריש
גלותא צנא מלא ספרא וספרי ותוספתא ה״ה כבוד אמ״ו
הרב הגאון המפורסם מופת הדור אב״ד ור״מ דק״ק
קראקא והגליל מו״ה דוד
(וזה חרות על עבר השני):
דוד שמואל שמעלקא זצלה״ה בהמנוח הגאון המפורסם
מוהר״ר יהודא ליב זצלה״ה בעבור שהרביץ תורה
בישראל והעמיד תלמידים.״

יח). אחרי אשר נסע מפה הג״מ דוד שמואל שמעלקא וישב בעיר דזאלשיץ אשר היתה גליל העליון ומצודתו היתה פרוסה על עירנו והגליל, נקרא הנה הרב הג״מ אליקים געציל מראקוב, העיר אשר ישב בה בתור אב״ד ור״מ, ויהי פה ראב״ד, והג״מ ברכיה בירך האבד״ק קלימנטוב העיד עליו בספרו זרע בירך שלישי (דף ט׳ ע״א) בזה״ל: „. . . וכאשר ראה הרב החסיד מ׳ אליקים געציל מקראקא כשהיה אב״ד בק״ק ראקוב כמה שנים, וכשבאתי לשם קרא כמה דפין בחבורי במה שכתבתי לאסור, והתחרט

בהסכמה על הרבה ספרים, ואחריו ישב על כסאו אחריו הג״מ אריה ליב, חתן הג״מ זכריה מענדיל מחבר ס׳ באר היטב על ש״ע יו״ד, והתם גם הוא בין החתומים על ס׳ ברית שלום (ד׳ פפא״מ תע״ח), וכאשר נבחר משמה לאב״ד ור״מ בק״ק הוראדנא נתקבל לאבד״ק סלוצק הג״מ יהודה ליב בהג״מ אשר ענזיל, שהיה לפנים ר״מ באסטראה כנרשם בראש הסכמתו על ס׳ זרע ישראל (ד׳ ווילמהרשדארף ת״ץ), ואחרי כן נתקבל במקומו הג״מ חיים כהן ראפאפורט, וכאשר נתעלה משם לשבת על כס הרבנות בלבוב מלא מקומו בסלוצק הג״מ יצחק יוסף תאומים, והסכים במשך זמן יישבו שמה על ס׳ מרי צבי (ד׳ זאלקווא תק״ד), וכאשר נתקבל משמה להיות ר״מ ואב״ד בעירנו קראקא, עיר גדולה ורבתי, נתעלה לשבת על כסאו בעיר סלוצק הג״מ אברהם קאצינעלבוגין — בהג״מ דוד האבד״ק קידאן בן הג״מ יהזקאל האבד״ק אה״ו מחבר ס׳ מים יהזקאל ושו״ת כנסת יהזקאל — ויכתוב שמה את מכתבו הנדפס בס׳ לוהות העדות, וכן נרשם בראש הסכמתו לס׳ מנחת אהרן (ד׳ נאווידוואהר תקנ״ב), וכאשר נתקבל לאבד״ק בריסק דליטא נתמנה במקומו בסלוצק הג״מ שלמה זלמן ליפשיטץ ובשנת תקל״א כבר ישב שמה על כסאו (ק״נ צד 272) ובשנת תקמ״א הסכים על ספר מצמיה ישועה (ד׳ נאווידוואהר תקמ״ב), ודי בזה לע״ע. —

מאר על שנטל שכר דיינות ובפרט מגיטין ומחליצה, ומאותו יום והלאה לא נטל שום פרוטה לא מן הדיינות ולא מגיטין ומחליצה.״ עכ״ל, ומזה נוכל לדעת גודל צדקו וענות רוחו, ונפטר פה בשנת תקי״ח, וזה נוסח אבן מצבתו:

> [„פה נטמן הרב המאוה״ג מו״ה אליקים געציל שהיה אב״ד
> דק״ק ראקוב נפטר בש״ט בליל ש״ק יו״ד טבת תקי״ח] 16)
> ועליו נגנז חתנו 17) הרבני המופלג מ׳ יהודא ליב
> בהרבני מ׳ אליהו מראקוב נפטר ביום ב׳ יו״ד ניסן
> תקמ״ב, ועליו טמון בנו הירא וחרד לעשות רצון אביו
> שבשמים רך בשנים המופ׳ מ׳ יהושע בהמנוח מ׳ יהודה
> ליב ג׳ אייר תקנ״ג.״

יט). כאשר היה עוד הג״מ אליקים געציל הרב״ד בחיים חיתו, נקרא הנה ממרחקים הגאון האדיר מ׳ יצחק לאנדא, הוא נולד לאביו הרב הנגיד מ׳ צבי הירש (אשר נדפס ד״ת בשמו בס׳ אבני שהם פ׳ ויצא) בעיר אפטא, ואחר שנתגדל ועשה חיל בלמודו שמו מנהיגי עדת טרלא משרת הרבנות על שכמו, ואחרי זמן מה נתעלה משמה לשבת על כס הרבנות בעיר מולדתו אפטא ויבא שמה ביום י״ט שבט תע״ט, ובשנת תפ״א הסכים על ספר דרש משה עה״ת, ובאהרית שנת תפ״ד ישב בועד יערוסלאב בעת אספת גאוני ארבע ארצות שהסכימו אז על ספר יפה מראה (ד׳ אמשטרדאם תפ״ז), ויבא גם הוא על החתום ועודנו כהן פאר באפטא, בשנת תפ״ט בא בהסכמה על ס׳ גור אריה מהג״מ ליב קאליש אבד״ק אמ״ד, וכבר היה אב״ד בק״ק זאלקווא 18), ובמשך הזמן נתעלה משמה

---

16) המצבה נשברה לרסיסים, והחסרון השלמתי מס׳ עיר הצדק. —

17) גם היה בן אחד בשם מ׳ יהושע, אשר לא נדע ממנו מאומה, ובפנקס הה״ק פה (דף רנ״ז) מצאנו זכרו. —

18) העיר זאלקווא היא עיר ואם בישראל, וישבו שמה כסאות למשפט גאונים מפורסמים, כמו הג״מ יצחק מאיר פרענקיל בן הג״מ יונה, תאומים מחבר ס׳ קיקיון דיונה, והסכים שמה על ס׳ זבחי טוביה (ד׳ אמ״ד תמ״ג), וכאשר נתעלה משמה לשבת על כס הרבנות בעיר סלוצק, מלא מקומו הג״מ הלל בר נפתלי מחבר ס׳ בית הלל על יו״ד (ד׳ דיהרנפורט תנ״א) — שהיה לפנים האבדק״ק ווילנא — והסכים שם על ס׳ חלק שמעון (ד׳ פראג תמ״ז) בשנת תמ״ו, ויגוע ויאסף שמה אל עמיו כ״ב טבת ת״ן לפ״ק (בהקדמת בנו לספר אביו הנ״ל), ונתעטר בעטרתו הג״מ יששכר בעריש בהקדוש מ׳ עובדיה הי״ד שהיה האבדק״ק גלוגא (והסכים שמה על מ״א ד׳ דיהרנפורט תנ״ב), וכאשר נבחר משמה להיות אב״ד ור״מ בק״ק קרעמזיר (כמבואר בהסכמתו לס׳ בית יהודה, ד׳ דעסויא תנ״ה), נתקבל במקומו לאבדק״ק זאלקווא הג״מ אברהם בר מרדכי — הנקרא ר׳ מרדכי ר׳ ליבוש״ס פרנס דד״א — שהיה נקרא בשם ר׳ אבלי, ובא שמה בהסכמה על ס׳ ברכת יעקב (ד׳ לבוב תקמ״ו) שנת תע״ח ועוד על ספרים שונים, ונדפס ד״ת בשמו בס׳ אדני פז (פ׳ חיי) ובס׳ לקוטי שושנים (ד׳ יעסניץ ת״פ, דף ט׳ ע״ב), ונבחר אחריו במקומו הג״מ יצחק לאנדא, וחד מבי די״ר שמה היה הר׳ משה בר דניאל מחבר ס׳ סוגיות התלמוד, וכאשר נבחר הג״מ יצחק

על כם הרבנות בגליל לבוב והסכים שמה שנת תצ״ו על ס׳ בית שמואל, וכן הסכים שמה שנת תצ״ט בועד יערסלאב על ס׳ ברכת יעקב ועוד על ספרים שונים, ועל כלם חתם א״ע: „הק׳ יצחק סג״ל לנדא חונה בגליל לבוב". 19) משמה נתקבל לאב״ד ור״מ בעירנו עיר מטרפולין של כל מדינת פולין, והג״מ יהונתן אייבשיטץ מתארו בספרו לוחות העדות בשם: „**ראשון שבראשון לגאוני הזמן שאין למעלה הימנו**". וינהוג הרב הזה פה נשיאתו ברמה ערך עשרים שנה, ומצבתו תהגה נבאים, כי:

> „לתוגה נהפכה שמחתנו, גלה כבוד מישראל, נפלה עטרת ראשינו, כבוד הרב הגאון המפורסם מופת דורנו, מו״ה יצחק לאנדא סג״ל אב״ד ור״מ דפה והגליל, לאמונה גבר בארץ, נהג את עמו באמת ובתמים ויגוע יצחק וימת ויאסף אל עמיו זקן ושבע ימים, ויצא יצחק לשוח

לאנדא להיות אב״ד בגליל לבוב נתקבל לאבד״ק זאלקווא הג״מ שמריה שהיה בראשונה אבדק״ק וויסאקי, כמבואר בהקדמת ספר פנים מסבירות. אחריו נתעלה לשבת על כסאו הג״מ זאב וואלף בהרב הנגיד מ׳ יהושע העשיל, ובא בהסכמה י״ג תמוז שנת ת״ק על הדפסת ספר ראשית חכמה (ד׳ זאלקווא ת״ק). אחרי כן ישב על כסאו הר׳ נפתלי הערץ הורוויטץ שהסכים בשנת תק״ה על ס׳ נטע שעשועים (ד׳ זאלקווא תק״ה). אחרי מותו לא היה בעדת זאלקווא שנים מספר רב אב״ד, והר׳ גדלי׳ במ׳ בנימין וואלף היה הראב״ד, ונמצא ממנו מכתב בס׳ לוחות העדות. ואחרי כן נתעטר בעטרת האב״ד הג״מ שמשון מייזלש שהסכים שמה על ס׳ אבן שהם (ד׳ לונדון תקל״ב), וכאשר נתעלה משמה להיות אב״ד ור״מ בק״ק צעשנוב — כמבואר בראש הסכמתו לאבן שהם הנ״ל, ולס׳ עיר דמשק אליעזר (ד׳ זאלקווא תקכ״ה) — נתקבל במקומו לאב״ד הג״מ אברהם מרדכי שהסכים על ספרים שונים, ועל ס׳ האלשיך (ד׳ זאלקווא תקכ״ה) בצירוף בית דינו, והתמו זא״ז: „אברהם מרדכי אב״ד, צבי הירש מזאלקווא, גדליה בהרב מ׳ בנימין וואלף זצ״ל, ונאם הק׳ ישראל מרדכי בר ברוך יצ״ו מזאלקווא." אחריו נקרא מראשי עדת זאלקווא הג״מ צבי הירש מייזלש ממכון שבתו ק״ק לאנצהוט לשבת על כם הרבנות בק״ק זאלקווא, העיר אשר כהן בה אביו פאר, ויבא בהסכמה על ספרים רבים, והאריך ימים על ממלכתו, והגיע לזקנה ונקרא לשמים מעל בערך תקנ״ה, וימלא מקומו הג״מ יעקב ארנשטיין מחבר ישועות יעקב והסכמתו נדפסת בראש ספר תקון השלחן שהביא הר׳ אלעזר פאוויר ספרא מתא דישם תחת מכבש הדפוס, וכאשר נקרא משמה להיות אב״ד ור״מ בעדת לבוב הי׳ שם הבי ד״ר הרבנים מ׳ יוסף שטערן, מ׳ אפרים שיינערט, מו״ה יצחק שמשון בר פסח שהיה אבדק״ק ראווא, ומ׳ יוסף אלעזר גאטטליעב, ויבואו ארבעתם בהסכמה על הדפסת ספר זהר חדש. כל זאת רשמתי עבור הרב החכם מ׳ שלמה באבער הי״ו, בעת אשר הודיעני כי יש את נפשו לערוך בספר תולדות רבני עיר זאלקווא, ולטובת הקוראים אמרתי לרשום פה את דברי אשר הודעתי להרב הנ״ל, והנני בתקותי כי הקוראים היקרים ימצאו חפץ בדברי, ויברכוני טובים.

19) ומה שהעיר בעה״צ בספרו שם (צד 164) כי מה שכתב עליו הג״מ יהונתן אייבשיטץ בראש מכתבו הנדפס בלוחות העדות: „שהיה אב״ד בגליל לבוב", היה רצונו על עיר זאלקווא, טעה, כי רבנות זאלקווא לחוד ורבנות גליל לבוב לחוד, ומצאתי און לי בספר „אנשי שם" מהרב החכם השלם מ׳ שלמה באבער נ״י. —

> בשדה חקל תפוחין, רוח אפינו, נלכד בשחיתותינו, נפטר אור ליום הששי שמחת תורה שנת תקכ״ח לפ״ק.״

כ). על מקומו נבחר הג״מ אריה ליבֿ במ׳ שמואל מטארנאוו אשר בא בהסכמה על ס׳ מכלל יופי (ד׳ פפא״מ תקל״ה), והגאון הצדיק מ׳ עוזיאל מייזלש קנן עליו מספר מר, ונדפס בסו״ס עץ הדעת טוב עה״ת, ועל אבן מצבתו חקוק:

> „אריה דבי עלאה אל על מלין ימלל, במקרא במשנה ובתלמוד בלול, ה״ה כבוד אדמו׳ הרב המאה״ג המפורסם בקצוי ארץ וים רחוקים, מושל ביראת אלהים, הגיד אומר ומקים, כד ואין (?) עין העדה חכם חרשים ומבין הודה נ״י פ״ה ע״ה מו״ה אריה ליב זצ״ל אב״ד ור״מ דקהלתנו והגליל יע״א, שנפטר ונקבר בו ביום, יום ה׳ ח׳ ניסן תקל״ו.״

כא.) אחריו מלא מקומו הג״מ יצחק הלוי — בהג״מ מרדכי הלוי בן הגאון הקדוש מ׳ יהושע רייצעס הנהרג על קדוש השם ביחד עם אחיו הג״מ חיים בעיר לבוב בערב שבועות תפ״ח 20) — חתן הג״מ אריה ליב

---

20) הג״מ חיים היה ר״מ בלבוב ויהי בן מ״א שנים במותו, ואחיו הצעיר הג״מ יהושע היה בן ל״א שנים במותו, ובספר מצבת קדש — ח״ד, ובס׳ אנשי שם צד 64 — נעתק מפנקס דקהל לבוב סבת הדבר מדוע נהרגו: „איש יהודי מארץ אחרת שהמיר דתו בא לקהל לבוב לנחם על רעתו, ולשוב לאמונת אבותיו, צור ממנו נחצב, אך כאשר נודע הדבר להכמרים נתפס והושם בכלא, וכאשר שאלו את פיו מי הוא אשר הסית אותו לדבר זה? השיב שאיננו מכירו, אך אם יעבירו לפניו כל תושבי לבוב יכירו במהרה, ויצא הכרוז בקהלת לבוב מטעם הכמרים, להציג את כל תושבי לבוב שורות שורות במקום רחב ידים, וכן עשו, והוא עבר בתוכם, וכאשר פגעו בהרבנים מ׳ חיים ואחיו מ׳ יהושע הגיד כי אלה הם אשר הסיתו אותו לעזוב אמונת הנוצרית, עד מהרה הושמו הרבנים במאסר, וישבו בחשך מ״א יום, ובערב שבועות לעת מנחת ערב נשרפו לעולה.״ וסבת שריפתם עשתה רושם נמרץ בתבל, ובכל מקום אשר הגיעה השמועה המעציבה אבל גדול ליהודים, צום בכי ומספד, וגם בעירנו קשרו עליהם מספד מר, ויכתבו בפנקסי בתי כנסיות אמ״ר מיוחד לכבודם, וזה נוסחו: „אמ״ר כרסי שביבים דנורא, המציא מנוחה נכונה תחת כנפי השכינה, במעלת קדושים וטהורים, כצאת השמש בגבורתו מזהירים, את נשמת האחים היקרים, המשלמים באהבה מצומדים, הקדושים שקבלו את גזר דינם ומסרו את גופם לשריפת אש־דת למו, על קדושת השם הגדול, אח הגדול המיוחד הרב הגאון והקדוש מורנו הרב ר׳ חיים הלוי לווית בעבודת השי״ זאת תורת העולה על מוקדה, בדין קשה ומרה, רוע הגזירה, עיניו נשא השמים לשוכן ערבות היות נשמה, אליו פקודי והיה הלוך וטפוף בשמחה, ואחיו הקטן מורנו הרב ר׳ יהושע הקדוש שהיה מושך את עצמו מכל מיני מעדנים, כמה שנים, ומידי יום ביום בתענית היה יושב, לעת ערב שירות, ולא בא בפיו שום דבר מן החי כמה שנים, ובבית הסוהר השך וצלמות ברזל יושב בתענית היה עד שנשמתו יצאה צח ואדום בקדושה ובטהרה, ואחר זה הוציאו אותו וקשרוהו בזנב הסוס וראשו נגרר וגירף ביבין ונפצע ראשו ואחיו אהריו יצא למיתה דחופה כי ראה כי גדול בזיון אחיו על פניו נפל ומר צוח בפני

שהיה באחרית ימיו אבד"ק אמשטרדאם בקהל אשכנזים. בימי עלומיו נתקבל להיות אב"ד ור"מ בעיר לעשנוב, וכאשר בא בהסכמה על ס' תכונה השמים (ד' אמ"ד תקט"ז) בהיותו עוד באמ"ד בבית גיסו הג"מ שאול מחבר ס' בנין אריאל כבר חתם א"ע: „האבד"ק לעשנוב". ולא האריך שמה ימים על ממלכתו כי במשך הזמן נקרא מראשי ומנהיגי עדת חעלמא 21)

איום ונורא, אוי זו תורה וזו שכרה, ורבים הסיתוהו שם אחרים להזכירה, וצעק במר נפש הניחוהו (? הניחוני) להיות כליל לעולה, לעת המנחה בא כי הניחוהו קרבן נפש אחיו על המוקד לריח ניחח, שם נפשו בכפו פרושת שמים והתפלל תפלת המנחה שלמה בלב שלם נשבר ונדכה שיקובל לרצון לפני ה', וכאשר נתחוהו לנתח נתחיו לארבעה, שפך תחינה לפני הסרדיוט וברציון כסף למהר העברה, ויחיש מעשהו מיתה המורה, עד לא נטוי הצללים פן יוכל אחד מאבריו למלט אשר לא תוקד אש לבואו (? להביאו) לקבורה, ופתח פה קדוש „שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" והיה מאריך עד שהסרדיוט כיון נגד דופן הלב להוציא במדקירה אחת, ויצאה נשמתו באחד, ועדיין מפרפר ומפרכס, ודמו רותח והוסס, ומהיץ ראשו בקרדום לשנים וגופו לארבע רבעים וזרק הכל לבית המוקד אשר הבערה ללהב יצאה עד השמים ומעט מזער נשאר מאמוריהם מוצל מאש בקבר אחד, והנה המאורות לוקים על שני אחים שנשרפו (דמם) כאחד, פרים וכבשים הנשרפים ויום טבוח היה ערב שבועות שנת פחת ופחד ושבר יחדו והמה למנוחה וגדול הצעקה שהרבה לעשות, צדק לפניו יהלך יבא בשלום פנו מקום לבר ליוואי כו'."

21) בעיר העלמא הרביצו תורה מימי קדם קדמתה אדירי התורה, וכפי עדות הרב בעל צמח דוד וסה"ד היה שם האב"ד ור"מ הראשון הג"מ שמעון הבלתי נודע לנו ממקום אחר, ואחריו מלא מקומו הג"מ שלמה זלמן אשר הרש"ל מזכירו בתשובותיו — סי' ק"א — בזה"ל: „שלח אלי נ"י (ר"ת נר ישראל!) ראש ישיבה אשר שמי בקרבו מזה בן (?) מזה מהר"ר שלמה מהעלם". אחריו נתקבל שם תחתיו לאב"ד הג"מ אלעזר פערלס (המזכיר ח"ט צד 113) וכאשר נסע משמה לפראג מלא מקומו הרב הגאון והמקובל המפורסם מ' אליהו בן ר' אהרן יהודה שהיה נקרא בשם ר' אליהו בעל-שם, החתום עם גאוני דורו ה"ה הרש"ל ומ' יצחק בר בצלאל בעסק עגונא אחת בשו"ת ב"ח החדשות סי' ע"ה, ונכדו הג"מ צבי מזכירו בתשובותיו (סי' צ"ג), ויספר שם מעילת תהלת זקינו אשר ברא אדם עפ"י ספר יצירה, ואם קבלה היא נקבל, ואם היא רק אגדת ההמון אין לשים לב לשטותים כאלה, כי בעת ההוא שלטה עוד רוח הפאנאטיזם באיתן תקפה, ויאמינו בדברים טפלים כאלה, ות"ל כי בימינו אלה נגלתה המסכה הנסוכה מפני הלוט הלוט, (וראה מ"ש הרב בעל מצודת ציון בפירושו לישעיה י"ג על הפסוק „ושעירים ירקדו שם", וכנראה החזיק במעוז הרד"ק כנודע). אחרי מות הג"מ אליהו נתמנה במקומו הג"מ שמואל במ' אליעזר הנקרא המהרש"א, והופיע שמה באור תורתו משנת שס"ה עד שע"ה וכאשר נקרא משמה לשבת על כס רבנות ק"ק לובלין, שרת בעדת העלמא הג"מ יצחק הלוי — אחיו ורבו של הט"ז ומחבר שו"ת הר"י הלוי — כי נקרא ממכון שבתו ק"ק לאדמיר, וכאשר נתקבל משמה להיות ר"מ בפוזנא, ישב תחתיו על כסאו הג"מ משה קאצינעללבויגען, נכד השר וואהל, ואחרי מותו נתמנה במקומו בנו הג"מ שאול שהיה אחרי כן אבד"ק פינטשוב ומבורר מקראקא, כאשר הבאנו, ובהעלמא היה האב"ד הג"מ יקותיאל בר' הושע אהרן מלובלין ובא שמה בהסכמה שנת תל"א (כ"ו אלול) על ס' לב אריה עה"ת מאת בן משפחתו, ואחריו נבחר לשבת על

לשבת על כס הרבנות בעדתם, וימלא בקשתם, ובא שמה בהסכמה על ספרים שונים ובתוכם על שו״ת גבעת שאול בשנת תקכ״ט, וכן בא שמה בהסכמה בשנת תקל״ו על ס׳ ברכת יעקב (ד׳ לבוב תקמ״ו). בראשית שנת תקל״ז דרשה אחריו עדת קראקא, כי זה כמחצית השנה אשר נפקד מהם אלוף ראשם, הג״מ אריה ליב מטארנאוו, כאשר הבאנו, והוא נרצה למבוקשתם, ונתקבל ברוב כבוד והדר לאבד״ק קראקא ויתן הסכמתו הראשונה על ס׳ קרבן ראשית שנת תקל״א. משנת תק״מ והלאה בא בהסכמה על ספרים שונים ובשנת תקמ״ג בעברו דרך עיר ווארשא הסכים להדפיס הש״ס בעיר נאווידוואהר במשך ג׳ שנים. בעת ההיא התפרצה בעדתנו ה„חסידות״ כבוא הנה הרב המקובל מ׳ קלמן עפשטיין מחבר ס׳ מאור ושמש, והג״מ יצחק הלוי פרש חרמו עליו ועל כל הנלוים אתו, ביום כ״ה תשרי תקמ״ו, וביום י״א סיון שנת תקנ״ז שבק חיים לכל ישראל, ובפנקס הח״ק מפה (דף ש״ג) נכתב עליו כדברים האלה: „גלה כבוד מישראל כי אבד חסיד מן הארץ אשר מכבודו האירה, משמת רבי בטלה ענוה ומתה פרישות וטהרה, הי חסיד הי עניו וצנא מלא ספרא, אור ישראל וקדושו חד בדרא כבוד אדמו״ר הגאון הגאון החסיד האמתי מאור הגולה הדר הדור ונשיאו פאר החכמים ונזרם המפורסם מ׳ יצחק הלוי זצלה״ה

כסאו הג״מ הלל במ׳ יונה הלוי נין ונכד להג״מ אליעזר אשכנזי מחבר ס׳ מעשה ה׳, והסכים שם שנת תמ״ה על ספר עולת יצחק (ד׳ פפד״מ תנ״ב), וכאשר עזב את העיר חעלמא — כי נבחר לאבד״ק ווילנא — נתקבל על מקומו הג״מ מאיר במ׳ בנימין וואלף — במ׳ אברהם במ׳ ליפמאן מלובלין, ראה אנשי שם צד 234 — ויבא שמה בהסכמה על ס׳ נתיב הישר (ד׳ דיהרנפורט תע״ב) שנת תס״ט, וכאשר נקרא משמה להיות אב״ד ור״מ באפטא, מלא שם מקומו הג״מ שלמה בהג״מ שמחה הכהן רפאפורט, ויתן שמה הסכמתו על ס׳ זרע ישראל (ד׳ ווילמהרשדארף ת״ץ) שנת תפ״ב כ״ה תמוז, ובתור מבורר לשבת בין רבני הועד נבחר הרב מ׳ צבי הירש בר׳ זעליג, וחתם על הדפסת ספר דמשק אליעזר עה״ת בועד ריציוואהל תפ״א — ואחרי מותו נבחר במקומו הג״מ שאול מרגליות שבא בהסכמה על ס׳ קרן עור — ועל כסא הרבנות לדון ולהורות בין דין לדין ובין דם לדם היה הג״מ שמואל שהסכים שם על ס׳ בית להם יהודה על יו״ד שנת תפ״ד, וכפי הנראה האריך שמה ימים על ממלכתו, ואחרי אשר גוע ויאסף אל עמיו ישב על כסאו הג״מ שלמה מחבר ס׳ מרכבת המשנה ויבא שם בהסכמה בשנת תקי״ד על ס׳ הליכות עולם (ד׳ זולצבאך תקט״ז) והג״מ יצחק הלוי נתעלה לשבת על כסאו, וכאשר נתקבל לאב״ד ור״מ בעירנו נבחר לאבד״ק חעלמא הר׳ הירש בר יוסף ויוציא לאור בשנת תקמ״ט מחברת „רעיונות ע״ד תקון מצב היהודים בפולין ואופנים נאותים איך לעשותם לתושבים (בירגער) מועילים לארץ מולדתם״ (קריה נאמנה צד 303) ואחרי מותו נתעטר בעטרתו הג״מ יצחק בן הג״מ יוסף מחבר ס׳ משנת חכמים, כמבואר בהקדמתו לספרו שו״ת זכרון יצחק, וכאשר נקרא אביו לשמים מעל בעיר זאמושטש נתקבל הוא על מקומו לכהן פאר בראש עדתם, ויסע שמה ויגוע ויאסף אל עמיו שנת תקפ״ה, וכאשר עזב את העיר חעלמא בלי מורה ומנהל, ויבחרו בהג״מ יוסף קעזיס וכאשר נתמנה משם לאבד״ק יאנוב בא אליהם בחזקת אבהתא בנו הג״מ אריה ליבוש נייאהויז שבא בהסכמה על ספר אור לשמים עה״ת מאת חותנו ההג״מ מאיר האבד״ק סטאבניץ ואפטא.

אב״ד ור״מ דקהלתנו כו׳.״ מהרב המפורסם הזה לא נמצא בדפוס מפרי תנובתו וילדי שכלו, רק בסו״ס בית יעקב (ד׳ לבוב תק״ן) נדפסה ממנו תשובה שהשיב להג״מ אריה ליב האבד״ק אפטא, ור״ת מובא בשמו בס׳ פנים יפות (פ׳ במדבר), ותשובות אליו ערוכות בשו״ת כתר כהונה (סי׳ נ״ט), מאיר נתיבים (סי׳ ל״ז), ברית אברהם (חאה״ע סי׳ ק״ו), ופרי תבואה (סי׳ נ״ב), וז״נ מצבתו אשר קנן עליו בנו הג״מ צבי דוד זצ״ל במר נפשו:

> „אם מבחר ברוש אומלל אשר בסעיפותיו עולפו מי יחזיק
> במעזינו, אם אין מזח עוד מי ישביע בצחצחות נפשינו,
> הוי אדון והוי הודו אבד חסיד גאון עולם משוש דור
> והארץ האירה מכבודו, ה״ה כבוד ארומו״ר הגאון מאור
> הגולה החסיד האמתי מו״ה יצחק הלוי אב״ד ור״מ דפה
> והגליל בן הגאון החסיד מו״ה מרדכי הלוי אב״ד (?)
> מלבוב 22) וחתן המלך הגאון מאה״ג מ׳ אריה ליב
> אב״ד מאמ״ד, י״נ בקו״ט יועש״ק י״א סיון תקנ״ט.״

כב). אחרי האספו אל עמיו נקרא מראשי ומנהיגי עדתנו הג״מ יוסף מחבר ס׳ משנת חכמים לבא הנה, ולא אבה למלא בקשתם ויקראו להג״מ משה שלמה זלמן — אחיו של הג״מ צבי הירש מחבר ס׳ תפארת צבי — ממכון שבתו בעדת קארעץ לבא ולשבת פה על הכסא, ובמשך זמן היותו בעירנו הריץ מכתבי שו״ת עם אחיו (שם ח״א סי׳ כ״ח), וכן הסכים פה על ספר שבילי תורה (ד׳ ווארשא תקס״ה) ועוד על ספרים שונים, ואחרי דרשו פה דרשתו הראשונה נתעורר עליו ריב ומחלוקת, ויסע לווארשא לרגלי מסחרו ויתקע שם אהלו אהל של תורה, ובכל הסכמותיו אשר נתן שמה על ספרים שונים חתם א״ע: „אבד״ק קראקא״. ובעירנו היה במשך הזמן ההוא הרב״ד הג״מ צבי דוד במ׳ יצחק הלוי זצ״ל, כי כבר היה פה מאז — שנקרא משעברשין שהיה שם אב״ד — לבקשת אביו שהיה לעת זקנותו ותש כחו לשאת על שכמו טירדא דצבורא. בעת ההיא נודע לראשי עדתנו כי האב״ד הג״מ משה שלמה זלמן נאסף אל עמיו בעיר ווארשא — וא״ו שבט תקע״ו — וישלחו מכתב רבנות להג״מ מרדכי בנעט מחבר שו״ת הר המור, כי הוא היה בעת ההיא מהלל מאד בכל קצוי ארץ לגאון מפורסם בכל מחלקות ישראל (ראה תולדתו מבנו ר׳ אבריל צד מ״ט), וימאן לקבל המשרה הנכבדה הזאת, ונתמנה בעירנו לאב״ד ור״מ הג״מ צבי דוד הלוי למרות עיניו שונאיו משטיניו ומקטריגיו אשר עמדו לשטן לו, ויהיו לו לאבני נגף וצורי מכשול, וזקנינו יספרו לנו על הרב הזה שהיה בעל נפש טובה, וסופר מהיר בלשונות העמים בכלל ובשפתנו הקדושה בפרט, כאשר יעידון ויגידון הסכמותיו הנדפסות בראש ספר שלמי נזיר (ד׳ קראקא תקפ״א), ובראש שו״ת אבני קדש (ד׳ ווארשא

---

22) באמת לא היה אב״ד רק ר״מ לבד, וכותב המצבה — הג״מ צבי דוד — בחפצו להדר פני זקנו הפריז על המדה וכתב עליו התאר „אב״ד״. (ראה בס׳ אנשי שם ס׳ שע״ח).

תקע״ט) ותשובה אליו ערוכה בשו״ת ברית אברהם (חאה״ע סי׳ ס״ד), ואשתו מ׳ פיגלא היתה בת ההג״מ מאיר האבד״ק גריידיג, ויגוע ויאסף אל עמיו זקן ושבע ימים, ועל קברו הוקמה מצבה וזה נוסחה:

„ציון כל עובר עליו יזעק בנפש מרה, אהה כי נפלה
עטרת צבי צפירת תפארה, צבי תפארת דורו משוש לכל
עמו, בכל דרכיו דוד משכיל וד׳ עמו, ידיו רב בתורה
בחכמה ובכל תבונה וד׳ נתן חנו בעיני העמים והשרים,
דרכי טובו לעד וזכרו לדור דורים, ה״ה כבוד אדומ״ר
הרב הגאון השלם בכל מדע המפורסם בכל קצוי ארץ
בעוצם חכמתו ורוח נדיבתו מו״ה צבי הירש דוד האב״ד
דקהלתנו בהגאון המפורסם מ׳ יצחק הלוי מלבוב אב״ד
דפה יצ״ו, נפטר בש״ט זקן ושבע ימים ביום א׳ י״ד
לחדש טבת בשנת צמיחת קרן לדוד עבדך לפ״ק.״

כג). אחרי אשר נתעלה הג״מ צבי דוד נולדו פה דברי ריבות אדות כסא הרבנות, ונפלגה עדתנו לשתי פלגות, פלגה האחת בחרה בהג״מ דובעריש מייזלש מחבר ס׳ „באורי הרד״ס״ על ס׳ המצות להרמב״ם, ופלגה השנית בחרה את הג״מ שאול לאנדא, ויהי ביניהם גם ריב אדות התמנות שוחט וסדר גט לאיש המכנה נפתלי זימל כמוזכר בשו״ת חתם סופר (חאה״ע סי׳ כ״א) ובס׳ חמדת שלמה (חאה״ע סי׳ ע״ה), ואחרי אשר עברו שבועות אחדים עלתה בידי אוהבי הג״מ דובעריש הנ״ל להושיבו על כסא הרבנות, וגם להג״מ שאול הנ״ל היה פה ב״ד קבוע, וימי שנאתם כימי שבתם יחד היה עד כ״ח סיון תרי״ד כי אז נעדר הג״מ שאול 23) והג״מ דובעריש נתקבל לאבד״ק ווארשא, ויסע שמה, ויתן שם הסכמתו הראשונה על ספר אישי ישראל — באור על ס׳ תורת העולה להרמ״א ז״ל — ויגוע ויאסף שמה אל עמיו ט״ו אדר שנת תרלמ״ד, ואחרי נסעו מפה נבחר בעירנו לאב״ד הג״מ אלכסנדר בהג״מ שאול לאנדא הנ״ל, בשכבו על ערש דוי, אולם לא ישב על הכסא כי מקץ שבועות אחדים

---

23) הג״מ שאול — בהרב המופלג מ׳ יעקב שמואל בהרב הגאון מ׳ שאול האבד״ק פרשעדבורג (פנקס הה״ק פה), ויקח דברים עם גאוני דורו, ותשובות רבות ערוכות אליו בשו״ת התם סופר (חאו״ח סי׳ ג׳) בהרבה מקומות, שו״ת משיב כהלכה (היו״ד סי׳ ז׳), שו״ת אבני קדיש (סי׳ ל״ט), וילהום גם הוא נגד הרבנים המתאספים בברוינשוויג (קנאת ציון דף ט״ו) וה״נ מצבתו משני עבריה:

„שר אלפים וגדול ליהודים, רכבו פרשיו אב לשרידים.

פ״ש ה״ה כבוד אדומ״ר הרב המאה״ג הגאון אמתי צדיק יסוד עולם,
אור ישראל וקדושו מוה״ר פה״ח עה״י כקש״ת מ׳ שאול רפאל לאנדא
זצולל״ה בהרב המופלג הנגיד המפורסם כש״ת מ׳ שמואל זצ״ל נאסף
אל עמיו בקדושה וטהרה זקן ושבע ימים ליל ש״ק כ״ח סיון ונקבר
ביום א׳ ער״ח מבכים את התמוז שנת תרי״ד לפ״ק, תנוח נפשו
בגנזי מרומים, זכותו יגן עלינו לעולמים.

גברו עליונים על התחתונים ונשבה ארון הקדש. וכל אנשי עירנו ספדו ויקוננו עליו בנפש מרה וברוח נשברה, כי מורם ומאורם אין ונשמתו עלתה למרומים, גם הג"מ משה יעקב דעמביטצר הספיד עליו מספד מר ונדפס בספרו מימי הדעת (דרוש כ"ו); תשובה ערוכה אל הג"מ אלכסנדר הנ"ל בספר ברכת אברהם (סי' ל"ב), וחתם גם הוא בין החתומים בס' קנאת ציון (דף ט"ו), וז"נ מצבתו משני עבריה:

„פ"נ ה"ה הרב המאה"ג הגאון המפורסם צדיק ונשגב
חסיד ועניו אב ליושבי על מדין פה קהלתנו יצ"ו כקש"ת
מו"ה אלכסנדר סענדיר העשיל לאנדא זצלה"ה בהרב
הגאון החסיד המפורסם צדיק יסו"ע א"א קדוש כקש"ת
מ' שאול לאנדא זצלה"ה עלה השמימה בקו"ט ובש"ט
יום ה' ב' דפורים קטן שנת תרט"ז לפ"ק.

ארז לבנון כורת ספדי נצח, דליות רכות האספו ערבים שברו יחד לבכות.

(למרגלותיו).

"אל הלקח ארון אלקים השמים,
"לבשו אבל האנחו בשברון מתנים,
"כבוד גלה מישראל, העטרת נפלה,
"סלה מסלת לבבו בית אל עולה,
"נפשו כבן עזאי מהצבתה טהורה,
"דבקה באל חי לעבודה ולתורה,
"רד עם אל מושל ביראתו,
"הוקם על, לרעות עם עדתו,
"ענותו הרבתהו, צנה וסוחרה אמיתהו,
"שמש תורתו זורה אף אם אינהו,
"יסודתו מהררי קדש ושב שמה,
"לנצח צדקתו נצבה וגם קמה.
תנצב"ה.

(מראשותיו).

אבל כבד לשער עירנו! הוי! אבדנו פאר דורנו
"ספדי מר שאי קינה עלי שברך,
"על הר נשף הלילי כי בא אורך,
"נהפכה לאבל שמחתך בנפול מורך,
"רגלו עליך אהבה ישרי לב רננו,
"רועה נאמן הוקם בצלו יתלוננו,
"לב כל נמוג כשה אובד תועה,
"נפוץ העדר, איה הוא הרועה,
"דמעות שליש תרדנה כל עינים,
"אלקים צוה עלי מהר איש הבינים,
באור תורתו נחיה ובצדקתו נרומה.

(למרגלותיו) קול תאניה.

שמש צדקה מרפא ישרון בכנפיו,
אסף נגהו, אור חשך בערופיו,
ו אבדה צדקת תום, גוע שר התורה,
לוקה צנור הקדושה, שבתה הטהרה,
רבים על תפלתו כעל מטר ייחלו,
פי חכם הן אשרי עצתו שאלו,
איה חסיד? איה עניו? בהיר יה איהו?
למרום עלה כבוד אל אספהו,
לבנו נקרע במר נשמיע יללה,
נזר ישראל הוסר עטרתו נפלה,
דור אבד מנהיגו, היה לנו לעינים,
אותנו עזב, לאור שמה באור החיים.
תנצבה"ע.

(מראשותיו).

שאל אביך ויגד לך.
בליל ש"ק עת לכתו למקום אין ליל,
רוח אלקיו לבשהו, ויתאזר חיל,
לביהמ"ד בא, ויפלל בקהל לאל הכבוד,
קולו בכה המזמור, „מזמור לדוד",
גם על הכוס קידש בשובו החדרה,
על טהרת הקדיש נפשו מטוהרה,
על קדושתה, קדושת שבת נוספה,
ובזה להזות בנועם ה' היא נאספה,
לעת מצוא כזו יתפלל כל גבר,
אחריתו תהי כמוהו, ישיש במצאו קבר.

כד). אחרי מותו שלחו מפה מכתב רבנות להרב הגאון מ׳ מרדכי זאב איטינגא מחבר ס׳ „מפרשי הים", ובאשר לא אבה למלא בקשתם, קבלו לאב"ד את הג"מ שמעון בן הג"מ משה סופר האבד"ק פרעסבורג, הוא נולד בעיר פרעסבורג שנת תקפ"א, בשנת תר"ב נתקבל לאב"ד ור"מ בק"ק מאטערסדארף, שמה ישב על כס הרבנות עד שנת תרכ"א, כי אז נתמנה פה לאב"ד, בשנת תרל"ט נבחר לשבת בין יועצי המדינה היושבים במלכות (רייכסראטהס־אבגעארדנעטער), ובשנת תרמ"ג נקרא לשמים מעל. וזה תאר מצבתו:

„ה"ה כבוד אדומ"ר הרב הגאון האמתי מופת הדור
והדרו צדיק נשגב יסו"ע המנוח כקש"ת מ׳ שמעון סופר
זצוק"ל אב"ד פה ק"ק קראקא אשר שפט את ישראל ארבעים
שנה ח"י בק"ק מאטערסדארף וכ"ב בקריתנו הנאמנה.

אהה! ביום ב׳ י"ז אדר פנה הדרו! לפ"ק

שמעון איננו, גוע בעוננו, הוי לשבר,
בינו גדולתו, אין תמורתו, בכל עבר,
הגאון והתפארת, היו עטרת, לראש הגבר,
רבה התאניה, ממחזיקי תושיה, נשבת הגואל,
בת יהודה, שכולה וגלמודה, ואלמן ישראל,
יודעי תורה, יצעקו מרה, הוי אריאל,
נפתחו השמים, נטפו מים, במות גבורנו,
ולקחו חבל, באבל התבל, באבדן קדושנו,
מלאכי שחקים, נצחו מצוקים, ונשבה הארון,
שמה הלוחות, היו מונחות, אהה לחרון!
העמודים שלשה, היו למורשה, לאבי החכמים,
ספדי תורה, כי נשתה גבורה, מנוטרי כרמים,
וקוננו עבודה, נעזבתי בדודה, מצדיק תמים,
פסו חסדים, נעים ונדים, אלמנה ויתומים,
רוחו אמונה, בועד המדינה, ויסוד מחוקקים,
זכרו לדורים, סלה נדברים, בועד צדיקים,
צור עליון, הסתירו בחביון, יתלונן בצלו,
לקץ הימים, יקיצו נרדמים, ויעמוד לגורלו,

בן גאון הגאונים רשכבה"ה כקש"ת מ׳ משה סופר בעהמ"ס שו"ת חתם סופר זלה"ה.

בשנת זכותו יעמוד לידידיו לפ"ק.

אחרי מותו נולדו פה דברי ריבות על אדות הרבנות, כי תושבי עירנו נפרדו לשתי כתות, אלה מימינים ואלה משמאילים, ויהי הג"מ שמעון סופר ז"ל האב"ד האחרון, ועמו נחתמה הרבנות בעירנו, ויהי זכרו ברוך לדור דורים!

רבני ונדיבי עירנו.

כה). האשה מ' קילא בת הר' מרדכי. בעסקי במלאכתי הכבדה להציל המצבות הישנות בבית עלמין הישן פה — הנוסד שנת שי"א — ממלתעות הזמן, עלתה בידי למצוא מצבה ישנה משנת ש"ט, בבית עלמין היותר עתיק בעירנו, אשר הוא סמוך ונראה לבית הכנסת הישן פה, וכפי הנראה היא היותר עתיקה מכל המצבות אשר מצאתי פה עד הנה, וזה תארה:

„פה
טמונה: אש'
הגונה: מעש
יהבאמונה 24)
קילא בת ר'
מרדכי ז"ל
אשת ר' הירץ
קופלמן ש"ט."

ובפנקס הח"ק הישן פה מצאתי כתוב אדות האשה קילא בזה"ל: „ונשמת מר' קעלה ז"ל בת ר' מרדכי ז"ל" (דף ז' ע"ב), ומתיבת ז"ל הנכתב עליה נוכל לשער כי לא היתה אשה פשוטה מדלת העם, רק היתה עולה על נשי גילה במעשיה הטובות, כי אצל שמות הנפטרות האחרות הנרשמות שמה לא נכתב זולת שמותיהן, ולכן ראויה היא להציב לה שם לנצח. (וראה מ"ש ב„המגיד" שנה ד' גליון מ"ג.)

כו). הר' אליעזר במ' יחיאל שרענציל מלבוב. אבי האשה מלכה אשת הר' ישראל איסרל אבי הרמ"א זצ"ל (ראה שם ושארית צד 64 והלאה סי' כ"ט), ונמצא זכרו בפנקס הח"ק פה (דף י"ט ע"ב) וכפי הנראה זאת היא מצבתו אשר מצאנו בבית עלמין הישן:

„. . . . .
במקום אחד נמצא בשורה, צדקתו עומדת לעד ולכל
בני ישראל שמורה, באשר ביתו לכל עובר ושב היתה

---

24) שורה זו שתי תיבות הן, ועל המצבה חרות כן בלי הפרד בין הדבקים. -

פתוחה מכל עברה, ולכל הלך ודל אומר אלי סורה,
ומאהלו לא משו רובצי עדרה, הוגי תורה, והוא כאחד
מהם ועמהם הסביר סברא, שמו נודע בכל שערה,
ליפמאן ארי שבחבורה, המכונה אליעזר יום ה׳ אדר
שי״ח לפ״ק.״

כז). **הג״מ משה בן מ׳ יקותיאל לאנדא.** היה בשנת ש״י חד מרבני פראג (ת׳ הרמ״א סי׳ נ״ו), ואחרי כן בא הנה עם כל אנשי ביתו, ויהי גם פה בין רבני וראשי העיר בזמן הרמ״א וגיסו הגאון בעל שארית יוסף, וחתם עמהם יחד הרבה פעמים, כי כל הדבר הקשה הביאו אל משה (ראה ת׳ שא״י סי׳ ע״ז ות׳ הרמ״א סי׳ י״ב), 25) נפשו שבה אל בית אביה י״ט אדר שכ״א, וזה תאר מצבתו:

„י״ט אדר יקיר״א 26)

הדור אתם ראו כי נמצא קבר איש קדוש מימים קדמונים
מו״ה משה סג״ל לאנדא הנזכר בתשובת הגאונים, ה״ה
הרמ״א ושארית יוסף שישב עמהם בשבת תחכמונים,
כנזכר בתשובת הרמ״א בזה״ל: „ובא הדין לפני חכמי
קראקא, האחד הישיש מורה לצדקה, הגאון מ׳ משה
סג״ל לאנדא והשני אשר בצידו הגאון גיסי מו״ה יוסף
כ״ץ ונמנתי לשליש עמהם ואני הקטן שבהם.״ ואם היה
נמנה ראשון שבחבורה, זה האות שהיה שר וגדול
בתורה, זכותו יעמוד להגן על העיר הזאת להנצל מכל
צוקה וצרה, ע״כ נתחדש הציון הלז בהוצאות החברה
ע״י המתעסקים בשנת תקס״ח לפ״ק.״

---

25) וזולתם היה עוד פה ב״ד קבוע, ובשו״ת הרש״ל (סי׳ כ״א) נדפס מהם גב״ע והתמו זא״ז: „נאם יהושע בר משה יצחק ז״ל דיין, יעקב בר בנימין ז״ל דיין, מנחם בר עזריאל זלה״ה דיין, החתימות הנ״ל אמיתיות וישרות ובפני היו יושבים הדיינים הנ״ל וגם העדות הנ״ל וכדי לקיים את חתימתם באתי להעיד עליהם, נאם משה בן לא״א ישראל שלי״ט הנקרא משה איסרלז מקראקא.״ ולפני חתימות הדיינים הנ״ל נכתב פרט השנה שי״ט (יום ה׳ י״ב שבט), ומזה נוכל לשער כי בעת ההוא לא היה עוד הג״מ יצחק שפירא זצ״ל האב״ד. —

26) על אדות הג״מ משה לאנדא התוכחו בעל עה״צ ואיש ריבו בעל מפלת עה״צ, אכן על שנת מותו לא דברו מאומה, ושניהם החליטו שנפטר שנת שכ״ז (ויקיר״א) כי כן העתיק בעל עה״צ, ועתה שואל אנכי הלא כל הנפטרים הנרשמים בפנקס הח״ק נרשמו לפי סדר זמן פטירתם, זא״ז, והנרשם קודם קדם זמן פטירתו להנרשם אחריו, ואיך תתכן זאת שהג״מ משה לאנדא הנפטר — לדעתם — שנת שכ״ז, נרשם בפנקס הח״ק דף כ״ג, והג״מ זלמן רונקיל הנפטר שנת שכ״ב, נרשם בדף כ״ד ?! — אכן האמת תורה דרכה כי באמת נפטר הג״מ משה לאנדא שנת שכ״א, ועל מצבתו הרות יקיר״א — שכ״א — ולא ויקיר״א — שכ״ז — כאשר העתיק בעל עיר הצדק, ועתה נכון מדוע נרשם בפנקס הח״ק לפני הג״מ זלמן רונקיל, ונודע לנו ג״כ שהג״מ משה לאנדא מפראג הוא הוא הנפטר בעירנו.

כח). **הג״מ שלמה זלמן במ׳ יעקב רונקיל.** המתאר על מצבתו „הגאון הזכרן הגדול מים עד ים״, לא נדע ממנו מאומה, ורבים וכן שלמים חשבו כי הוא ר׳ זלמן רונקיל מחבר הספר חתן דמים (ד׳ פראג שס״ו), ו„לקוטי ר׳ זלמן רונקיל״ המובאים בשפתי ישנים וסה״ד, אכן כבר הוכיח הח׳ דר. צונץ בספרו „צור געשיכטע״ (עמוד 105) כי מחבר הספרים הנ״ל הוא ר׳ זלמן רונקיל הקדמון שהיה בראשונה רב במגנצא ואחרי כן בווירמז רבו של המהרי״ל, ונפטר לפני שנת קפ״ו. והח׳ רמש״ש בספרו Cataloque (צד 2389) מביא: „מליצות בריב בעד עניי עמינו לר׳ שלמה רונקיל״, ואולי זה הספר הוא מר׳ זלמן רונקיל מפה, כי שמו הקדוש היה „שלמה״. וזה נוסח מצבתו:

שכ״ב לפ״ק.

גרסינן במסכת שקלים אין עושין נפשות לצדיקים שזכירתם
המה דבריהם, ולפי שהמנהג להתפלל על קבריהם, על
כן מציבים מצבה, לכן להגאון מו״ה זלמן רונקיל פה
נחצבה, הזכרן הגדול מים עד ים, הדרשן מסוף העולם
עד סופו היתה חכמתו, לנו יעמוד זכותו ותורתו, אמן.״

כט). **הר׳ ישראל בן מ׳ יוסף.** הרב בעל סה״ד מונה ומזכיר בספרו (ח״א) הרבנים אשר הרביצו תורה בכל מקומות מושבות בני ישראל, ערך שנת ש״י, ובתוכם מונה את „הרב מ׳ ישראלין בקראקא״, ועלתה בדעתי השערה שהר׳ ישראלין הזה הוא הר׳ מ׳ ישראל אבי הרמ״א, כי מרב אחר בשם מ׳ ישראל שהרביץ בעירנו תורה לא נדע. „הגאון והחבר מו״ה ישראל״ (כן מוזכר בפנקס הח״ק דף כ״ח ע״ב) במ׳ יוסף ז״ל היה בעירנו פרנס ומנהיג העדה, ויבנה בעירנו ביה״כ יקר שנת ש״ג, ובקיר החומה הדרומית נמצאה אבן גזית ועליה חרות פתוחי חותם ה**טורים** האלה:

„האיש ר׳ ישראל בר יוסף ז״ל עוז התאזר לכבוד הקב״ה
ולזכר אשתו מלכה בת ר׳ אל[י]עזר תנצב״ה, בנה מנכסי
עזובונה ב״ד זה מקום בית אל. לפרט ולפרשת שובה
ה׳ רבבות אלפי ישראל.״

ומלבד ביהכנ״ס היקר הזה השאיר אחריו ברכה זרע בירך ואלה הם: א) הג״מ משה הנקרא הרמ״א ז״ל אשר התימר מאד בכבוד אביו וישלח לכבודו מקטר ומגש הספר „מחיר יין״ (ד׳ קרימונא שי״ט) בשנת שט״ז בברחו מעירנו לשידלוב מפני הכולערא שהיתה פה בעת ההיא ותעש שמות נוראות בתעצומות עוזה, גם חבר לכבודו ס׳ „תורת העולה״ ומזכירו בד״מ או״ח (סי׳ ת״ד סעיף א׳); ב) הרב מ׳ יצחק הנזכר בתי׳ הרמ״א (סי׳ ק״ג); ג) הרב מו״ה אליעזר חתן הרש״ל, ונמצא עליו אבל כבד בס׳ מגלה עמוקות עה״ת (פ׳ דברים) ונפטר ר״ח מנחם אב שפ״ג בעיר וויען (ראה בס׳ מצבות ווינא מאת הדר. פראנקל Nr. 576); ד) בתו מ׳ מרים היתה אשת הג״מ פנחס הורוויץ הנפטר פה י״ז טבת שע״ח, ויהי מנהיג הועד דארבע ארצות (מגלת איבה ד׳ ווילנא צד 18), ואלה הדברים החרותים על לוח מצבת הר׳ ישראל איסרל:

„פה נקבר הר״ר ישראל. איסרל בנה בית הכנסת לאל,
נקרא איסרל לאזרש מקראקא, עשה עם ישראל משפט וצדקה,
וגודל זכותו, יעמוד למתפלל על קבורתו,
נתקבל בישיבה של מעלה שנת חשך י״ג אדר הראשון,
עלינו יבקש רחמים לפני לא ינום ולא יישן,
תנצב״ה.״

ל). **הר׳ דוד במ׳ אפרים סבא.** נמצאה מצבתו בין המצבות העתיקות פה על בית עלמין הישן, ומתאר על מצבתו בשם „שר התורה״, ויהי ממשפחת „סבא״ פה, ובפנקס הח״ק מפה (דף ל״ז) נכתב עליו התאר „החבר״, וגודל התאר הזה בימים ההם ידוע. וז״נ מצבתו:

„פ״נ הר״ר דוד בן הר״ר אפרים סבא, מומחא לרפאות
חולים . . . דווים, שר התורה, הלך ישרה, סבא בהדרה,
ויגוע וימת יום ו׳ י״ח סיון של״ה עם צדיקי עולם בישיבה
של מעלה תנצב״ה.״

לא). **האשה מ׳ הדסה בת הר׳ יחיאל.** מצאתי כתוב עליה בפנקס הח״ק פה (דף ל״ז) בזה״ל: „י״א נשמת הדסה בת מהר״ר יחיאל ז״ל שתהא נצרר בצרור החיים עם נשמת אי״י שרל״ל ועם שאר צדיקים וצדקניות ונאמר אמן.״ ומזה נוכל לשער צדקתה, ואביה הר״ר יחיאל כ״ץ היה כפי הנראה גדול בתורה, כי נרשם עליו התאר: „הר״ר״ (ר״ת: הרב רבינו!). וז״נ מצבתה:

„פה טמונה, אשה הגונה, כל מעשיה היתה באמונה,
הדסה בת הר״ר יחיאל כ״ץ, יום ד״ך תמוז של״ה לפ״ק,
בכי ויליל נפק, יותר ב...ספק, לכן אין להתאפק...״

לב). **הר׳ אברהם במ׳ משה פישל.** לא נודע לנו מסנו מאומה זולת מצבתו אשר מצאנו, וזה נוסחה:

„פה נקבר, איש נבר, הוא החבר, אברהם בהר״ר משה
פישל ז״ל, לעולם עליון אזל ביום ב׳ כ״ה אלול ש״ם לפ״ק.״

לג). **הר׳ אלימלך בן מו״ה אברהם.** נרשם עליו בפנקס הח״ק (דף מ״א) התאר „הר״ר״, ולא נדע ממנו מאומה זולתי מצבתו אשר מצאנו אשר זה תארה:

„ביום השבת כ״ו אלול, בלול ודלול, לפרט שם, הורם
והושם, ופה הטמן, צנצנת המן, איש נאמן, הר״ר
אלימלך בר אברהם לבו . . . דבריו היו כדרכו,
מיגיעת רגלו וכפו הביא טרפו, תנצב״ה אמן.״

לד). **הר׳ יצחק בהג״מ ישראל איסרל.** נזכר בת׳ — אחיו — הרמ״א (סי׳ ק״ג), ובפנקס הח״ק (דף מ״ד) כתוב עליו: „יזכור אלוהי׳ נשמת ר׳ יצחק בן הר״ר ישראל תנצב״ה״. נפטר בר״ה שנת שמ״ה, וזה תאר מצבתו:

„על טוב שבת האחים. גם האב והבנים שמח 27) יזכו
אלו המתים להחיות יצחק ר׳ איסרלש היה נקוב

---

27) רמז להר״ר ישראל איסרל ובניו הרמ״א והר׳ יצחק הנקברים זה אצל זה.

בשמו, והיה דורש טוב לעמו, צדקה עשה אין ערך,
וזה לקח עמו צדה לדרך, מיתתו תהא כפרה עלינו,
ועל כל עונותינו, ומעשה ידינו, ונזכה לבנין בית המקדש
שיהא קיים, תהא נשמתו צרורה בצרור החיים, הלך
לעולמו בראש השנה, שנת משה למספר מי מנה."

לה). **הר' יעקב בה"ר משה עברלש.** גיסו של הגאון בעל שארית יוסף, ואחרי מות אביו שהיה פה מנהיג הקהלה מלא הוא מקומו אחריו, ונמצאה חתימתו בפנקס העדה פה, בין אלופי ורבני העדה על התקנות הגונות וישרות להנצל עדי מאיש ואשה ביום טו"ב מנחם שנ"ה (קדמוניות 23), נפטר ביום הש"ק פ' אחרי כ"ט ניסן שנ"ו (פנקס הח"ק דף נ"א), וזה חרות על מצבתו:

„פה נקבר הראש והקצין והמנהיג יעקב בר משה
עברליז בשבת כ"ט ניסן שנ"ו לפ"ק בהרורים, יעקב
לא מת רק אשר כי עלה שמים בשערים. הלך כל ימיו
בדרך ישרים, ו . . ."

לו). **הר' אברהם יוסף בן דן.** שהיה נקרא ר' יוסף פיגלש (פנקס הח"ק דף ע"ה), היה בין מנהיגי העדה, וחד מבי די"ר פה. וזה חקוק על מצבתו:

„יום ב' ח"י סיון שס"א לפ"ק.
פה נטמן: איש ישר ונאמן: בין הגונים ויקרים ישב על
מדין: מנהיג קהילה קדישה כדת ודין: חסיד ישיש וזקן:
אברהם יוסף בר דן ז"ל: ביתו באמונה נשא ונתן: עוסק
בגמילות חסדים: ובזכות זה תנצב"ה אמן."

לז). **הר' יצחק ב"ר שלום כ"ץ.** רב תורני ממשפחת „צימלש" (פנקס הח"ק דף נ"ה ע"ב), ושם נרשם שנפטר יום א' ה' טבת שס"א, ובעה"צ (צד 174) העתיק מצבתו וכתב בטעות כ"ד טבת וזה תאר מצבתו:

„יצחק בן מהר"ר שלום כ"ץ ז"ל תנצב"ה, פ"נ איש טוב
וישר, הלך בשלום ובמשור, נשא ונתן באמונה, ודעת
שפתיו נכונה, נצר דת וחק, אלה תולדת יצחק, ברא
כרעא דאבא, מהר"ר שלום רבא, והיתה בריתו שלום,
ברית כהונת עולם, וככבהו עיני יצחק, עלה ודר שחק,
שנת שס"א בשבת, יצאה נשמתו בחבת, בה' ימים
בטבת, נפשו נפש ושבת, הכהן . . . מלאכי שלום,
אמרו יבא שלום."

לח). **הר' יצחק כ"ץ.** על מצבתו חרות שהיה ממונה על העדה, ואולי הוא הנזכר בפנקס הח"ק (דף נ"ד ע"ב) „שהיה חתן הר' שמעון נקרא בליפניצה" (?), וזה תאר המצבה:

„פה נטמן אבינו יצחק כ"ץ ז"ל,
יום ועת בא . . . צוה צור לציר לקח כהן צדק
וממונה על העדה... יצחק בר... ח"י כסליו שף... ועייל..."

. . . .

ל״ט). **הר׳ פנחס ב״מ וואלף נדן.** רב תורני ומופלג בתורה, נקטף באבו באביב חלדו, ומצבתו מצאנו וביגיעה רבה יכולנו להציל ממנה אלה הדברים:

> „פ״נ: צנצנת המן: גבר משכיל ואומן: בתורת ה׳ ובמעשיו הטובים נאמן: רק בשנים ומעט בזמן: ווי להאי שופרא דבלי בעפרא ומודמן: ועל זה ידוו כל הדוויים בקול המון: ה״ה הר״ר פינחס במהור״ר וואלף נדן: שיצאה נשמתו בקדושה ובטהרה בליל ב׳ דחג השבועות...״

מ). **האשה מ׳ דרעזיל בת הרמ״א.** היתה אשת הרב מ׳ שמחה בונם — הנפטר פה ט׳ אדר שפ״ד — בן הגאון והגביר מ׳ אברהם מייזלש שהיה פה פרנס ומנהיג העדה בזמן הרמ״א (ונפטר ז׳ מרחשון ש״ס) — והמליטה חבל רבנים, ואלה בניה: א) הר׳ יהודה ליב מחבר ספר טעמי המסורה (ד׳ אמ״ד תפ״ח) שהיה לו בית דפוס פה, והג״מ רפאל בהגאון בעל „חלקת מחוקק״ היה מהגה 28) הספרים הנדפסים בדפוסו; ב) הרב מ׳ יצחק הנקרא ר׳ יצחק ר׳ בונמ׳ש, נהג נשיאתו ברמה בק״ק פינסק, ובניו הם הגאונים מ׳ משה מחבר ס׳ מהדורא בתרא (ד׳ האמבורג תצ״ו), ומ׳ וואלף חותן הש״ך שהיה ראש ומנהיג העדה בווילנא (קריה נאמנה צד 88), ומהם נתפשטה ונשתלשלה המשפחה „מייזלש״ אשר שלחה פארותיה בכל רחבי תבל. ואלה דברי פנקס הח״ק (דף נ״ו): „ונשמת מ׳ דרעזיל בת הגאון רמ״א יום ב׳ ל׳ כסליו שהוא ר״ח טבת שס״ב, אשת בונם (?) ר׳ אברהם מייזלש.״ וזה נוסח אבן מצבתה אשר העתקתי ביגיעה רבה עד מאד:

> יום שני דר״ח טבת שס״ב לפ״ק.
> הלכה לעולמה מרת דרעזיל בת הגאון מהר״ר משה איסרל זצ״ל אשת מהר״ר בונם בן מהר״ר אברהם מייזלש זצ״ל מתה צעירה לימים ובחכמה זקינה, ימיה המועטים זה ארבעים שנה ביום שני ר״ח באותו יום שבה למלונה, ותחת כנפי השכינה תנצב״ה.״

מא). **האשה מ׳ מרים בילה בת מ׳ ישראל איסרל.** אשת הג״מ פנחס הורוויטץ שהיה מנהיג דד״א במדינת פולין — ראה האסיף תרמ״ו צד 453 — נכתב עליה בפנקס הח״ק (דף ע״א): „ונשמת הזקנה היקרה הגבירה והרבנית מרת בילה בת הר״ר ישראל ז״ל ביו׳ ו׳ ח׳ אלול שע״ז לפ״ק.״ ועל מצבתה שנתחדשה נחרת בשגגה „ה׳ אלול״. וזה תאר מצבת קבורתה:

> „מרים אחות משה ואהרן (?), נסמכה מיתת מרים אחות

---

28) מַהֲגֶה (קָארעקטָאר) הוא שם למשגיח ומסיר טעיות ושגיאות הספרים הנדפסים בביהד״פ, ושלא כדין קוראים אותו „מגיה״, כאשר כבר התאונן ע״ז הח׳ בן־זאב באוה״ש (אות ה׳). והח׳ ר״ש בלאך ז״ל, אשר כל רז לא אניס ליה, כתב אמנם כן בהקדמתו ל„תשועת ישראל״ כי „נקרא מהאדון שמיד להיות מ ה ג ה הספרים הנדפסים בדפוסו״.

> משה ואהרן לפרשת פרה מפני שמיתתה מכפרת,
> קבורת מצבה תהיה לה עדה ולמזכרת, עד שתהיה עם
> שאר צדיקים ננערת, ועד יום התחיה תהא נפשה צרורה
> בצרור החיים והלכה למנוחתה בערב שבת סמוך להכנסת
> כלה ה׳ אלול לפרט ותמת שם מרים בילה לפ״ק.

מב). **הקדוש הר׳ אליהו ב״ר יהודה.** בפנקס עתיק יומין אשר בבית הכנסת של הר׳ אייזק ר׳ יעקילש ז״ל מצאתי כתוב בזה״ל: „פה קראקא קבלו על עצמם לדורות עולם מן היום שנתהוה הגזרה רעה (?) ר״ל שנהרגו על קדוש השם שבעה נפשות טהורות בשנת שצ״ז, והיה באותו פעם בש״ק ד״ם לספירה בער״ח סיון נוהגין קצת אבלות עם מלבוש עליון של חול ואומרים אמ״ר על השבעה קדושים הי״ד (ר״ת ׳השם ׳ינקום ׳דמם).״ והנה בינותי בפנקסי עירנו לדעת אמתת הדבר, מה היתה הגזרה רעה, ומה הגיע על ככה לעשות כן? ואמנם יגעתי ומצאתי בפנקס הח״ק (דף ק׳ ע״ב) בזה״ל: „י״א א״נ הקדושים והטהורים שנהרגו ונטבעו בקדושת השם על לא חמס בכפם בעו״ה ברשעת הגוים אנשי בליעל עם לא היה להם השולם (?) ונהרגו שבעה הקדושים ביום הש״ק קודם שבועות כ״ט אייר שצ״ז לפ״ק, שנסתרו ונפדאו בבית גוים מפני הארורים הרשעים האלה וכשנודע להם הדבר לקחו אותם בחזקה מן הבתים והכום ופצעים במכות אכזריות שכמוהם לא נהיה בכל גזרות ושמדות (!) ועם כל זה לא נח רוגזם עד שהוליכו אותם ברשעתם ובאכזריותם חוץ למקום אל ברכת המים ושם המיתו אותם בטביעת הנהר בעו״ה.״ ואלה שמות השבעה קדושים (מצאתי נרשם שמותם בפנקס ביהכ״נ רא״י ז״ל): הרב ר׳ אברהם בן מורינו הרב ר׳ יהודה יצחק, ר׳ יעקב בר דוד, ר׳ שמואל 29) בר בנימין שמואל, ר׳ אליהו בר יהודה, ר׳ בנימין בר שלום, ר׳ יעקב בר ישכר, ור׳ משה בר פנחס, ומצבותיהם לא מצאנו זולת מצבת קבורת הר׳ אליהו בר יהודה, אשר חרות עליה:

> „פ״נ איש קדוש הר״ר אליהו בן ר׳ יהודה, זה קרבן וזה
> תעודה, ונקבר עם כמה קדושים יום ה׳ ערב שבועות
> שצ״ז.״

מג). **האשה רוזא בת הר׳ משה.** אשת הגאון בעל „מגלה עמוקות״, נפטרת שנת ת״ב, ועליה נקברה האשה מ׳ אסתר בת הג״מ ישראל ישכר, הבלתי נודעה לנו, וזה נוסח אבן המצבה:

> „אקונן בבכי זעקה ומרה, על אשה צנועה ויקרה, הרבנית
> מ׳ רוזא בת מ׳ משה, אשה חשובה אבן הראשה,
> צדקתה מי יוכל לפרשה, אשת חיל מי ימצא, כמוה לא
> נמצא, והחכמה מאין תמצא, זמן שמחתנו בשמיני עצרת,

---

29) הר״ר שמואל הזה הי׳ כ״ץ, ובנו הר׳ אברהם היה חד מבי די״ר פה, ובא עה״ח בפנקס העדה פה (ראה קדמוניות 36), בי״ד אדר ראשון תזיי״ן לפ״ק, וחתם א״ע: „אברהם בהק׳ הר״ר שמואל כ״ץ ז״ל הי״ד״.

> הסר המצפת הרם עטרת, גברת ממלכת ואדרת, בת ליצירה, אספר אורה, השם ינחם אותנו במהרה. בואנה מקוננות שאנה קינה, על מות אשה חשובה והגונה, חכמותיה בחוץ תרונה, ותעבור הרינה במחנה, ה׳ ניסן... למ״ק נתנה מקוננות עלינה, ונהי קינים תשאנה, מידי שנה בשנה, על הדסה היא אסתר בת גאון מ׳ ישראל ישכר, יש שכר לפעלתה, ובצרור החיים תהא צרורה נשמתה״

מר) **האשה מ׳ דאבריש בת הקודמת.** נפטרה בשנת ת״ב, וזה חקוק על מצבתה:

> „פה גנוזה וטמונה, אשה הגונה, שבחה מי מנה, על כן בנות ישראל בכינה, ותשאינה קינה, כי נתעוררה מכה ראשונה, במיתת אחותה אחרונה, אשה דאבריש בת הגאון ר״מ ואב״ד דקהלתנו מו״ה נתן נטע שפירא, גאונה ביום א׳ בחדש תמוז בו ימים שמונה, לפ״ק ארבע מאות ושני שנה ב״ז תנצב״ה.״

מה). **הרב זאב במ׳ ישכר** חד מבי דו״ר פה ונמצאת חתימתו בפנקס הדיינים בפה (דף צ״א) מיום ד׳ עשרה לחדש מרחשון שנת הגואל משיח ה׳ **בא** (היא שנת ה״א ת״ו, ובזה יבא הכל אל נכון במפלת עה״צ צד 29, ובמענה על מפלת עה״צ צד 24). ואשתו מ׳ מלכה בת הג״מ מענדל מתה ביום ב׳ י״ט שבט ת״ז (פנקס הח״ק דף קי״ז). וכפי הנראה מת אישה הג״מ זאב בסוף שנת ת״ו או ת״ז, כי בפנקס הח״ק אצל הזכרת אשתו כתוב „אלמנת ר׳ וואלף דיין״. וז״נ מצבתו:

> „אראלים צעקו חוצה, שנפלה עטרת ראשינו ארצה, דיין הגדול ראש ומנהיג הקהלה. במקום אחד תורה וגדולה, אין דוגמתו בכל העולם כלה, מ׳ וואלף ז״ל חתן הגאון הגדול מ׳ מנדיל ז״ל ר״מ ואב״ד דק״ק וואל . . . נאסף אל עמיו ערב סוכות ת . . .״

מו). **הר׳ יוזפא ב״ר שמואל.** מצאנו מצבתו, וכן מצאנו זכרו בפנקס הח״ק פה (דף קי״ח) אך לא נדע ממנו מאומה, ובפנקס העדה פה נמצא כתב התקשרות, איך שהתקשרו זא״ז הר׳ שמעון וואלף בהג״מ יחיאל מיכל, וכמהר״ר שמואל פייבוש בהאלוף מ׳ יוסף יוזפא כ״ץ, והר׳ משה בהר׳ ישכר בער (קדמוניות צד 40), במסחר המלח, וכפי הנראה היה הר׳ שמואל פייבוש בן הר׳ יוסף יוזפ כ״ץ הלזה, אשר על מצבתו חרות:

> „פה טמונים, איש ואשה הנאהבים והנעימים, בחייהם ובמותם לא נפרדים, את ה׳ עבדו בו נדבקו ונצמדו ה״ה החסיד מו״ה יוסף יוזפא בן מוהר״ר שמואל זצ״ל אשר הלך לעולמו באסרו חג דפסח ת״ח לפ״ק, ואשתו היקרה מ׳ היצל בת ר׳ מרדכי זצ״ל אשר הלכה לעולמה ג׳ אדר שני ת״י לפ״ק.״

מז). **הר' יצחק בהג"מ נתן שפירא.** נמצאת חתימתו בפנקס העדה פה, נפטר בדמי ימיו, בן כ"ה שנים בר"ח שבט ת"ט לפ"ק (פנקס הח"ק דף ק"ך ע"ב), וחצבו לו קבר אצל מקום קבורת אביו הגאון זצ"ל, וכאשר עברו ימים רבים נמחקו האותיות מעל אבן מצבת קבורתו ונשכח מי הוא הקבור שמה, ויעמידו מצבה חדשה (ראה Bibliotheca Hebraica, Tom IV, pag. 1207) ועליה חרות כדברים האלה:

„ציון לנפש חיה פה מצאנו, ודעת שמה לריק יגענו,
יען נמצא קבור באשמנים, ותמחנה אותותיו מרוב שנים,
אכן יגיד עלי' רעה גאון עוזנו, מגלה עמוקות ומגיה חשכנו,
כי רב כבודה בשם תפארת, להשאר בדור דורים למזכרת,
גבאי הח"ק זאת אל לבם השיבו, ומצבה חדשה על קברו הציבו,
תקב"ץ לפ"ק לבריאת ארץ ושמים."

מח). **הר' אייזק בה"ר יעקילש.** אשר שמו הקודש היה הר' יצחק בר יעקב, עשה לו שם עולם בבית הכנסת היקר, המהלל בכל אפסי ארץ, אשר בנה פה קראקא שנת ת"ד (קדש) לפ"ק (ראה המגיד שנה א' גליון 48). בעצת אשתו מרת בריינדל בת הרב הגאון הישיש מ' ישראל יחיאל הכהן — מדייני הגבוהים פה בזמן האב"ד הג"מ פייבוש — אבי הג"מ אברהם שרענצל רפאפארט מחבר שו"ת איתן האזרחי. – והנה ההגדה מספרת בעירנו מקרה זר אשר קרה בעת ההיא ככלותו להקים את בנין בית הכנסת הנ"ל (ראה המגיד שנה ב' גליון 12) באו שרים ודוכסים לראות את יפיו וכלי הקדש אשר בו, ונאספו עליהם ערב רב אנשים רבים פוחזים ונועצו לב יחדיו לשלוח יד ביהודים לאבדם ושללם לבוז, כי הוגד להם אשר בתיהם מלאים כסף ואוצרות זהב להם אין קצה, ויהי ביום חנכת בית הכנסת ההיא בהתאסף ראשי הקהלה להתפלל שם בשבת הראשון והבית מלא מפה לפה, ויבא גם נער נוצרי אחד וידחק עד המקום אשר עמד שם ר' אייזק נכח פני ארון הקדש, ויגש אליו וילחש באזניו את כל המעשה ויפן וילך לו, ויחרד ר' אייזק חרדה גדולה עד מאד ופניו חורו כמת, וכל העם ראו כן תמהו, כי לא ידעו מה הגיע אליו, ואחר התפלה שאלו את פיו ויגל את אזנם, ותהי חתת אלהים בההמון, ויבואו בבכי לבית הגאון מ' יו"ט ליפמאנן העליר שנתקבל בשנה ההיא לאב"ד, להתיעץ אתו לדעת מה לעשות, וינחם אותם וידבר על לבם, וישלח לכל זקני ישראל ויאמר להם: „אל תיראו באשר ה' אתנו, ואנכי אצוה זאת עשו והנצלו מכף אויבינו, במוש"ק סגור יהיה שער החומה ברחוב היהודים (ועוד היום עומדים קיימים שרידי החומה הזאת במקומות אחדים), לא יפתח, ושומרי לילה ילכו רצוא ושוב וכל איש לא יצא מקיר ביתו החוצה, ואתם ברו לכם ששה ועשרים גבורים אשר ידעתם אותם לאנשי חיל, וילבשו קיטל וטלית ובגדי תכריכים כמתים, ויקחו מקלות גדולים בידיהם ונר דולק בראשם, וכחצות הלילה ילכו ויעמדו על שור חומת בית הקברות, והיה כי יראו אותם הצוררים מרחוק ואמרו כי המתים קמו מקבריהם לעזרת אחיהם, ויפול פחדם עליהם וינוסו מפניהם, אך בטחו בד' ולכו לבתיכם לשלום הרגעו ודומו." כה דבר אליהם הרב, והנה קמה עצתו הנכונה,

וכאשר אמר כן היה, וכראות היהודים המתחפשים כי אויביהם נזורו אחור וימהרו וירדו מן החומה וירדפום עד בואם לנהר ווייכסל, ושם רבים מהצוררים צללו במים אדירים והנשארים נסו וימלטו, והיהודים שבו איש לאהליו, וילכו וישכבו, ויהי בבקר ותהום כל העיר ויהי לנס. — הרב הנדיב הר׳ אייזק זכה לראות בנינו בהדרו ואיתן תקפו תשע שנים, ונקרא לשמים מעל, וזה חרות על אבן מצבתו:

„מצבת ר׳ אייזק ר׳ יעקילש י״נ בטהרה ביום השבת כ״ו לחדש סיון תיג״ל, 30)

פ״נ

׳ראש וזקן מנהיג ונשוא פנים, ׳איש צדיק שומר אמונים,
׳יושר מליץ למלכים וסגנים, ׳יגע ללכת בחרבות וסכינים,
׳זהב רב הוציא ורב פנינים, ׳קדש לה׳ בנה פאר זמנים,
זכרון צדקתו לבני בנים.
(ועל עבר השני חרות)

פ״נ הנגיד הנושא המיוחס נזר ותפארת הזמן, רועה נאמן,
האלוף כמהר״ר אייזק בר״י ז״ל אשר בנה בית הכנסת
מעשי ידי אומן, לגן עדן ש״י הוא מזומן.״

מט). הר׳ יוסף בן בנימין וואלף [קרענגיל] (קרעגיל). בין המון משפחות עתיקות אשר זכרן הטוב חי בתוכנו, תתנוסס לתפארת כאבן נזר משפחת „קרענגיל״, ולפנים נקראה „קרעגיל״, וזכרה נמצא פעמים אין מספר בפנקס הח״ק בעירנו, וכן נמצא בהקדמת ספר „החכמה״ (ד׳ נייאוויט תקי״ח) מהר׳ אליעזר דיין מקראקא כי „חותנו הרב הגביר פו״מ דק״ק קראקא מ׳ ליב קרעגילש הוא נכד הגאון בעל זרע בירך״. ועל בית עלמין הישן פה מצאתי מצבת הר׳ יוסף אשר למשפחת קרעגילש יחשב גם הוא, וזה חקוק עליה:

„פ״נ, איש חשוב ויקר הנעלה מ׳ יוסף בר בנימין וואלף
קרעגיל ז״ל נפטר י״ו בחדש ונקבר י״ז בחדש אייר תכ״ה.״

נון). הר׳ שלום שכנא בן אהרן מנחם כ״ץ. חתנו של הגאון מ׳ יהושע בעל מגיני שלמה, היה פה מנהיג הקהלה, ונכתב עליו בפנקס הח״ק כדברים האלה: „המנהיג הקהלה תורה וגדולה וכהנה במקום אחד עולה, מ״ו מו״ה שלום המכנה שכנא בן המנוח מ׳ אהרן מנחם הכהן הנקרא ר׳ מענדיל ר׳ זלמן חזנש, י״נ ביום ג׳ ב׳ (?) בהעלותך ט״ב סיון תמי״ם ה״א לפ״ק.״ ומצבתו בשמות בניו תקונן:

„על אלה אני בכיה על זה דוה לבנו, איך שנפלה עטרת
ראשינו, משלום תזנח נפשינו, ובטלו הכתרים תורה
כהונה ומלכות כאחד מאתנו, שנפטר אבינו הראש
והנגיד בישראל מוהר״ר שלום שכנא כ״ץ ביום ג׳ י״ז
סיון תמ״ה.״

הר׳ שכנא הלזה הניח אחריו ברכה שלשה בנים מופלגים בתורה, ואלה הם: בנו בכורו הרב הגאון מ׳ שמואל הכהן שהיה אב״ד ור״מ בק״ק

---

30) ר״ת: תי״ג לפ״ק.

דובנא רבתי, משנהו הרב הג״מ אברהם הכהן אשר ישב על כס הרבנות בק״ס אוסטרא והגליל, ובשנת תפ״ג בא שמה בהסכמה על ס׳ קנין אברהם (ד׳ זאלקווא תפ״ג), ובנו השלישי הוא הרב הגאון הישיש מ׳ יהושע כ״ץ, אשר נעשה לו הלאה מדור בפני עצמו.

נא). **הר׳ ישכר בעריש בהג״מ העשיל.** היה פה פרנס העדה, גם היה ראש הועד למנהיגי ארבע ארצות ביריד יערוסלב סוף שנת תל״ז, כאשר נועדו יחדו והסכימו להדפיס הנ״ך עם ההעתקה בשפת אשכנזית מהתורני מ׳ יקותיאל בליץ מוויטמונד (ד׳ אמ״ד תל״ט), ועל ס׳ עין יעקב (ד׳ אמ״ד תמ״ד) עם כל המפרשים שהו״ל הג״מ יצחק מאיר פרענקיל 31) בן הגאון מחבר ס׳ קיקיון דיונה. — הרב הגדול נגיד ומצוה מ׳ ישכר בעריש הנ״ל הניח אחריו שם עולם בעבור בתי העדינה שהיתה אשת הגאון הגדול מ׳ גבריאל מקראקא שהרביץ תורה בהרבה קהלות ובסוף ימיו היה אבד״ק ניקלשבורג ונפטר שמה ב׳ אדר ראשון תע״ד, ותולדתו כתב הג״מ חיים נתן דעמביטצר זצ״ל בס׳ כלילת יופי ח״ב, ויש להעיר כי מלבד ההסכמות שחושב ומינה שמה נדפסו ממנו עוד הסכמות, על ס׳ אהל יעקב (ד׳ פפד״א תע״ט) משנת תנ״ט, על ילקוט הראובני (ד׳ אמ״ד ת״ס) משנת ת״ס, ועל שו״ת יד אליהו (ד׳ אמ״ד תע״ב) בשנת תע״א, על של״ה שנת תע״ו, ועל ס׳ הלכה ברורה (ד׳ ווילמרשדארף תע״ז) שנת תע״ה, ועוד על ספרים שונים וקצרה היריעה מהשתרע. וכן יש להוסיף ולמנות בין מספר הבוריו חדושים עה״ת (אוצרות חיים נו׳ 268) ופירוש יקר על אבות (שם נו׳ 643), שניהם נשארו בכ״י. —

הרב המנהיג מ׳ ישכר גוע ויאסף אל עמיו בער״ח ויקבר לעת ערב אחר תפלת ערבית בר״ח מרחשון שנת תנ״א (פנקס הח״ק דף ר״ח ע״ב), ונוסחת מצבתו נעתקה בביבליותיקא של החי׳ וואלף (Tom IV p. 1208) בשנויים רבים, וז״נ המצבה העומדת לנס על קברו:

„פ״נ הרב החסיד האלוף המרומם הראש המנהיג הקהל
והמדינה התורני המפורסם מ׳ ישכר בעריש ז״ל בהרב
הגה״ג רשכבה״ג מ׳ יהושע העשיל וצלה״ה תנצב״ה״.

נב). **הרב יעקב בן הג״מ אברהם** וחתנו **הר׳ ליפמאן מייזלס.** על הראשון מצאנו אמ״ר מיוחד בפנקס ביה״כ רא״י בעבור שנדבה לבו להזיל זהב מכיסו, ולתת לכסף מוצא לצייר קיר המזרחי בביה״כ רא״י, ומחתנו הר׳ ליפמאנן מייזלש נדע שהיה פה חד מבי דיי״ר, ובא על ההתום על ס׳ זרע בירך שלישי, ולא אוכל לכון מדוע חתם א״ע שמה „יקותיאל ליפמאנן ב״ר יעקב מייזלש״, ופה על מצבתו נזכר בשם „חנניא ליפמאנן מייזלש״.

---

31) בדרך אגב אעורר פה כי נדפס ד״ת בשמו בס׳ לקוטי שושנים (ד׳ יעסניץ ת״פ) פרשת שמות בזה״ל: „והקשה הגאון המפורסם בדורו מו״ה מאיר פרענקיל ז״ל״. גם בסוף סדר היוצרות (ד׳ אמ״ד בת״ם לבבי) נדפס „טעם הגון מפי הרב המאיר הגדול מ׳ יצחק מאיר בן הגאון הגדול מ׳ יונה זצ״ל למה אין אומרים יוצרות כ״א בשבתות וימים טובים ולמה מכונים בשם יוצרות.״ וכ״ז נעלם מרושמי תולדתו.

ובפנקס הח"ק פה (דף רס"ה ע"ב) נזכר בשם ר' ליפמאנן סתם, בלי שם הקדש. וזה תאר מצבת קבורתם:

„פ"נ הרב הגאון החסיד מ' יעקב בהרב הגאון החסיד
מ' אברהם אבד"ק זמיגראד יום ג' כ"ז שבט תפ"ז לפ"ק.
ועליו נטמן המופלג החריף הבקי צנא מלא ספרא דיין גבוה
מ' חנניא ליפמאנן מייזעלש י"ג סיון תצ"ד לפ"ק, שהיה
חתנו של הרב הנ"ל."

נג). הר' גדליה בה"ר יעקב. חתנו של הר' שכנא כ"ץ הנ"ל, היה חד מאלופי ומנהיגי הקהלה, חתם בפנקס הסופר מהרי"ל קאלישער ביום ו' י"ט מנחם ת"פ לפ"ק, ומצבתו תאמר:

„פ"נ איש יקר וחסיד מו"ה גדליה בן הרב מ' יעקב חתן
המנוח . . . מו"ה שכנא כ"ץ, שנפטר ה' אב תפ"ט לפ"ק."

נד). הר' יצחק בר דוד פרידש. מצאתי על אדותיו בפנקס הח"ק (דף רמ"ד ע"ב): „מהר"ר יצחק בר דוד פרידש נמצא חלל נפל בשדה סמוך לכפר בריינץ (Branice) לא נודע מי הכהו הי"ד ביום ג' כ"ב שבט תצ"ד ויקבר למחרתו." וזה נוסחת מצבתו:

„פ"נ איש קדוש מוה"ר יצחק בר דוד ז"ל,
נהרג כ"א שבט תצ"ד, תנצב"ה."

נה). הר' יהושע בה"ר שכנא כ"ץ. (הנ"ל) היה פה ראב"ד, ויבא על החתום בראש בי ד"ר מפה על ספר זרע בירך שלישי ביום ב' כ"ב טבת תצ"א, ובפנקס הח"ק (דף רס"ו ע"ב) כתוב לאמר: „הרב המופלא ומופלג מ' יהושע בן מ' שכנא כ"ץ מוכתר בכל המעלות ונתבקש למקום והיה זקן ושבע ימים בן פ"ה שנים והיה ראש ב"ד לערך כ"ט שנים." וזאת חרות על ציון קבורתו:

„פה נטמן התורני הרבני מו"ה יהושע כ"ץ רב"ד דק"ק
קראקא בהמנוח מ' שכנא כ"ץ נפטר ונקבר ביום ב' י"א
כסליו שנת תצ"ה."

נו). הר' מיכל בהקדוש מ' מתתיהו קלהרי. זה האחרון היה פה רוקח (אפאטהעקער) בימי הג"מ העשיל, ונשרף על קדוש השם בעיר פיעטרקוב (י"ד כסליו תכ"ד) ע"י וכוח דתי שהיה לו שמה עם אחד הנזירים מכת הדאמיניקאנער, וכבוא הנה השמועה המעציבה משריפתו, עשו אבל כבד, והג"מ ברכיה בירך מחבר „זרע בירך" שהיה פה בעת ההוא דיינא ודרשן כתב אמ"ר מיוחד לכבודו, ונכתב בפנקסי בתי כנסיות פה 32); גם בפנקסי הקהלות במדינת פולניא הזכירו אותו בתוך יתר

---

32) וזה נוסחו: „אמ"ר כו' את נשמת הקדוש והטהור ר' מתתיהו בן החבר ר' דוד שמסר נפשו ונשמתו על קדוש השם המיוחד לקרבן ניחח בקדושה ובטהרה, כפתו ידו על העמוד לשריפה, י"ד לירח כסליו במנינה וספירה, וצעק צעקה גדולה ומרה, ה' הוא אלקים באימה וביראה ובשפה ברורה, חתכו פיו ולשונו ושרפו כלו כליל והגדילה המדירה, ככבשן איש רשפי שלהבת־יה, חנניא מישאל ועזריה, חתכו ממנו רצועות בחיים היותו ונתחו אותו לנתחים כהנה וכהנה הוסיפו ליסרה, צברו אפרו והכניסו אותו בכלי היורים, ויורו המורים,

הרוגי פולניא (ראה בסוף עמודי העבודה צד XIII). זקנו היה הגאון מ׳ ישראל שמואל קלהרי מחבר ס׳ ישמח ישראל (ד׳ קראקא שפ״ו), ווז״נ מצבת האלוף הרוקח מ׳ מיכל:

> „פ״נ האלוף התורני מ׳ מיכל בהקדוש מ׳ מתתיהו קלהרי ז״ל נפטר ביום א׳ חוה״מ . . . ומונחים עליו בתו מרת גיטל ונכדו מ׳ מיכל והקצין מ׳ אהרן דאקטאר וכלתו הצנועה הגבירה שינדל בת המנוח מו״ה מרדכי . . .״

נז). **הר׳ יצחק ב״ר משה.** נודע לנו ע״פ מצבתו אשר תעיד כי „ידי לומדי תורה היה מחזיק בביהמ״ד שלו לדור דור״, ומפנקס הח״ק (דף רס״ט) נודע לי שהרב הג״מ רפאל דיין מצוין פה (אשר מצבתו נעתיק הלאה), היה חתנו לוקח בתו. — אביו הר׳ משה ר׳ יעקילש בנה פה שנת ת״ז בית מקלט נקרא בשם „הצלת נפשות״ ויכונן בו מרתפים עמוקים במעבה האדמה גדולים ורחבים, לבוא בהחבא ולמצוא מנוס מחסה עוז מפני חמת המציק, ובבית ההוא עתה ביהמ״ד של הג״מ שאול לאנדא (המגיד שנה ב׳ גליון 12), והג״מ נתן נטע שפירא מחבר ס׳ מגלה עמוקות היה חתנו לוקח בתו (איתן האזרחי ח״ב פרשת ראה), וזה חקוק על מצבת הר׳ יצחק:

> „פ״נ שלשלת היוחסין איש ישר וכשר, עניים ודלים מביתו לא היה חסר, ודרך חיים הלך ובתוכחת מוסר, שפתותיו שנונים נוטפות מר עובר, ולחרד לדבר מצוה היה חבר, וצדק לפניו ילך אשר עשה עם כל גמילו סביר, וידי לומדי תורה היה מחזיק בביהמ״ד שלו לדור דור, כל ימיו מיגיע כפו אכל ומאחרים לא נהנה בלי מחסר, ה״ה כבוד האלוף הראש והקצין והמנהיג הר״ר יצחק בהר״ר משה ר׳ יעקילש י״נ בקו״ט זקן ושבע ימים ביום ב׳ ר״ח אדר ת״ק לפ״ק.״

נח). **הר׳ שלמה זלמן בס.** היה פה שמש בבית הכנסת דקופה (פנקס הח״ק דף רנ״ז) מת ויקבר ביום ג׳ כ״ב ניסן תק״ג. וזה תאר מצבתו:

> „פ״נ מ׳ שלמה זלמן חתן ר׳ הירש בס שני׳ באחרון של פסח תק״ג לפ״ק.״

נט). **הר׳ יהושע ספרא.** חתנו של הג״מ משה דרשן מחבר ס׳ דרש משה עה״ת, היה פה נאמן הקהלה כמה שנים (פנקס הח״ק דף רנ״ח), ובפנקסי הקהלה פה כתוב שהיה מחזיק אורנדא של בשר ושחיטת עופות (קדמוניות צד 58), וזה לשון מצבתו:

> „פ״נ איש קדוש וטהור הרבני המופלי׳ מו״ה יהושע ספרא זצ״ל חתן המפי׳ הרב הדרשן מ׳ משה ראב״ד זצ״ל, שהלך לעולמו ביום ד׳ זיין אדר (שני) תק״ה״

והיתה לאבק ולרוח סערה. העל אלה תתאפק ד׳ ותחשה אדון כל היצירה. על שמך הגדול המהלל לעיני העמים. ועל דם חסידך הנשפך בידי זרים ארורה. שכר חציך. מדם אויבך ודמם תשפוך כדם פרים וחית היערה, כו׳.״

ס). **הר' אברהם שמשון בה״ר שלמה.** היה רב בק״ק זוואלין בפולניא, ומפני סבה אשר לא נדע שחרה בא הנה, ויגוע ויאסף אל עמיו, ובפנקס ביהכ״נ הישן פה מצאתי כתוב עליו אמ״ר מיוחד לכבודו וזה תארו: „אמ״ר כו' א״נ הרב המאור הגדול החכם השלם הקדוש והטהור החסיד ועניו כמהר״ר אברהם שמשון במ' שלמה מי יוכל לספר שבחו ולסיימה, נר ישראל כלי הקדש נזר ועטרה, בוצינא דנהורא, קרא ושנה הרבה ולמד תלמידים הרבה ורבץ תורה, כו', חבר חבורים כמה וכמה בפלפול ובסברא, כו', זכותו יעמוד לו שיצא אחריו לאורה, ראוי היה שתהא שכינה עליו שורה, ידיו ורגליו בכלו תנוי בתלמוד בבלי ובא לפסיו באשריי, בנסתר ובנגלה בהרבה ספרים, ובספרי תשובה ושאלה העמיק בשכלו הקדש והזך ועלה ובנה במים עליותיו למעלה, בביתו היה עושר והון והחזיק עניים כו'." ובפנקס הח״ק כתבו במותו: „על זה דוה לבינו, על אלה חשבו עינינו, על הלקח ארון אלהים ה״ה התורני הרבני המופלא ומופלג בתורה ובחסידות, צנא מלא ספרא מו״ה שמשון הרב דק״ק זוואלין מת ונקבר ביום ו' ג' אלול תק״ז." (דף רנ״ט.) ואולי נדפס מכתביו שהשאיר אחריו ברכה הס' „נזירות שמשון" על ש״ע או״ח (ברלין תקכ״ד) ו„תוס' חדשים" (ד' אמ״ר תקל״ה) על משניות. ומצבתו אמריה תאמר:

> „פ״נ איש צדיק ישר ונאמן, תורתו היתה אומנתו בכל זמן, טעמו היה משונה כטעמי מן, וריחו נודף כשמן אפרסמון, שמעו הטוב נשמע כפעמון, אשרי יולדתו והורתו, בנשיקה יצאה נשמתו, ה״ה הרב המאה״ג המופלא נ״י מ' שמשון במ' שלמה זצ״ל אב״ד דק״ק זוואלין, שנפטר בקו״ט ביום ו' ג' אלול תק״ז."

סא). **הר' מרדכי במ' אברהם.** שהיה נקרא בשם הר' מרדכי במ' אבלי ר' לאזרש (פנקס הח״ק דף רס״ג ע״ב), נכתר בתארים נכבדים על מצבתו אשר תאמר כי:

> „פ״נ וטמיר איש מלא תורה כרימון, וצדיק כתמר, והניעו ראש ושאי קינה על האי תמרה שנגדע בלא זמנו מבלי גזעו מחליף, איש עזב' ובחבו את האיש הזה עדידי גבר: גבר ירא ה' וחכם מופלג בתורה ועניו כהלל, וגרסה נפשו לתאוה במקרא במשנה בש״ס ובפוסקים לגרוס יומם וליל, ושפתותיו מר עובר ושב תלמודו בשכל ברור וצלול, עד שרע״ב ממלל, לא הלך דאב. . . בטיול, ושמו מו״ה מרדכי במהור״ר אברהם זצלל״ה נפטר בש״ט כ״ה טבת תקי״ב."

סב). **הר' רפאל במ' שכנא כ״ץ מרישא.** וזה האחרון הוא בן הג״מ ליב כ״ץ בן הג״מ שמואל הכהן האבד״ק דובנא רבתי, בהגאון והנדיב מו״ה שכנא כ״ץ, חתנו של הגאון בעל מגיני שלמה (כאשר הבאנו בסי' נו״ן), והראשון הר' רפאל היה פה דיינא רבא, וחתן הרב הנדיב מ' יצחק ר' משה ר' יעקירש הנ״ל (פנקס הח״ק דף רס״ט), וזה חרות על מצבתו:

> „פ״נ הרבני המופלג המפורסם בדורו לשבח הדיין המצוין
> כבוד מ׳ רפאל בהרבני מ׳ שלום שכנא ז״ל, נין ונכד הג״מ
> יהושע זלה״ה שהיה אב״ד ור״מ דק״ק קראקא, נפטר
> בש״ט והלך לעולמו בעש״ק ובא לבית מנוחתו ביום א׳
> כ״ג אב (תקי״ח) [תקי״ט].״

סג). **הר׳ ישראל בהג״מ משה דרשן.** מזה האחרון נדע שהיה פה דיינא רבא, ובעודנו היה פה בחיים חיתו סדר לדפוס את ספרו היקר „דרש משה״ עה״ת, והסכימו אז על ספרו גאוני זמנו כמו הג״מ אלעזר האבד״ק בראדי 33), הר׳ יצחק לאנדא האבד״ק אפטא, הר׳ אברהם כהנא

---

33) הג״מ אלעזר נולד פה קראקא במחצית המאה החמישית לאביו הגאון מו״ה שמואל שמעלקא למשפחת מרגליות, אשר התנוססה פה כאבן נזר, כי ממנה יצאה אור תורה לכל בית ישראל, גם הר׳ ראה סמן טוב בלמודו, ויהי לו שיג ושיח עם גדולי העיר ורבניה, וז״ל בהסכמתו לספר דרש משה: „ה״ה מחותני כבוד הרב כו׳ כי זה משה האיש ידעתי נהירנא כד הוינא טליא בעיר ואם בישראל בק״ק קראקא יצ״ו, חזיתי לרישיה ביני עמודי עולם ונמנה עמהם וכו׳.״ גם דרש דרש לפני קהל ועדה פה (ראה בס׳ מעשה רוקח עה״ת פ׳ ראה, „דרוש למעלת הצדקה שדרשתי בקראקא“). ואחרי כן נתקבל בעודנו היה עול ימים לאב״ד ור״מ בק״ק בראדי, ושמה בא בהסכמה על ספרים שונים, ובתוכם על ס׳ דרש משה הנ״ל, ביום ה׳ ט״ו טבת תפ״א, וכל רבני וגדולי דורו היו מריצים אליו אגרותיהם בעניני אסור והיתר, בפלפולא חריפתא, וגם בסתרי תורה, כי גם מזה לא הניח ידו, ויהי לו יד ושם בחכמת הנסתר. אחרי זמן מה נתקבל אביו לאב״ד ור״מ בעיר עלקוש אשר במדינת פולניא, ויבא שמה בהסכמה על ס׳ זרע בירך שלישי, ובנו הג״מ אלעזר נתקבל ביום ז״ך אלול תצ״ה לאב״ד בקהלת האשכנזים באמשטרדאם, „בכבוד גדול, וגם כל ימי שבתו בתוכם לנשיא אלהים נחשב להם עד שהוציאו לו מוניטין בעולם שהדפיסו מטבע בדמות צורתו בולטת תבנית ראש עד החזה עם פרצוף פנים שלם (וע׳ להרב מו״ה יעב״ץ בס׳ שאילת יעב״ץ ח״א סי׳ ק״ע)״ (אור החיים צד 239), והתם שמה על החרם נגד רמח״ל (כרם חמד השלישי צד 157). משם חמק ועבר ביום א׳ י׳ סיון ת״ק לארץ הקדושה לחונן עפרה, ויבא לצפת הוה״מ סכות שנת תק״א, ושם התעשק עם חברת ש״צ על אדות הספר „חמדת הימים“, ואחר זמן קצר גוע ויאסף אל עמיו בלא עתו (ראה בס׳ שבירת לוחת האון דף מ״ז). ביום הש״ק פ׳ בראשית שנת תק״ב, ויקבר בקבורת הגאונים בצפת, והניח אחריו ברכה תרי בני סמיכי הרב מו״ה שלום והשני הג״מ יעקב משה האבד״ק זלאטשוב, אשר נדפסת ממנו הסכמה על ס׳ זרע ישראל (ד׳ אמ״ד תצ״ז) וכתב שמה: „כ״ד המדבר לכבוד התורה ולומדיה כאורח נוטה ללין פה אמ״ד כו׳.״ ובנו הר׳ נפתלי הירץ הביא תחת מכבש הדפוס אחרי מותו הספר היקר:

א) ארבעה טורי אבן, הנחלק לד׳ חלקים, הראש האחד כולל תשובות יקרות מהג״מ אלעזר ובנו הר׳ יעקב משה, ב) חדושים בספר הי״ד להרמב״ם, ג) חדושים בגפ״ת. ד) דרושים נחמדים. נדפס בלבוב תקמ״ט.

ב) מעשה רוקח, על משניות. נדפס ע״י הג״מ אלעזר בעצמו, שנת ת״ק באמשטרדאם, בעת אשר הכין א״ע להנסיעה.

ג) מעשה רוקח, עה״ת, מעשי המשכן וכליו, ופירושים נפלאים על קצת משניות. הספר הזה נשאר בכ״י, ובשנת תקס״ב אבה נכדו הר׳ נפתלי הירץ הנ״ל להביאו תחת מכבש

האבד״ק אוסטרא, הר׳ יעקב בהגאון המפורסם מ׳ יצחק האבד״ק פוזנא, הר׳ מאיר האבד״ק לובלין, הר׳ יהודה ליב האבד״ק קראקא, הר׳ יעקב יהושע מקראקא האבד״ק לבוב (הוא הגאון בעל מגיני שלמה), ומפני סבות רבות אשר עמדו לשטנו מהפיק זממו ולבצע מחשבתו הטובה, לא הוציא את ספרו לאור עולם, ונשאר בכתובים ת״י נכדיו יוצאי חלציו, ובזמננו זה העיר ה׳ את רוח אחד מנכדיו, ויאזור חלציו, ויוציא לאור החלק הראשון מהספר היקר הזה (נדפס בלבוב תרל״ב). ואלה הדברים נכתבו על אדותו בפנקס הח״ק פה (דף רמ״ז ע״ב): „הזקן ושבע ימים האלוף בתורה ושר הבירה ממש עליו נאמר שלא הניח כלום מתורת משה לשמרה, ראש הדרשנים דרש דרש משה דורש טוב לעמו ראש הבתי דינין הדיין המצוין בהלכה ממש עליו השכינה היה נחה כ״ש מוהר״ר משה דרשן בהר״ר שמואל מחלש ונביש״מ יום ב׳ י״ג כסליו ת״צ וא״ו תהא מיתתו כפרה שיציל ה׳ אותנו מכל צרה אמן.״— מבנו הר׳ ישראל נדע עפ״י עדות פנקס הח״ק פה (דף רס״ח) שהיה שמש בבית הכנסת (באיזה? — לא פורש). וכן לא נדע מאומה מהרב הגדול הדיין דפה מו״ה אברהם הנקבר עליו, ומצאנו חתימתו בפנקס הסופר מהרי״ל קאלישער פה (קדמוניות צד 62) בזה״ל: „אברהם במוה״ר הילל מקראקא זצ״ל.״ וזה תאר המצבה:

> „פ״נ הרבני מ׳ ישראל בהמנוח הרב המפורסם מ׳ משה דרשן זצ״ל נפטר ביום ד׳ ה׳ ימים בחדש מרחשון שנת תקי״ח לפ״ק, ועליו נגנז ונטמן הרב המפורסם בדורו מ׳ אברהם מורה הוראה דק״ק קראקא בהמנוח הרבני המפורסם המופלי׳ בתורה וביראה מ׳ הילל זצ״ל נפטר מן העולם בש״ט בש״ק טו״ב ימים בחדש מרחשון שנת תקי״ט לפ״ק.״

סד). **הר׳ אשר בהג״מ יצחק לאנדא.** האב״ד פה, נאסף אל עמיו רך בשנים, כפי הרשום על מצבתו, אשר זה לשונה:

> „פ״נ האלוף התורני הרבני המופלא מ׳ אשר בן הרב הגאון הגדול מו״ה יצחק ז״ל שהלך לעולמו בין המצרים בשנים ביום ה׳ כ״ב תמוז שנת תקכ״ה.״

סה). **הר׳ מנחם מנלי במ׳ מרדכי הסך** (?). בזה הלשון נזכר בפנקס הח״ק (דף רע״ז): „ר׳ מנלי בר מרדכי בר בירך הסך מת ונקבר יום ה׳ ד׳ תשרי תקכ״ט.״ ומקום קבורתו הוא אצל קבורת הגאון בעל שארית יוסף, וזה חרות על מצבתו:

> „פ״נ בזה הארון, איש מוכתר בשני כתרין, כתר תורה וכתר כהונה יחד מקושרין, ולא הניח אחריו זכרון, כי

הדפוס, ויקח הסכמה מהגאון המפורסם מו״ה מאיר האבד״ק בראדי, המעיד על אמתת הכ״י, ולא בצע מחשבתו הטובה, ונשאר הספר היקר הזה בכ״י עד שנת תבה״ר, ואז הדפיסו הג״מ יהושע העשיל רוקח מקערלין, אחד מצאצאי המחבר בעיר לבוב.

ד) סמא דחיי, באורים וחדושים על ש״ס, נדפס בווארשא (ראה אוצר הספרים מבן יעקב אות סמ״ך).

אם תורתו ומעשים טובים ה״ה התורני ומופ׳ מ׳ מנחם
מנלי בה׳ מרדכי הכהן נאסף אל עמיו במעט שנים וגוע
במות צדיקים בחדש תשרי בצום גדליה בן אחיקם בשנת
תקכ״ט לפ״ק.״

סו). **הר׳ פסח במ׳ דוד.** נחרת על מצבתו שקדש השם ברבים, וסבת הריגתו לא מצאנו בפנקס הח״ק פה, וזה תאר אבן מצבת קבורתו:

„פ״נ איש ישר וכשר, שכל מעשיו היו בכושר, ה״ה
האלוף המרומם הקדוש מ׳ פסח במ׳ דוד ז״ל וגדולים
צדיקים במיתתם יותר מבחייהם שקידש את השם בגוים
רבים ונהרג על קדוש השם ביום כ״ו סיון תקכ״ט.״

סז). **הר׳ מרדכי בר׳ אברהם דייכש.** היה נאמן דהאלופים הגבאים מפה, ובפנקס הח״ק (דף רע״ח ע״ב) כתובים עליו הדברים האלה החרותים גם על המצבה:

„איש ישר וכשר צדיק ונאמן הרבני המופל׳ בתורה מו״ה
מרדכי בהרבני מ׳ אברהם דייכש היה נאמן דהאלופים
הגבאים הגבוהים, ומנגן קודם יציאת נשמתו פסוק אדם
יסודו מעפר וסופו לעפר בניגון יפה ואחר כך י״נ בקדושה
ובטהרה יום א׳ [ג׳] אדר שני תקכ״ט.״

סח). **הר׳ יצחק במ׳ ישכר בער פאסס.** כפי עדות פנקס הח״ק פה (דף רע״ט) „רדף חסד וצדקה״. והוא נין ונכד הגביר והקצין מ׳ ליב פאסס חותנו של הג״מ גרשון אשכנזי מחבר ס׳ עבודת הגרשוני. — הר׳ יצחק השאיר אחריו בן מופלא ומופלג בשם יעקב אלחנן, ויוציא לאור בעיר האמבורג שנת תקמ״ה, בהסכמת הג״מ רפאל הכהן מחבר תורת יקותיאל, ספר „מהלך שבילי הדעת״ הוא קיצור חכמת הדקדוק מר׳ משה קמחי אחי הרד״ק (ראה או״נ חוברת שניה צד 18) עם הערותיו והארותיו היקרות. וז״נ מצבת אביו הר׳ יצחק:

„פ״נ איש צדיק תמים במעשיו הרבני המופלג המפורסם
בתורה ובחסידות החרד והנגיד מ׳ יצחק בר ישכר בער
פאס י״נ בקו״ט אור ליום ג׳ י״א שבט תק״ל.״

סט). **הר׳ מנחם מענדל במ׳ מיכל קלהרי.** היה פה מנהיג העדה ורופא מומחא נפטר בש״ק ז׳ טבת ויקבר ביום א׳ ח׳ טבת תקל״ב (פנקס הח״ק דף רפ״א), וז״נ אבן מצבתו:

„פ״נ התורני הנגיד המפורסם מ׳ מענדיל קלהרי דאקטאר
בהרבני מ׳ מיכל ז״ל נפטר ביום הש״ק ז׳ טבת תקל״ב.״

ע) **הר׳ אברהם בר״י הורוויטץ.** היה פה ראב״ד וינהג גם ישיבה וילמוד עם תלמידים, חותן הר׳ שמעון סופר (ראה הלאה בסי׳ ק״ז), ועל מצבתו חרות כדברים האלה:

„על קבורת איש חי רב פעלים מקבצאל, הרב החריף
וגדול שמו בישראל, מתק לימוד וגודל חריפתו, נודעת
ע״י תלמידיו המספרים עזוז תבונתו, מ׳ אברהם במ׳
יהושע סג״ל איש הורוויץ, י״נ כ״ו סיון תקל״ב, ועליו

נגנז בנו הרבני המופלא מ' שרגא פייבוש שו"ב ט"ז
חשון תקפ"א."

עא). **הר' אנשיל בהר' יעקב.** נכתר על מצבתו בתאר: „הנגיד המפורסם." ובפנקס הח"ק כתוב שהיה חתן המנוח מ' מרדכי ר"ז, מת יום א' ה' חשון ויקבר בלילה ואו מרחשון. וזה נוסחת מצבת קבורתו:

„פ"נ הרבני המופלא הנגיד המפורסם מ' אנשיל שמואל
בהרב המפורסם מ' יעקב בהרב אבד"ק ליסא, נפטר
ביום א' ו' (34) מרחשון תקל"ג."

עב). **הר' יקותיאל זלמן בהג"מ יהודה ליב.** רב תורני, ודיין מצוין פה, וזאת חקוק על מצבת קבורתו:

„פ"נ גזע ישישים, בנן של קדושים, מוכתר בנימוסים,
ה"ה התורני והרבני דיין המצוייני מ' יקותיאל זלמן בהרב
המאה"ג מ' יהודה ליב זצ"ל י"נ ט"ו סיון תקל"ה. תנצב"ה."

עג). **הר' מענדל במ' אהרן קלהרי.** „הרב רופא המובהק מורינו הרב מנחם מענדל בהמנוח הרופא המופלג הר"ר אהרן קלהרי אשר עשה צדקה וגמ"ח עם עניי עירו שמחץ ורפא אותם והצילם ממות לחיים ונתן להם רפואות מממונו להבריאם ולהחזיקם." הדברים האלה המתארים יקרת רוח נדיבתו ופזרתו אשר בזר במלא חפנים מצאתי כתובים בפנקס עתיק יומין בבית הכנסת הישן פה. — בעל „עיר הצדק" לא ידע שהיו שנים בשם הר' מענדל קלהרי, האחד הוא בן הר' מיכל (אשר הזכרנו אותו לעיל), והשני הוא הר' מענדל הלזה, אשר על כן העתיק שתי מצבותיהן יחדו (עה"צ צד 186) כי על בית עלמין הישן פה מצא אותן זו לעומת זו, והוא לא ידע ואשם. — וחתימת הר' מענדל בר אהרן קלהרי מצאתי בפנקס תקנות הח"ק פה בין אלופי העדה, ראשיה, ומנהיגיה, אשר חתם ימים אחדים טרם מותו. וזה חקוק על מצבתו:

„פ"נ איש תם וישר ועניו ה"ה הרבני הנגיד הראש
המנהיג הקצין והנדיב כמו"ה מנחם מענדל רופא מומחא
לרבים גומל חסד בגופו ובממונו ומוכתר בש"ט היה
והלך לעולמו כ"ד אלול תקל"ט."

עד). **הר' נחום במ' זעליג רצ"פ.** אחד מראשי ומנהיגי העדה פה, ויבא על החתום על החרם נגד החסידים (קדמוניות צד 64) בזה"ל: „נאם הק' מנחם נחום רצ"פ", הותנו של ההג"מ יצחק בהג"מ יואל מלעלוב (אשר נביאו הלאה בסי' צ"ב), נפטר ביום ג' כ' כסליו תקמ"ו (פנקס הח"ק דף רצ"ח ע"ב), ועל מצבתו נחרת בטעות „יו"ד כסליו". וזה תאר מצבתו:

„פ"נ איש תם וישר סור מרע ועשה טוב כל ימיו נהנה
מיגיע כפו ה"ה האלוף הראש הנגיד מ"מ נחום בהמנוח
מ' זעליג זצ"ל רצ"פ ונפטר בש"ט ביום יו"ד כסליו ש'
ישני ארץ תקימו לפ"ק תנצב"ה."

---

34) כן חרות על המצבה וכן כתוב בפנקס הח"ק, ובעה"צ נדפס בטעות ה' מרחשון.

עה). **הר' מנחם נחום במ' בנימין. האבד"ק וואלבראס**, אשר במדינת פולניא, בא הנה לאיזה מן הסבות, ויאסף אל עמיו, ומצבתו תגיד שבחו:

> „פ"נ הרב המאה"ג החריף המפורסם החסיד והעניו
> אבד"ק וואלבראס ה"ה מו"ה מנחם נחום במו"ה בנימין
> שנפטר בש"ט ביום ג' ט"[ז] 35) אדר שנת תק"נ."

עו). **הר' חיים רש"ך.** רב תורני מגזע הרב הקצין מ' שכנא כ"ץ, התן בעל מגיני שלמה, נפטר שנת תקנ"א, וזה ציון קבורתו:

> „פ"נ צנא מלא ספרא מעסקי העדה לא חדל נפשו
> הטהורה, לא פסק פומיה מגירסא לילה כאורה, נר
> אלהים ממנורה נעדרה, הרבני המופלג המפורסם
> שלשלת היחוס חסיד ועניו מו"ה חיים רש"ך ז"ל מת
> ונקבר ביום ו', וא"ו תמוז שנת תקנ"א לפ"ק."

עז). **הר' משה ספרא בהג"מ אשר לעמיל.** נכד הג"מ משה ר' נח מקראקא שהיה נכד הרמ"א ז"ל. היה פה ספרא מתא, גם שמש גבוה ודיינא כבית הכנסת הישן מפה (פנקס הח"ק דף ש"ד ע"ב), בימי עלומיו הקשיב לקח מפי הג"מ משה לבוב (כ"י ח"א ד"ל ע"ב) האבד"ק טריר, שהסכים על ס' אספקלריא המאירה (ד' פיורדא), ואחרי אשר יצאה שמה הגזרה בפקודת שלטון המדינה כי אסור ללבוש בגדים ארוכים, אך ורק בגדים קצרים ילבשו היהודים כשכניהם הנוצרים, שלחו אביו לפ"ק קראקא (נודע לי מפי בני משפחתו יוצאי חלציו), למען לא יזרע על צחיח סלע כל עמלו אשר יגע ועמל בעבור בנו זה שיהיה גדול בתורה, וביראה טהורה, ולא לשוא היתה עמלו כי בנו זה היה אמנם „גדול בתורה בחכמה וביראה", ודרך זה אשר סלל לו אביו, שם גם הוא למסלול ודרך בעבור בניו אשר הולידו לו פ"ק קראקא ה"ה הג"מ יואל רויזנבלאטט, והג"מ צבי הירש לעמליר, אשר נביאם הלאה במחברתנו זאת. וזה חרות על מצבתו:

> „משה עלה למרום ונתבקש בישיבה של מעלה, הרב
> הגדול בתורה בחכמה וביראה החכם הכולל מוכתר
> במעלות ובמדות יקרות מו"ה משה ספרא רבא דישראל
> בן הגאון המקובל המה"ג מו"ה אשר לעמיל זצלה"ה
> אב"ד ור"מ דק"ק אייבענשיטץ, י"נ ח"י מנחם תקנ"א."

עח). **הר' יחיאל במ' יהודה הלוי מברלין.** מופלא ומופלג בתורה, אחיו של הר' אפרים (הנזכר בסי' פ"ג) וחתנו של הקצין מו"ה אברהם ספידקוויצר מפה (פנקס הח"ק דף ש"ו), נאסף אל עמיו שנת תקנ"ג, וזה חקוק על ציון קבורתו:

> „פה ינוח עלי קברו, איש צדיק ירא ה' מנעורו, לא
> משך ביין הזמן בשרו, רק באהל תורה מגורו, חכמה
> ודעת יראת ה' אוצרו, עניו ושפל רוח לעבודת יוצרו,
> פזר נתן לאביונים ונחמו בדברו, להבין ולהשכיל ה'

---

35) כן נרשם בפנקס הח"ק פה (דף ש"נ). ועל אבן המצבה שנתחדשה נחרת בשגגה ט' אדר.

> עזרו, מורינו הרב ר׳ יחיאל במו״ה יהודא הלוי ז״ל מברלין לה״ה זכרו, אור ליום ב׳ א׳ כ״ח אדר שנת תקנ״ג לפ״ק חשך אורו, ויגלה ישני עפר בהעירו.״

עט). **הר׳ שאול במ׳ אברהם זאב.** היה בראשונה אב״ד בעיר בראדי (Brody), ובאחרית ימיו היה בעירנו דרשן, וכפי הרשום על מצבתו היה מקובל גדול, וזה נוסחת מצבתו:

> „פ״נ איש צדיק זקן ושבע ימים, אשר עבד ה׳ באמת ובתמים, לא פסיק פומיה מגיד לילות וימים, בקי כאביי ורבא, ובחכמת הקבלה היה שר צבא, הרב אב״ד דק״ק ברודא ודרשן ומגיד דקראקא מו״ה שאול בהמנוח מ׳ אברהם זאב י״נ בש״ט יו״ד סיון 36) תקנ״ג, ועליו טמונה הרבנית אשר גמלה חסד כל ימיה מ׳ פעסל בת הרב מ׳ משה נ״י, יאכעט... בת מר׳ דוד אב״ד דק״ק אמשטרדאם״.

פ). **הר׳ צבי בר׳ ישראל פיאסקר.** היה פה פרנס ומנהיג העדה בזמן הג״מ יצחק הלוי, ויהי מוקיר ודחיל מרבנן, לבנו הר׳ משה לקח לאשה את הצנועה מ׳ מאליה בת הג״מ יצחק הכהן האבד״ק פינטשוב, אחיו ורבו של בעל כתר כהונה, — ובזיווג שני לקח אותה לאשה הג״מ יצחק מייזלש האבד״ק קאמניץ מחבר ס׳ חוסן ישועות, והיא הולידה לו את הג״מ דובעריש מייזלש הנודע — ולבנו השני הר׳ אליהו נתן לאשה את הצנועה מ׳ טויבא בת הג״מ יעקב הלוי האבד״ק וואלבראם, שהיה באחרית ימיו ראב״ד בעירנו, כאשר נביא הלאה. —

והנה ספר לי נכדו אא״ז אשר שמו בקרבו ה״ה מ׳ צבי הירש פיאסעצקיא בשם זקני דורו מתהלוכותיו בקדש אשר על כן קנה לו שם עולם, ומזכרת תהלה לעד, בעת נהגו ממשלתו פה קרה מקרה זר, שני נוצרים שודדי לילה גנבו מבית תפלתם כלים יקרים, הכמרים חקרו ודרשו היטב והנה נודע למו משני בני אמונתם אשר שלחו ידם בהחסרון, ויתנו אותם בכלא, וכאשר שאלו את פיהם מי הסב אותם לעשות הדבר הרע? ענו ואמרו כי בעצת שני יהודים מתושבי העיר עשו השערוריה, כשמעם הדברים האלה הלכו עמהם השוטרים אל רחוב היהודים, ויפגעו בשני יהודים גדולי הקומה, ויגידו חיש מהר להשוטרים כי המה אשר הסבו אותם לשים החפצים בצלחתם, גם קנו מהם כל אשר לקחו. עד מהרה לקחו השוטרים את היהודים הנקיים האלה וישימו אותם במשמר, והדבר יצא מבית משפט הגבוה להרוג אותם בחרב ולכלותם מעל פני האדמה, ושללם לבז; הדבר יצא נכתב ונחתם בטבעת ראש בית המשפט, ויבואו נשי היהודים לבית פרנס העדה הר׳ צבי הנ״ל בבכי וזעקה גדולה ומרה, ויבקשו ממנו להביט בעין חמלה וחנינה על עולליהם וטפיהם, וכי חפו בעליהם מכל פשע, וחטאה אין בידם, ומדוע ישפך דם נקי? — הדברים האלה

---

36) כן נחרת על אבן המצבה, ובפנקס הח״ק (דף ש״ו ע״ב) נרשם שנפטר ביום ב׳ ט׳ סיון.

היוצאים מקירות לבות הנשים נכנסו ללבו, ויתן להם אזן קשבת, ויסע אל המלך סטאניסלב אוגוסט פוניטובסקי (Poniatowski) 37) וידבר לפניו דברים נמרצים, ובמרוצת דבריו הגיד לו שהוא יוכיח צדקת היהודים, וכי אין עַוְלָתָה בידיהם! כשמוע המלך הרחמן הזה דבריו השיבו בטוב טעם ודעת שאם יברר וילבן הדבר, או אז יעשו להגנבים אשר דמו לעשות ליהודים, ויסע הר׳ צבי לביתו עירה קראקא, ויקח שני יהודים בדמות ובתבנית היהודים אשר ישבו במאסר, ויושיבם בבית המשפט, אחרי כן הוציאו להגנבים ממאסרם, וישאל אותם ראש בית המשפט: הידעתם היטב כי הם המה היהודים אשר היו בעצתכם?

כן, כן! — ענו הגנבים – ידענו אותם כי הם המה אשר היו בעצתנו!

היכולים אתם לשבע? — שאל אותם ראה״ש —

כן! יכולים אנחנו לשבע שבועה אמן — ענו ואמרו הגנבים — וישבעו, אז נגלה לעיני השופטים צדקת היהודים כאור הבקר, וכי אך שקר טפלו עליהם שונאיהם, וישלחו את היהודים לביתם לשלום, והגנבים העבירו תחת השֶלח׳ כאשר דמו לעשות ליהודים, ויכתבו את המאורע אל המלך פוניטובסקי הנ״ל, ויִכָּתֵב הדבר בספר דברי הימים לפני המלך, והמלך בעצמו כָתב כְּתָב אל הפרנס הר׳ צבי פיאסקר כי מן היום ההוא והלאה לא יקרא שמו פיאסקר רק — פיאסעצקיא (Piaseckie) ובשם הזה יקראו נכדיו יוצאי חלציו צאצאי מעיו החיים אתנו, ואצלם שמור הכתב הנ״ל למזכרת נצח. וימת הפרנס הר׳ צבי לדאבון לב מכיריו ומוקיריו בעצם ימיו, והשאיר אחריו הון תועפות מטלי ונטילי כסף ומכמני זהב אין קצה, ויעמידו מצבה על קברו אשר ספרה מקצת שבחו, ובארך ימים נשברה המצבה, ויעמידו מצבה חדשה על מקום אשר גוו טמון, ועליה חרות:

„פ״נ איש כשר וישר ה״ה ר׳ צבי הירש בהמנות ר׳
ישראל פיאסקר ז״ל, י״נ ביום וא״ו עש״ק כ״ב אדר
תקנ״ה לפ״ק."

פא). **הר׳ שמואל במ׳ רפאל.** רב גדול „מופלג בתורה ובחסידות ולא הלך ד׳ אמות בלא תורה" (פנקס הח״ק דף ש״ב ע״ב), נפטר שנת תקנ״ט, ומצבתו תהגה נכאים על:

„הילל ברוש כי נפל ארז שר וגדול בישראל, אבד חסיד
מן הארץ סיני ועוקר הרים קדוש ישראל, כי נאמן שמואל

---

37) המלך הזה מלך משנת 1764 (תקכ״ד) עד 1798, ויהי איש יקר רוח, איש מנוחה, ויאהב מאד את היהודים אשר חסיו בצל כנפיו, ויפרוש עליהם כנפי רחמיו וחסדיו ויביט עליהם בעין חמלה וחנינה, ובשנת 1775 קרא דרור ממס הגלגולת לכל איש יהודי אשר יכתוב ידו לעבוד עבודת האדמה (ראה Rosprawach o Żydach Czackiego § IX) וכן הוקם עַל על פי פקידתו בית דפוס להדפיס ספרים עברים בעיר הוראדנא, שנת תקמ״ט.

להי מיום הולדו לא מש מאהל תורה מעודו הה״ג חו״ב המפורסם מ׳ שמואל בהרבני מ׳ רפאל י״נ בקו״ט ז׳ אייר תקנ״ט.״

פב). הג״מ יוסף בהג״מ משה אבד״ק פילץ. הרב הג״מ יוסף נולד לאביו „הרב הגדול החריף המפורסם צדיק תמים היה בדורותיו המנוח מו״ה משה״ (בשער ס׳ מעשה חשב), באחת מערי פולניא בראשית המאה החמשית, והי׳ חננו בהבנה טובה ובשכל זך וישר ונתקבל לאב״ד בעיר הקטנה פילץ בפולניא, ואחרי ישבו שמה שנים אחדות על כסא הרבנות, חמק ועבר משם ויבחר את עירנו לשבת בתוכה, בשנת תקל״ט כבר בא על החתום בחברת דייני עירנו ומנהיגיה על פנקס תקנות הח״ק, אשר היה למראה עיני בכ״י, ויתעלם פה הרבה באהבתה של תורה עם הרבנים המצוינים בבי די״ר, גם הפיץ פה מעינותיו החוצה בלמדו עם תלמידים רבים המקשיבים לקולו, ויוציא בשנת תקנ״ו לאור את ספרו „מעשה חשב״ (ד׳ לבוב תקנ״ו) על מסכת בב״ק ומס׳ שבועות לבקשת רבים „וביותר חברים ותלמידים המקשיבים לקולי, המה הרהיבוני להפיץ מעינותי החוצה״ (בהקדמתו למס׳ שבועות), ועל ספרו זה נתנו מהודם גאוני דורו המפורסמים ונודעים לשם, והג״מ אברהם יצחק הכהן האבד״ק פינטשוב 38)

---

38) באשר ידעתי גם ידעתי כי הערותי אשר סדרתי בם הרבנים אשר כהנו פאר במקומות שונים יביאו תועלת רבה לדורשי קדמוניות אמרתי לסדר פה רבני עיר פינטשוב. הרב הראשון הנודע לנו שהרביץ שמה תורה בתור אב״ד הוא הרב הג״מ שמואל צבי הירץ בן הג״מ יואל סירקיש מחבר ס׳ בית חדש (ב״ח). וישב שמואל על כסא ממלכתו, ויקח בידו רסן הממשלה, וינהל בצדק ובמישור את עדתו משנת שפ״ט, ויחזיק במשוט מים העזים הם מימי ים התלמוד, אשר כפי הנראה מתשובותיו הרבות והיקרות שגה בו (ראה שו״ת גאונים בתראי סי׳ י״ט כ״ח). ואחד המיוחד מבית דינו היה הג״מ מנחם מענדל שטנגן, אשר נדפסו ממנו תשובות רבות נפרדות (שם סי׳ כ״ט משנת השמי״ם, סי׳ מ״ז, וכן נדפסות ממנו ב׳ תשובות בשו״ת ב״ח החדשות סי׳ ס״ד, פ׳, ובאחרית ימיו היה אבד״ק פרעמיסלא ושמה הסכים שנת ת״ד על ס׳ דמשק אליעזר על מס׳ חולין). ויהי בשנת ת״ י״ו לקח ה׳ ממנו את כבודו ומרים ראשו, הוא אביו היקר נעדר, ונקרא לשמים מעל, ויתימר בנו זה בכבודו, וידפיס את ספר אביו עד תומו, ויכתוב בראש הספר הקדמה יקרה, גם שיר נהי אשר קנן ברוח נשברה ובמר נפשו, על נפש אביו המתלוננות בצל שדי, במרומים שמה, ואחרי זמן מה העלתה גם נפשו אבר השמימה, וגוו הטמן בעפר, ובנזרו עטרת תפארת הרבנות וצפירת תפארה הכתר הג״מ יצחק בר׳ ישעיה כ״ץ, אשר בא על החתום בשו״ת צמח צדק (סי׳ מ״ב) בשריותא דעגונא, ולתוגת לבב אנשי עדתו לא האריך ימים על ממלכתו, כי בשנת תט״ו „צעקו מרה — על „הלקח — צדיק חסיד ארז בלבנון אדיר התורה חמדת ישראל כלי הקדש נזר ועטרה״ (ראה עה״צ צד 179), ונתקבל תחתיו למלא מקומו הגאון הגדול הנודע מ׳ ליב ציניץ, שישב בעת ההוא על כסא הרבנות בק׳ העלישויא — גיסו של הג״מ אהרן תאומים האבד״ק קראקא מחבר ס׳ מטה אהרן — ונדפס ד״ת בשמו בס׳ ברכת שמואל (פ׳ בראשית, צו, שופטים), ידי משה (על המ״ר), כרתי ופלתי (סי׳ צ״ז), ויגוע ויאסף שמה אל עמיו בשנת תמ״ב, אחרי ישבו שמה בתור רב רבות בשנים. ויבא אחריו לשבת על כסאו הג״מ שאול קאצינעלבוגין, שהיה בעת ההוא אבד״ק חעלמא, ויהי

מחבר שו"ת כתר כהונה, והג"מ אריה האבד"ק טשענסטחוב כינו אותו, בהסכמתם, בשם „מחותנם". וראיתי להעתיק פה תכן דברי הג"מ יצחק הלוי האב"ד מפה בהסכמתו שמה, אשר ז"ל: „אפס הלום ראיתי, את זה חזיתי, כבוד הרב המאור הגדול החריף המופלג מו"ה יוסף נ"י אב"ד דק' פילץ דין רפש מבית מותבא אחד המיוחד מבי דינא רבא דידי,

---

כאשר ישב שם שקט ושלאנן על כסאו, נבחר מקהלת קראקא בתור מבורר לשבת בין רבני הועד, כי לא היה לה בזמן ההוא רב אלוף לראשה, והסכים בשנת תנ"א על ס' בית הלל על יו"ד (ד' דיהרנפורט), ובשנת תנ"ב בא בהסכמה בועד יערסלאב על ס' נפתלי אילה שלוחה (ד' פפד"א תנ"ב), וכאשר נבחר אחרי זמן מה לרב אב"ד בעיר בריסק דליטא, מלא מקומו בפינטשוב הג"מ אשר ענזיל — חותן הג"מ יהושע העשיל האבד"ק טרלא — ויבא שם בהסכמה על ספרים רבים, ובתוכם על ס' זרע בירך שלישי, ברית שלום עה"ת (ד' פפד"א תע"ח), מסגרת השלחן (ד' ברלין תע"ג), ותשובה אחת נדפסת ממנו בשו"ת שבות יעקב (ח"א סי' ק"ז), ובראש התשובה כתוב לאמר: „העתק תשובת ש"ב אב"ד ור"מ דק"ק פינטשוף". ויגוע וימת, ויבא לשבת, שמה, על הכס בחזקת אבהתא הג"מ נפתלי הירץ, בהג"מ ליב ציניץ הנ"ל, ונדפס ממנו ד"ת בס' אבני שהם עה"ת (פ' נח סי' י"ג) ובס' משנת ר' אליעזר פ' תצא, ומצאנו מאתו הסכמות על ס' ברכת יעקב (ד' לבוב תקמ"ו) מיום ב"ך אייר תע"ט, ועל ס' דמשק אליעזר עה"ת משנת תפ"ב. ועל כסאו ישב אחריו הג"מ יוסף (פנקס הקהל פה דף רמ"ט ע"ב) — אחי הגאונים מ' יצחק אייזק האבד"ק טארנאוו, ומ' דוד שמואל שמעלקא האבד"ק קראקא — בהג"מ יהודה ליב האב"ד בקהלתנו, ואחריו מלא מקומו הג"מ שלמה מחבר ס' יקהל שלמה (ד' ליווארנא תקי"ב), חתנו של הג"מ יהושע פייביל תאומים, והוא עמד בימין הג"מ יהונתן אייבשיטץ בעל אורים ותומים בדבר מריבתו עם הג"מ יעקב עמדין, כנדפס בס' לוחות העדות (ד' אלטונא דף נ"ד ע"א), משמה נבחר להיות אב"ד בעיר שדה־חדש (כמבואר בהסכמתו לס' ברכת יעקב) ונבחר לרב בק"ק פינטשוב הג"מ יצחק כ"ץ, אחיו ורבו של הג"מ יצחק אברהם מחבר שו"ת כתר כהונה, ויבא שמה בהסכמה על ס' הארוך מהגאון בעל ש"ך (ד' ברלין תקכ"ז), ואחרי מותו נתקבל תחתיו לאב"ד הג"מ גבריאל שהסכים על הש"ס ד' נאווידוואהר בין גאוני הזמן ההוא ביום ט"ו מרחשון תקמ"ג, וחתם א"ע: „הק' אברהם גבריאל חונה פה ק"ק פינטשב", ונזכר גם בשו"ת כתר כהונה (סי' ע"א), אחרי מותו הרביץ שמה תורה בתור אב"ד ור"מ הג"מ יצחק אברהם כ"ץ מחבר שו"ת כתר כהונה, וכפי אשר יספר לנו בהקדמת ספרו זה היה בראשונה אב"ד בעיר ראקוב לבקשת חותנו הגביר הר' יצחק מיוזעפוף, משם נקרא לכהן פאר בעיר סטאבנייץ, ומשמה נתעלה לשבת על הכסא בפינטשוב, ובמשך זמן ישבו שמה על כס הרבנות בא בהסכמה על ספרים שונים ובתוכם על שו"ת אבני קדש בשנת תקס"ב, ועל ס' מעשה חשב שנת תקנ"ה, ונזכר בת' ר"ע איגר (סי' פ"ז), וחתנו לוקח בתו מ' אסתר היה הג"מ אלעזר מחבר שו"ת שמן רוקח, שערי דעה, ועוד ספרים רבים, והרביץ תורה בהרבה קהלות (ראה שו"ת שמן רוקח ח"א סי' ל"ג), ואף הוא זכה לבן גדול מופלא ומופלג בתורה הוא הג"מ בנימין וואלף האב"ד קעלין מחבר ס' שערי תורה, חתנו של הג"מ יצחק אייזק האבד"ק אשפצין ונאמן דד"א. אחרי מות הג"מ יצחק אברהם הנ"ל נקרא הג"מ זאב דוב כ"ץ האבד"ק שטעקטשין (ת' ברית אברהם חאה"ע סי' צ"ג), לשבת על כסאו אחריו, וישב שמה שנים מספר, ועל מקומו נבחר הג"מ אריה ליב לרב אב"ד. אלה הם רבני עיר פינטשוב אשר האירה הארץ מכבודם.

כת הגבוה היושבים על מדין בקהלתנו המפוארה, הלא מאז ידעתי את האיש ואת שיחו חרב פיפיות בידו חגור חרבו על ירכו ומשיב מלחמה שערה, ויהי ה׳ את יוסף אסף דעת והשכל ברוה בינתו, ויחשוב עליהם מחשבת מעשי חשב להפיץ מעיניו ולשלוח על פני חוצות חצי תבונתו, ידעתי כי יצהלו לקראתו מעמקי העיון אשר קשתם במלחמה של תורה דרוך, גיל ישישו כי ימצאו אשר אותה נפשם דברי חמודים מעשי חידודים בתלמוד ערוך, האמנם לא נתנוני הזמן לעיין בכל דבריו, ולעבור בכל בתרי אמריו, החלק יעיד על הכל והמעט אשר בחנתי ראיתי כי אדני הדברים בנויים על קוטב התבונה, מן ההשכל ודעת נגזרים, כו׳.״ וחזו אסהדותא דגברא רבא דקא מסהיד עליה. —

בשנת תקמ״ו בא הג״מ יוסף על החתום על החרם נגד החסידים (קדמוניות צד 64), ובשנת תק״ס גוע ויאסף אל עמיו, ובפנקס הח״ק (דף שי״ד) כתוב אדותו: „הה״ג ר׳ יוסלי בר משה חתן ר׳ מאירל סופר אבד״ק פילץ בעהמ״ס מעשה חשב מת י״ג אייר תקסמ״ך.״ ועל מצבתו נרשם כזאת:

> „פ״נ הרב הגאון הגדול המפורסם מ׳ יוסף אבד״ק פילץ
> בעל המחבר מעשה חשב נפטר בש״ט בשנת תק״ס.״

פג). **הר׳ אפרים במ׳ יהודה הלוי מברלין.** אשר תשובה ארוכה אליו ערוכה בשו״ת כתר כהונה (סי׳ ל״ז), וז״ל: „נשאלתי מכבוד הרבני המופלג החריף והשנון מוהר״ר אפרים בכבוד הרבני המופלג המפורסם בתורה וביראה מוהר״ר יהודה הלוי מק״ק ברלין יע״א״, ובפנקס הח״ק פה (דף שי״ח) כתוב עליו: „הרבני המופלג החריף והבקי והחסיד מו״ה אפרים מברלין נפטר י״ד מרחשון תקס״ג,״ והוא אחי הר׳ יחיאל הנ״ל. וזה חרות על מצבתו:

> „פני ציון זעף... אפרים זה עופף כבודו, ארח לחברה. . וברוב תבונתו עשה. . . בתום ומישור התהלך מעודו, קורא על השמים הודו, ויסגור בעדו, הרב המופלג החריף מ׳ אפרים בהמנוח מ׳ יהודה הלוי ז״ל מברלין י״נ יום ג׳ י״ד מרחשון בשנת . . גי. . ינו איך אמגנך
> אפרים לפ״ק.״

פד). **הר׳ גבריאל במ׳ סיני.** אשר חתם א״ע בכל מקום בשם „גבריאל מקראקא״, היה חד מבי די״ר פה, ויבא גם הוא על החתום בין החתומים על החרם נגד החסידים בשנת תקמ״ו (קדמוניות צד 64), ובפנקס תקנות הח״ק פה מצאתי חתימתו משנת תקל״ט, ומזה אראה שהיה פה דיינא שנים רבות בערך שלשים שנה, ואבן מצבת קבורתו תאמר כי:

> „בזה ארון הקדש נגנז גברא רבה צנא מלא ספרא ובקי בהויות אביי ורבא, מו״ה גבריאל דיינא דקהלתנו בהרבני מ׳ סיני זצ״ל י״נ יום כ״ה מרחשון שנת
> תקס״ה לפ״ק.״

פה). **הר׳ יהושע במ׳ חיים כ״ץ רש״ד.** (הנ״ל בסי׳ ע״ו.) נטע נעמן

חוטר מגזע הג״מ שכנא כ״ץ חתן בעל מגיני שלמה נפטר שנת תקס״ה, וזה הרשום על מצבתו:

> „פ״נ הרבני הנגיד המפורסם מו״ה יהושע בהמנות מו״ה
> חיים כ״ץ זצ״ל שלשלת היוחסין מגזע הגאון מ׳ שכנא
> כ״ץ זצ״ל ויהי ה׳ את יהושע ויהי שמעו בכל הארץ
> בישרו בעקבות אבותיו הלך וגדול נהנה מיגיע כפו
> עד יום מותו י״נ בש״ט ג׳ אייר תקס״ה לפ״ק.״

פו). **הר׳ שלמה זלמן במ׳ משה רוזיש.** דיין מצוין בעירנו, ובפנקס הח״ק (דף שכ״ז) כתוב על אדותו: „י״א א״נ הרב הישיש והזקן המופלג החריף והבקי בכל חדרי תורה והרביץ תורה בישראל המפורסם הגדול בכל תפוצות ישראל הדיין המצויין דפה כבוד מ׳ שלמה זלמן בהמנות מ׳ משה זאטערר הנקרא ר׳ זלמן רוזיש״. וזה חקוק על אבן מצבת קבורתו:

> „איש קן תכלית מלא חכמה ותבונה, להבין ולהורות
> ברוח דעת ובינה, מורה דיינא חכמתו בחוץ תרונה,
> דעת שפתיו נופת צוף תטופנה, הרב הגדול חריף ובקי
> מו״ה זלמן בהרבני המפורסם מו״ה משה זצ״ל י״נ י״ג
> אייר תקס״ח לפ״ק תנצב״ה.״

פז). **הר׳ שמעון במ׳ שמואל זיינוויל.** רופא מק״ק פראנקפורט דמיין, תורני ואיש כשר וישר, ו„הלך בתמימות כל ימיו״. וזה נוסחת ציון מצבתו:

> „פ״נ הרב המופלג הרופא מומחא מ״ו שמעון בהרבני
> המופלג מ׳ שמואל זיינוויל זצ״ל מק״ק פפ״ד והלך
> בתמימת כל ימיו עם עניי ואביוני חולים בני ישראל
> ונפטר בש״ט יו״ד ניסן תקס״ט לפ״ק.״

פח). **הר׳ יהודה ליבר במ׳ בנימין קראנענגאלד.** מגזע בעל שו״ת משאת בנימין, נולד בראשית המאה הששית לאלף הנכחי בעירנו קראקא, עיר מגדלת גבורים, בתורה, ומלומדי מלחמה, שיודעים ללחום במלחמתה של תורה, בימי שחרותו שתה לרויה ממעין תורת הרב הגאון הגדול מ׳ רפאל הכהן שהיה אבד״ק אה״ו, מחבר שו״ת ושב הכהן וס׳ תורת יקותיאל 39), ויהי לגפן אדרת, כי חננו ה׳ בשכל זך וישר ויהי חריף גדול

---

39) והרב הגאון מ׳ שאול מחבר ס׳ כסא דהרסנא הו״ל ספר „מצפה יקתאל״ כולל השגות על ס׳ תורת יקותיאל, ובחבור זה גרם לעצמו רעה גדולה, כי משך עליו ע״י זה מחלוקה עצומה ושנאה כבושה מגאוני הזמן ההוא (ראה בסו״ס קריה נאמנה צד 295), ובתוכם היה הגאון מ׳ מרדכי בנעט האבד״ק ניקלשבורג אשר לבש בגדי נקם תלבושת ויעט כמעיל קנאה גדולה ויערוך מכתב ארוך להג״מ הירש האבד״ק ברלין — אבי הר׳ שאול הנ״ל — בשצף קצף ובחמה שפוכה, נדפס בשו״ת פרשת מרדכי (סי׳ ה׳, וראה בתולדתו מבנו ר׳ אבריל צד ל׳), גם דייני אלטונא והאמבורג יצאו אז לקראתו בחרם ושמתא בקנאם את קנאת מורם ואלוף עירם, ולכן יצאו אחרי כן עוררין על הספר בשמים ראש אשר הו״ל על שם הרא״ש עם הגהותיו (ד׳ ברלין תקנ״ב) באמרם, כי הוא כלו יצא מעטו עט סופר מהיר אשר כון בכונה יתרה לכון כלשון וסגנון הרא״ש, ובאמת הוא מזויף,

ומפלפל סיני ועוקר הרים, אחרי זמן מה טלטל טלטלה גבר וישב הנה לעיר מולדתו, ונתקבל עד מהרה לדיין הגדול, ומלבד זאת היו נחתכים על פיו כל דברי הצבור, אחרי כן קבע פה בעירנו ישיבה גדולה, ומכל אפסים נהרו אליו המונים המונים לשתות בצמא את דבריו ולשמוע ממנו לקח, והוא סקל למו מסלול ודרך בעומק ים התלמוד ופוסקים ראשונים ואחרונים, ויראה אותם פנים מסבירות, כי על כל שאלותיהם וספקותיהם השיב להם נכונה בעומק שכלו הכביר, כי למודו היה תמיד בעיון רב להעמק עומק ההלכה כחד מן הראשונים, אשר על כן יצא שמו לתהלה בשם „ר׳ ליבר חריף מקראקא״, וכפי אשר ספר לי זקן אחד היה תמיד שגור בפי תלמידיו לאמר: „מי שלא שמע למוד ר׳ ליבר לא שמע למוד מימיו״. ומישיבתו הרמתה יצאו גדולים אנשי השם, ומורה גם הם יורו, ה״ה הגאון הנודע מ׳ ברוך תאומים פרענקיל מחבר ס׳ ברוך טעם ושו״ת עטרת חכמים האבד״ק לייפניק, וכפי עדותו בספרו (עטרת חכמים חאה״ע סי׳ ט״ז) היה רבו „גדול שבחריפים״, הג״מ יעקב הלוי האבד״ק וואלבראם (אשר נדבר על אדותו הלאה) ואחיו הגאון הנעלה והחריף העצום מ׳ יוסף הלוי האבד״ק זבאראף, במדינת הגר, וכל הרבנים מיושבי על מדין פה בדור שלפנינו היו כלם מתלמידיו (ראה כ״י ח״א דף כ״ד). —

הג״מ ליבר השאיר אחריו ברכה חבור גדול ומאד נעלה בחריפות ובקיאות בהרבה סוגיות הש״ס, והמה בכתובים ת״י נכדיו יוצאי חלציו פה. וזכרו מצאנו בשו״ת ברית אברהם (חאה״ע סי׳ ק״ה, ותו״מ סי׳ י״ז), ובפנקס הח״ק פה נכתבו עליו תארים אלו: „הרב הגאון החריף המפורסם בכל העולם רשכב״ה הצדיק והעניו כבוד מ׳ יהודה ליבר דיין מצוין דפה בר בנימין זצלה״ה וחתן המנוח מ׳ ליב הנקרא ר׳ ליב ר׳ זיינגוועלש.״ ומצבתו אמריה תאמר:

> „בזה הארון נגנז מקור החכמה, נשאר בעיר שמה, כי
> פנה הודה פנה הדרה, התלמידים ייתפחו יפרשו כפיהם,
> כי נוטל נזר ראשיהם, איש תבונות קולע אל השערה,
> הרב הגאון המפורסם העמיד תלמידים רבים והרביץ
> תורה, בישראל גדול שמו, עוז ותושיה עמו, מו״ה
> יהודה ליבר שר התורה, בהרבני המנוח המפורסם מ׳
> בנימין זצ״ל נפטר בש״ט יום ב׳ י״ד טבת תקע״ב לפ״ק.״

פט). **הר׳ חנניא ליפמאן במ׳ אליהו מייזלש.** גדול בתורה, דיין מצוין פה, „והאיר עולם בתורתו ולא הלך ד׳ אמות בל״ת החריף והבקי בנגלה ובנסתר״ (פנקס הח״ק דף של״ה). ומצבתו תקונן:

> „הלילו הה ליום צרה ועברה, כי נשבר מטה עוז מקל
> תפארה, איש קדוש צדיק וישר מחכמי חרשים שקד
> על דלתי התורה בנגלות ונסתרות, תורת אמת היתה

וכ״כ גברה עליו המחלוקה עד אשר אנשי ק״ק פפד״א דחו אותו מכסאו. ויהי מכרח לעזוב את העיר ויהי נודד והלך בגולה מעיר לעיר עד באו לעיר לאנדאן ותדביקתהו מחלה עזה ויגוע ויאסף אל עמיו כ״ג מרחשון תקנ״ה לפ״ק (העורבים ובני יונה מהה׳ דר׳ כרמולי צד 40).

בפיהו להבין ולהורות, הרב המופ׳ הותיק ונבון לחשים
חריף ובקי בחדרי תורה מ׳ חנניא ליפמן מנורה טהורה,
בהרב מ׳ אליהו מייזלש בנן של קדושים י״נ ח׳
טבת תקע״ב.״

צ). **הר׳ נח אלעזר בהר׳ דוד לעזענעלט.** מופלג בהוראה, וחד מבי דיי״ר פה, ויבא על החתום על החרם שכתבו נגד החסידים בשנת תקמ״ו (קדמוניות 64), גוע ויאסף אל עמיו זקן ושבע ימים, וזה חרות עלי ציון קבורתו:

„פ״נ ה״ה הרבני מ׳ נח אלעזר הלוי שעסק בתורה
והורה הוראות בישראל בהמ׳ הרבני המופלא הירא את
ד׳ מרבים הראש ב״ד זקן ונשוא פנים מ׳ דוד סגל זצ״ל
י״נ בש״ט יום ש״ק ד׳ שבט תקע״ב לפ״ק.״

צא). **הר׳ בצלאל בהר׳ הלל דיין.** ראש ומנהיג הקהלה פה, נלקח מאתנו בפתע פתאם, עפ״י עדות מצבתו אשר זה נוסחה:

„... והציבו לך ציונים על ראש ומנהיג ונשוא פנים
גזבר ואמרכל וגבאי צדקה, בשבת קדש כשרצה לילך
לבית התפלה נפל עליו פחד ובהלה ופתאום יצאה
נשמתו בנשיקה הרבני הנגיד מ׳ בצלאל בהרבני המופלג
מ׳ הלל דיין זצ״ל י״נ י״א כסליו תקע״ב לפ״ק.״

צב). **הר׳ יצחק בהר׳ יואל.** חתנו של הנגיד והקצין מ׳ נחום רצ״פ מפה (הנ״ל בסי׳ ע״ד), היה פה חד מביא דיי״ר, ותשובה אליו ערוכה בשו״ת ברית אברהם (חיו״ד סי׳ מ״ט) ובראשה כתוב לאמר: „לק״ק קראקא לכבוד הרב המופלא ומופלג המשלם במעלות ובמדות העדני העצני כ״ש מפארים מ׳ יצחק נ״י חד מדיינים מומחים ומובהקים דק״ק הנ״ל הנקרא בפ״כ ר׳ איצקל ר׳ נחום׳ס.״ ובפנקס הח״ק (דף של״ח) כתוב: „א״נ הרבני המופלי׳ המאה״ג צמ״ס כבוד מ׳ יצחק איצקל בן הרב המאה״ג מ׳ יואל אבד״ק לעלוב דיין מצוין דפ״ק נו״נ ביום ד׳ כ״ז טבת תקע״ג.״ וזה חרות על מצבת קבורתו:

„פ״נ הרבני מ׳ יצחק בהרב הגאון מ׳ יואל אבד״ק
לעלוב חתן הנגיד הקצין הרבני מ׳ נחום הנקרא ר׳ נחום
בר זעליג ז״ל, נפטר... שנת תקע...״

צג). **הר׳ בעריש בהר׳ יצחק אברהם כ״ץ.** זה האחרון חבר שו״ת כתר כהונה (ד׳ זאלקווא תקס״ה) והוא בן הגאון הנודע מ׳ דובעריש כ״ץ האבד״ק אפטא הנזכר בשאלת יעב״ץ (ח״ב סי׳ י״ב) 40). בהרב הגאון

SIMON NEUMAN

---

40) בעיר אפטא כבר הרביצו תורה מקדם קדמתה וישבו בה כסאות למשפט גאונים אדירים זא״ז, כמו הג״מ יעקב היילפערן שהיה שם בערך שנ״א (סה״ד), ואחריו מלא מקומו הג״מ ישראל איסר במ׳ שמחה בונם תלמידו של הב״ח, ונזכר בשו״ת גאונים בתראי (סי׳ ל״ט) ות׳ ב״ח החדשות (סי׳ כ״ה), וכאשר נתעלה משמה לר״מ בק״ק לבוב נתמנה במקומו באפטא הג״מ אליהו קלמנקש (ראה אנשי שם צד 28), ואחריו נתעטר בעטרתו הג״מ אליעזר אשכנזי איש צבי מחבר הס׳ דמשק אליעזר על מסכת חולין, ויבא שמה בהסכמה על ס׳

מ׳ יצחק כ״ץ המו״ל ס׳ גבורת אנשים, בן הג״מ משה כ״ץ אשר הו״ל הספר נקודת הכסף עם הגהותיו (ד׳ פפד״א תל״ט), בהגאון הנודע מ׳ שבתי כ״ץ מחבר ס׳ שפתי כהן, בן להגאון מ׳ מאיר כ״ץ מחבר הספר גבורת אנשים שהיה אב״ד בעיר מאהליב, בהג״מ משה כ״ץ שהרביץ תורה בתור אב״ד בעיר דאנהויזען אשר במדינת בייערן. — זה שלשלת יחוסו של הג״מ דובעריש כ״ץ הנ״ל הנולד לאביו הג״מ יצחק אברהם בעיר סטאבניץ,

---

פירוש על המסורה בחברת הגאונים בעל תוי״ט והג״מ העשיל בשנת ת״ט (הקד״ש), וכאשר נסע משם ויפלס נתיב דרכו לעיר הקדושה ירושלים תובב״א נבחר לאב״ד בעיר אפטא הג״מ אביגדור קרא חתנו של הג״מ יונה תאומים, וכאשר נתעלה משמה לאב״ד ור״מ בעיר גלוגא (ויבא שם בהסכמה על ס׳ שפתי ישנים, ד׳ אמ״ד ת״ם, וחתם א״ע: „נאם הטרוד אביגדור בן לא״א החסיד מהר״ר שניאור נקרא ווייבש זלה״ה חונה לע״ע פה ק״ק גלוגא״), נכתר בכתר האב״ד מעדת אפטא הג״מ יצחק בר זאב, וכאשר נתקבל משמה לאב״ד בעירנו נתקבל הג״מ יהושע — בהג״מ מאיר האבד״ק קרעמניץ — חתנו של הג״מ יעקב צוויזמר מחבר שו״ת בית יעקב (בהקדמת ס׳ מצמיח ישועה) לאבד״ק אפטא, והרב״ד היה שם הג״מ אריה ליב בהג״מ יצחק הנ״ל ומובאו ד״ת בשמו בספר „ידי משה״ בזה״ל: „שמעתי מפי גיסי האלוף המרומם מוהר״ר אריה ליב בן הג״מ יצחק אב״ד בק״ק קראקא״ (שה״ש רבה אות א׳). אחרי כן היה שם האב״ד הג״מ מרדכי בן הג״מ נתן נטע כ״ץ (שהסכים שנת ת״ה על הש״ך יו״ד), האבד״ק אוסטרא, כי נקרא מראשי ומנהיגי ק״ק אפטא ממכון שבתו ק״ק אמסטיבווה (אשר בא שמה בהסכמה על ס׳ מגדל דוד בשנת תנ״ל) למען יכהן פאר בעדתם ובא על החתום במשך זמן ישבו שם על הכסא על ס׳ חלק שמעון (ד׳ פראג תמ״ו) בשנת תמ״ו, וד״ת מובאו בשמו בס׳ אבני שהם. אחרי מותו נתמנה במקומו הג״מ שאול בהג״מ העשיל כמבואר בהסכמתו על ס׳ נחלת יעקב, ועוד על ספרים רבים, וכאשר נסע משם נתקבל במקומו הג״מ מאיר בר בנימין וואלף, וגם הוא בא שם בהסכמה על ספרים שונים (ראה לדוגמא בס׳ אנשי שם צד 234) ויעזוב גם הוא אחרי זמן מה את העיר אפטא ויקבלו עליהם לרב את הגאון מ׳ יצחק לאנדא, יליד העיר הזאת, ביום י״ט שבט תע״ט, ויבא בהסכמה על ס׳ דרש משה עה״ת בשנת תפ״א, ואחיו הרב מ׳ יהודה (אבי הגאון בעל נודע ביהודה) ישב בשנה ההוא בין רבני הועד בריטשיוואהל והסכימו שם על ספר דמשק אליעזר עה״ת, וכאשר נתקבל הג״מ יצחק הנ״ל לאבד״ק זאלקווא נבחר לרב באפטא הג״מ דובעריש כ״ץ (הנזכר בשאילת יעב״ץ ח״ב סי׳ י״ב, וז״ל הג״מ יעב״ץ בסוף תשובתו: „וכאשר שמע ר׳ בעריש דבר הנ״ל הודה ואמר שיפה כונתי האמת בדעת הרב זקנו כי יש בידו ספרו על הטור יו״ד שבו ביאר דבריו (המובאים בקצרה בש״ך שעל הש״ע) כדברי ממש והוא רצה לחקור אותי אם ירדתי לסוף דעתו של הגדול זצ״ל.״ עכ״ל.) בן הג״מ יצחק כ״ץ מו״ל הס׳ גבורת אנשים, ואלה דברי בנו הג״מ יצחק אברהם כ״ץ בספרו שו״ת כתר כהונה (לפני סי׳ ע״ט) לפני הלוקא דרבנן מאביו בסוגיא דקציצה: „בשם כבוד א״א מ״ו הגאון המפורסם החריף הגדול מ׳ בעריש כ״ץ שישב על כסא הוראה בק״ק אפטא ושם שקעה שמשו שלא בעונתה ונפטר בחצי ימיו וגודל חריפתו וצדקתו א״א לבאר שהוגד ביום מותו שחידש מאה וחמשים חלוקא דרבנן ושאר חדושי תורה לאין מספר וכלם לא היו נרשמים בכתב ובעת הזאת הייתי צעיר לימים ולא זכיתי להנות מאורו והרבה חדושים היו אצל תלמידיו שהרביץ תורה בישראל וכמה תלמידיו המה גדולי דורנו, וחד מתלמידיו נתן לידי האי חלוקא דרבנן אך ברבות הזמן נמחקו הרבה שורות.״ ע״כ. וישב אחרי כן כסאות למשפט בק״ק אפטא הג״מ משה

מימי שחרותו הגה בתורת ה׳, ובה שם כל מעינו וכל רואיו הכירו בו בהשקפה הראשונה כי הוא זרע בירך ה׳, כי בוצין בוצין מקטפין גמרו חז״ל אומר, ואמנם לא מראות שוא חזו כי הוא הצליח בלמודו ויעש חיל בתלמוד ומפרשים, בפוסקים ראשונים ואחרונים, ועדת ראקוב — העיר אשר כהן בה אביו פאר — בחרה אותו לאב״ד, ותשם עטרת תפארת הרבנות על ראשו, וישפוט את עדתו בצדק ובמישור, וכל הדבר הקשה ממנו התיעץ עם אביו הזקן, כי זקני ת״ח כל זמן שמזקינים חכמה נתוספת בהם, ואביו השיבו בטוב טעם ודעת, וז״ל בראש תשובה אחת אשר השיב לו (כתר כהונה סי׳ מ״ו): „נשאלתי מכבוד בני ידיד נפשי הרב המאור הגדול החריף המפורסם מו״ה דובעריש כ״ץ נ״י האבד״ק ראקוב.״ מעיר ראקוב נתקבל לאבד״ק פאטשנוב (שם סי׳ ל״ז ובפנקס הח״ק פה) ושמה הרביץ תורה וחדושיו היקרים העלה על ספר, והוא ספרו הגדול ומאד נעלה אשר הניח אחריו בכתובים (ראה הקדמת מו״ל הס׳ חמדת שלמה עה״ת), גם נולד לו שמה לשמחת לבבו בנו הר׳ דוד אשר ישב אחרי כן על כסא הרבנות בק״ק תענטשין, וכאשר הדביקתהו שם מחלה עזה

יעקב מקראקא שהיה בראשונה אב״ד בעיר הענטשין, בפולניא, והסכים שמה על ס׳ מסגרת השלחן (ד׳ ברלין תע״ג) בין רבני הועד בשנת תע״א, ובק״ק אפטא בא ג״כ בהסכמה על ס׳ גאון צבי שנת תצ״ג, בשנת תק״ט על ס׳ כתנות אור (ד׳ פפד״א תקי״ד) ועל ס׳ שיח ספינים בשנת תק״י. אחרי מותו נתקבל במקומו הג״מ יעקב שמחה בהג״מ יוסף האבד״ק חמעלניק בהג״מ יהודה ליב איטינגא ר״מ דק״ק לבוב, ואחריו נתמנה לאב״ד הג״מ הנניא ליפמאנן מייזלש ויבא שמה בהסכמה על שו״ת שמן רוקח (ד׳ נאווידוואהר) וכאשר עזב את העיר אפטא ויסע לעיר פיעטרקוב לשבת בתוכה בתור אב״ד ור״מ (ראה שו״ת ברית אברהם חאה״ע סי׳ צ״ח שנדפס ממנו מכתב קטן מיום ד׳ כ״ד אדר ראשון תק״ע, וכן בא שם בהסכמה על ס׳ סוד יכין ובועז) עלה על כסאו באפטא הג״מ אברהם שיק מחבר ס׳ בית אברהם כולל באורים ותוספות דינים מחודשים על הבית יוסף וקצת חלוקים בסוגיות הש״ס (ד׳ יעסניץ תקס״א), ואחרי מותו היה שם הרב אב״ד הג״מ אריה ליב אשר תשובה אליו ערוכה בסו״ס בית יעקב (ד׳ לבוב תק״ן) אשר הג״מ יצחק הלוי האב״ד בקהלתנו השיב לו, ונתקבל משמה לק״ק סאחטשוב ואח״כ מושבו היתה קהלת ווארשא, ויבא על החתום על ספרים רבים, סוד יכין ובועז ומגיני זהב משנת תק״ן, ומשנת תקנ״ג על ס׳ מעשה חשב, ועל בית עלמין החדש פה מצאתי מקום קבורת אשתו מ׳ זעלדא אשר זה נוסחה:

„פ״ט האשה הצנועה והחסידה במעשיה ה״ה הרבנית מ׳ זעלדא בת
הרבני מ׳ שמשון אשת הרב הגאון המפורסם מ׳ ארי׳ ליב אב״ד דק״ק
אפטא, י״נ ט״ז כסליו תקע״א לפ״ק.״

אחרי הג״מ ארי׳ בא למלא מקומו הג״מ אברהם יהושע העשיל מחבר ספר אהב ישראל עה״ת והסכים שם על השל״ה ועוד על ספרים רבים, וכאשר נסע משם לק״ק קאלביסוב מלא מקומו הרב הגאון המקובל מו״ה מאיר מחבר ס׳ אור לשמים עה״ת תלמיד הג״מ יעקב יצחק הורוויטץ האבד״ק לובלין. אלה הם רבני עיר אפטא אשר רשמתי מזכרוני בחפזי, ואי״ה אנופף את ידי להאריך ולדבר אדות כל או״א בארוכה ברצות ה׳ דרכי, בהספר הגדול ומאד נעלה „כנסת ישראל״ אשר בדעתי לקרב אל המלאכה בעגלא ובזמן קרוב, לתועלת חוקרי קדמוניות ישרון, ולבקשת רבים וכן שלמים.

ועצומה בא הנה לדרוש ברופאים להעלות לו ארוכה ולתת מזור ותרופה למכתו ולמחלתו האנושה, אכן לריק היתה יגיעם כי ביום ג׳ ב׳ אדר שני שנת תקע״ה נפרדה נשמתו מאת גוו ותשם קנה במרומי שמים בין מלאכי שחק, וגוו הטהור נטמן בעפר קבורת גאוני עירנו, ועל אבן מצבתו חרות:

„ה״ה הרב הגאון מו״ה דוב בער בהרב הגאון מו״ה יצחק
אברהם הכהן בעל המחבר ספר כתר כהונה נין ונכד
להגאון האמתי בעהמ״ס שפתי כהן נפטר ביום ג׳ ב׳
אדר שני תקע״ה תנצב״ה.״

צד). **הר׳ יעקב בהר׳ צבי.** זה האחרון היה רב בק״ק דאמבראוויא בגליציה נין ונכבד להג״מ דוד הלוי מחבר טו״ז. והר׳ יעקב בנו לקח לקח בימי בחרותו מפי הג״מ ליבר חריף הנ״ל, אחרי כן נתקבל לרב בעיר וואלבראס בפולניא, בעת ישבו שמה על כסא הרבנות הריץ מכתבים בפלפולא חריפתא עם גאוני דורו הר׳ אלעזר מחבר שו״ת שמן רוקח (ראה שם ח״ב סי׳ ל״ג), והר׳ אברהם צבי מפיעטרקוב, כמבואר בתשובותיו ברית אברהם (חאה״ע סי׳ קי״ח) בזה״ל: „. . . ידידי הרב המאור הגדול המופלא ומופלג, מלא פלג, החריף מו״ה יעקב הלוי נ״י אבד״ק וואלבראס.״ אחרי כן עזב את כסאו ואוה למושב לו את עירנו אשר היתה מעולם עיר ואם בישראל, מלאה חכמים וסופרים, ויקבלו אותו פה לרב״ד, ואחרי אשר כהן פאר במשרתו זאת רבות בשנים נאסף אל עמיו ביום א׳ ב׳ מרחשון תקע״ט (פנקס הח״ק), ומצבתו תקונן:

„פה נחצב קבר, לאיש נבר, וקדוש תמים דעים, חותם
תכנית כליל המדעים, למד ולימד את העם דעת את
ה׳ ללכת בדרך טובים, שר וגדול בתורה וירא את ה׳
מרבים, הרב המאור הגדול החריף ובקי מו״ה יעקב
זצ״ל אבד״ק וואלבראס, בהרב מ׳ צבי זצ״ל י״נ [יום א׳
ב׳ מרחשון תקע״ט] תנצב״ה.״

צה). **הר׳ פנחס אליהו במ׳ מאיר מווילנא.** נולד בראשית המאה החמשית לאלף הששי בעיר ווילנא, ויגדל אותו אביו על מי מבוע התורה והתבונה ויעש בנו זה פרי הלולים בתורה במדע ובכל תבונה, בעודנו היה בימי עלומיו לקח ה׳ מעליו עטרת ראשו הוא אביו היקר לקח ממנו, ויעזוב אליהו את עיר מולדתו צור ממנו חצב ויסע אנה ואנה לשמוע בלמודים ולהוסיף מדע ותבונה ויבא למדינת גליציה. וארץ גליציה בעת ההוא בתה ושמם מכל מדע, ערפלי אפל וחשך כסו אותה, תושביה היו בערים וריקים מכל. בין רבבות אלפי תועי לבב ההם 41) החלצו חכמים אחדים חשים זעיר שם, ויאזרו בעז מתניהם להגיה את שמי ארצם מן הענן הכבד אשר כסה את פני היקום, לסול מסלול ודרך להעלות נר ישראל, נר החכמה והתושיה להבאים אחריהם. —

---

41) נפלאת היא בעינינו כי בעת ההוא עוד לא כבתה אש זרה אשר הציתו כת השב״ץ שר״י ועוד היו נותנים בו אמון, והגאון יעב״ץ צוח על רבים מגאוני זמן ההוא אשר נמשכו אחרי שבתי כעכס אל מוסר אויל (בס׳ תורת הקנאות), וחכמת הקבלה נאסרה ללמוד וללמד בעת ההיא (חוט המשולש תוצאה חדשה דף וא״ו).

בין האנשים האלה אשר נתנו ושמו נפשם ומאדם להעלות נר ישראל אשר ראוים הם בעבור זאת לתהלה לדור דורים, היה גם הרב המקובל החכם המפורסם מ׳ פנחס אליהו הלזה (ראה בכורים שנה א׳ צד 51), גם הוא שנס מתניו ויאזר חלציו להפיץ החכמה בין ההמון הרב, ולתועלת זאת שם מגמת פניו ויתחיל לחבר את ספרו „ספר הברית" בעיר בוטשאטש במדינת גליציה. מרוב שקידתו במלאכתו כהו עיניו ויסע לבובה להתרפא מחליו זה, משם טלטל טלטלה גבר עד בואו לעיר האג בהאללאנד, ושמה השלים את ספרו זה, והביאו תחת מכבש הדפוס בהסכמת שבעה גאוני זמן ההוא. עודנו יצא מתחת מכבש הדפוס נתפשט עד מהרה בכל פנה ועבר במקומות מושבות בני ישראל, ויקרא שם ספרו „ספר הברית" כי מלת ברית הכונה קשר, ר״ל ספר מאסף כללי מכל סעיפי החכמות והמדעים. והנה גם כי הפריז המחבר מעט על המדה והפליג להרחיב גבולי ספרו לתתו כולל כל החכמות, והוא אך נוגע בקצת מהם, כאשר באה בקרת על ספרו בהמאסף תקס״ט (חדש כסליו שבט), בכל זה נתן המבקר לספרו „שם ומקום בין ספרי החכמה הגדולים אשר הנחילו לנו מעולם אנשי שם, בעלי חכמה ואסופות בלשוננו הקדושה לתפארת ישראל ולתהלת שפתנו הקדושה, כס׳ אלים וכנצח ישראל כן ספר הברית תפארת עושהו כו׳, ולו יאתה פאר וכבוד כי כבוד עשה לעמו ויקר תפארת ללשוננו היקרה" (ראה ק״נ 240). ומה מאד נמלצו אמרותיו היקרות בהשתפך רגשות לבו ונפשו כאש לוהטת למען ירושלים עיר הקודשה (בח״א מאמר ז׳ פ״ב), בכל זאת לא יכל לבצע מחשבתו הטובה לנסוע שמה לחונן את עפרה, כי ההצלחה לא האירה אליו פניה, ולא רבץ מעודו תחת צלה הנעים. אלה ספריו היקרים אשר חבר ילדי שכלו מלבד הספר הברית: א׳) „טעם עצו" באור על ספר משנת חסידים מהר׳ עמנואל הי ריקי, נדפס פה קראקא; ב) „מצות טובים" מזכיר בס׳ הברית (ח״א מ״ד פ״ב); ג) „מטמוני מסתרים" (שם מאמר י״ז פי״ב); ד) „בית היוצר" פירוש ספר יצירה (שם מאמר י״ח פ״א). נפשו היקרה שבה אל בית אביה ביום הש״ק ג׳ דחוה״מ פסח תקפ״א, וז״נ מצבתו אשר תקרא לקינים:

> „קינים והגה והי על לוח זה נחרית: על מות איש חי
> הרב החסיד החכם הכולל מו״ה פנחס אליהו: כל מבקש
> בספרו ספר הברית: יודע כי תורת אמת היתה בפיהו:
> נשים ימים כלילות להרבות קינים על איש שם לילות
> כימים: להגות בתורת ה׳ בנגלות ובנסתרות: עסק
> במצות בתפלה ובתחנונים: ליחד יחודים ולחבר שאר
> ספרים בן מו״ה מאיר זצ״ל מווילנא: היה לנו למחסה
> ברוב צדקתו: הוי ואבוי איך גוע בעונינו ולא בחטאתו:
> יום ש״ק ג׳ דחוה״מ פסח תקפ״א לפ״ק תנצב״ה."

צו). הר׳ קלונימוס במ׳ אהרן עפשטיין, תלמיד מובהק של הרב המקובל מ׳ אלימלך מחבר הס׳ „נועם אלימלך", בא הנה ערך תקמ״ה להרחיב בתוך עדתנו החסידות, והג״מ יצחק הלוי ובית דינו הגדול וכל

טובי הקהלה פרשו עליו חרם נח״ש (ר״ת: נדוי, חרם, שמתא) למען לא יוכל לבצע מחשבתו ולהביאה לפעלה (קדמוניות 64), אבן לשוא היתה עמלם ויגיעם כי הוא הלך בדרכו אשר התוה לו, ולא הביט עליהם מאומה, ואנשים אחדים הגידו לו „קצין תהי׳ לנו״ וינהלם בנתיבותיו ער שנת תקפ״ג כי אז האסף אל עמיו, ותלמידיו רבו אז ריב עם ראשי העדה אשר לא נתנום להעמיד אהל על קבורתו. בשנת תר״ב הדפיס בנו הר׳ אהרן זצ״ל בעיר טשערנאוויטץ את ספרו „מאור ושמש״ עה״ת בהסכמת הג״מ ארי׳ ליבוש ליפשיץ האבד״ק ווישניצא מחבר ס׳ „ארי׳ דבי אילעאי״, והג״מ צבי הירש העללער מחבר ס׳ „טיב גיטין״, והג׳מ זלמן טיקטין האבד״ק ברעסלויא. וזה לשון מצבתו:

„קינה היא

קוננוה על איש חי רב פעלים. לחכמים מאיר ומנהיר למשכילים.
ואמרותיו טהורות שבעתים מזוקקים. נתפאר תהלתו בקהל חסידים.
יראי ה׳ היו אל דברו חרדים. מגד אמרי קדשו שפתים ישקום.
סלסול לימודו בנסתר ובנגלה. לא מש מאהל של תורה יומם ולילה.
הרב החסיד המופלג פאר הצדיקים מוהר״ר קלמן בהרבני מ׳ אהרן הלוי זצ״ל י״נ בקדושה ובטהרה, נשמתו בצרור החיים צרורה, ויקם עם נקוקים ביום ב׳ דר״ח תמוז תקפ״ג לפ״ק תנצב״ה.״

צז). **הר׳ יצחק הירש לעמליר במ׳ משה ספרא.** (הנ״ל בסי׳ ע״ז) תלמידו של הג״מ ליבר חריף, היה פה שמש גבוה דרשן ודיינא בבית הכנסת של ר׳ אייזק ר׳ יעקילש, ומצאתי חתימתו בהרבה פנקסאות משם. ואלה הדברים החרותים על מצבתו:

„מול ציון הלז כל . . מנהי הלילו הה וזעקו מרה, צעקת שבר וקול צעקה ברוה נשברה, חכם לב וכליל המדעים נקטף בעברה, קרא מקהלות השמיעם מוסרים להורם הישרה, צדק למדו צפנו בלבם אמרותיו היקרים, בתורה ויש עוסק מעודו ובמע׳ ישרים, יראה ודעת הפריח בלב זקנים ונערים, ה״ה הרב המופלג חכם השלם במעל׳ ומדות הדיין המצויין מו״ה יצחק צבי הירש בה׳ הרבני המופלג מ׳ משה ספרא ז״ל י״נ בש״ט כ״ו ניסן תקפ״ד לפ״ק תנצב״ה.״

צח). **הר׳ יהודה ליב במ׳ הלל דיין.** חד מראשי וטובי הקהלה, נפטר שנת תקפ״ד, וזה הקוק על מצבתו:

„ליהודה יודו אחיו דרכו ופעלו ימי חלדו ושנות עולמו, מישרים אהבו ברוב מדת טובו אשר הגדל לבני בריתו, הולך תמים ופועל צדק בכל מאדו, ואזר חיל במקהלות קדושים כל ימי חלדו ה״ה הרבני הקצין מו״ה יהודה ליב בן הרבני המופל׳ מ׳ הלל דיין דפה זצ״ל נפטר בש״ט ח׳ מנחם אב תקפ״ד.״

צט). **הר׳ אברהם במ׳ אשר גאלדש.** נכד הגאון האדיר מ׳ יצחק מטיסמניץ, היה פה דיין ודרשן, וזה חרות על מצבתו:

„ואברהם זקן בא בימים.
הוא אברהם בצדקו מתחלתו ועד סופו, זך רעיון הרביץ תורה, מפיו היו חיין הרב המו׳ הדיין בש״ס ופוסקים, נהירין ליה שבילין, נהיר ככבכי דשמיא מו״ה אברהם גאלדש בהמנות מ׳ אשר זצ״ל נכד הרב הגאון מ׳ יצחק מטיסמניץ י״נ בקו״ט ביועש״ק ט׳ שבט תקפ״ה לפ״ק.״

ק). **הר׳ ישמעאל יואל רויזנבלאט במ׳ משה ספרא** (הנ״ל בסי׳ ע״ז) היה פה שמש גבוה ודיינא בבית הכנסת הישן (פנקס הח״ק דף שנ״ה ע״ב) וספרא מתא אחרי מות אביו, והוא כתב החרם נגד החסידים בפקודת הרב מ׳ יצחק הלוי וראשי הקהלה (קדמוניות 65). וזה לשון מצבתו:

„מול ציון הלז יגון הבליגו שאו תמרור בנפש מרה, ותרדנה עינים בכי דמעה ברות שבורה, איש תמים הולך נכותו וחפצו בתורה, לדלת העם למד צדק להדריכם הישר[ה], פתאום הוגר הוסב בלהות נגדע בעברה, שמשו לפני עתו והובל קבורה, בשלום ינוח ובצרור החיים תהי נפשו צרורה, ה״ה הרבני המופלי יקר רוח השלם המהולל מו״ה ישמעאל יואל ספרא מתא בה׳ הרבני המופלי מו״ה משה סופר זצ״ל, י״נ וא״ו שבט שנת תקפ״ה.״

קא). **הר׳ אליהו בהר׳ ליפמאנן מייזלש** (הנ״ל בסי׳ פ״ט). רב מופלא וגדול בתורה, נפטר שנת תק״ץ, וזה חקוק על מצבתו:

„פ״נ איש צדיק ירא אלהים . . . הגדול בתורה החריף ובקי מ׳ אליהו בהרב הגדול החריף המפורסם מו״ה חנניא ליפמאנן מייזלש זצ״ל נפטר בש״ט . . . שבט תק״ץ לפ״ק.״

קב). **הר׳ ישכר בער במ׳ זלמן פישעלס.** היה פה חד מבי דינא רבא, נפטר שנת תקצ״א, וזה תאר מצבתו:

„איש שש ועושה צדק הולך מישרים בעבודת ד׳ בחר מנוער ועזב כל מסחרו, כל ימיו עסק בתורה והוראה ומעשים ישרים ירא את ה׳ וחפץ במצוותיו דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים ה״ה הרבני המופלג בתורה החריף הדיין מו״ה ישכר בער בן הרבני הגביר המפורסם מו״ה שלמה זלמן פישלש ז״ל י״נ בקדושה יום א׳ ב׳ תמוז תקצ״א לפ״ק.״

קג). **הר׳ משה במ׳ יעקב.** גדול בתורה, היה רב בק״ק קשונז (עיר קטנה בפלך קיעלץ בפולניא), נפטר ונקבר בעירנו לאיזה מן הסבות, וכפי שהוגד לי מזקן אחד אחד בקשונז אשר ידעהו פנים אל פנים היה תלמיד וחתן בעל מאור ושמש. וז״נ מצבתו:

„עשי לך אבל כבד, על החסיד מן הארץ אבד, אשר בתורת ה׳ לילה כיום עבד, ה״ה הרב המאה״ג המופלג בתורה ובחסידות מ׳ משה אבד״ק קשונז בהרבני המופלג מ׳ יעקב ז״ל י״נ בש״ט יועש״ק י״א תשרי תקצ״ג.״

קד). הר' יצחק אהרן במ' מענדל קלהרי. במ' אהרן, נכד האלוף מ' מיכל אפטיקר בהקדוש מ' מתתיהו בהרוקח מו"ה דוד, בן הג"מ שמואל ישראל מחבר ס' ישמח ישראל, היה פה אחד מראשי העדה וכל ימיו רדף חסד וצדקה, ויהי הנצר האחרון ממשפחת קלהרי פה, כי לא השאיר אחריו בנים, ובתו היחידה אשר היתה לו נפטרת בימי עלומה בשנת תקע"ז ימים אחדים לפני חג הנשואין, וינדב אביה הנדיב בעבור הזכרת נשמתה „ענגיל לייכטער עם ט"ו רערין גם פרוכת עם כפורת לפני ארון העדות" לבית הכנסת הישן פה (כן מצאתי נרשם שם בפנקס הזכרת נשמות). וזה תאר מצבתו:

יקר רוח איש נריבות, צרכי צבור עסק באמונות,
חוט החסד נמשך עליו מטעונות, קבל וקבלוהו בסבר פנים יפות,
אהב עשות צדק בגילה, הלך בדרך מישור וסלולה,
קבע עתים לתורה הקדושה, למד בשקידה ובדרישה ופרישה,
הוגיה ודורשיה כבד ברגישה, רבים הכנים בברית הקדושה,
ידע לימול ערלה כבושה, זכיותיו וזכות אבותיו יעמדו
לו להסתירו בסתר כנפיו מהעומדים למולו להחביאו
בחביון עוז ותפארת להנחילו הטוב הצפון לצדיקים כבוד
כלו הקץ הימין יבא ויעמוד לגורלו ה"ה הרבני המופלג
הגביר המפורסם מ' יצחק אהרן בהרב מ' מנחם מענדל
רופא מומחא ז"ל נפטר בש"ט בש"ק ט' טבת תקצ"ד
תנצב"ה."

קה). הר' יוסף זכריה מענדל בהר' אריה. זה האחרון היה אבד"ק פינטשוב, והוא נכד הגאון מ' ליב הגבוה האב"ד בעירנו הנקרא „הויכער ר' ליב", ובנו הר' יוסף מענדל היה פה דיינא ובשו"ת „זכרון צבי מנחם" (סי' ל') נדפסת תשובתו בענין מינקת אשר כתבה בשנת תקצ"ב. ומצבתו תאמר:

„נמס כל לב עלי מות איש צדיק תמים צנא מלא ספרא,
לא מש מאהלו של תורה, דלה והשקה מתורתו לרבים,
דיין העיר הורה צדק ומשפט כל הימים גם צדקות
עשה מהונו פזר נתן לאביונים, ה"ה הרב המופלג הבקי
תורתו אומנותו הדיין היוחסין מ' יעקב יוסף זכריה
מענדל הנקרא ר' יוסף מענדל בהגאון מ' ארי' ליב
אב"ד פינטשוב י"נ בש"ט י"ז אייר תקצ"ה לפ"ק."

קו). הר' משלם פייבוש בהר' יצחק שטערן. זה האחרון היה אב"ד בעיר דאמבראוויא בגליציה ובאחרית ימיו נסע לארץ הקדושה, ובנו הר' משלם פייבוש היה פה דיינא ויהי נקרא בשם „ר' פייבושל קינעס". ובשו"ת „זכרון צבי מנחם" (סי' ל') נדפסת תשובתו בענין מינקת מיום ג' ר"ח שבט תקצ"ב, וחתם א"ע: „משולם פייבוש שטערין סג"ל דיין". וזה תאר מצבת קבורתו:

„נפטר בש"ט כ"ה טבת תקצ"ז לפ"ק.
ציון לנפש איש חי רב פעלים ה"ה הרב המופ' הדיין

המצוין בר אבהן ובר אורין מ׳ משלם פייבוש זצ״ל
בהרב המאור הגדול מ׳ יצחק הלוי זצ״ל אב״ד דק״ק
דאמבראווא אשר נסע לאה״ק. הוי גבר יקר מאין כמהו,
מאס חמדת תבל יקר ע[י]נים, וישא עיניו אך מול
שמים, שמה אמון תקותו לא תוהו, תורה ועבודה אתו
משמרת, לא חדל היות בראשוני העשרת, בבי ניקד
מעט את שיחם שפכו, זאת ומבחר שאר מעשהו, אשר
פעל ועשה בימי חייהו, לעבור לפניו...״

קז). **הר׳ שמעון במ׳ אליעזר דאנציג.** שהיה נקרא בשם ר׳ שמעון סופר סת״ם, תלמידו של הר׳ יעקב יצחק הורוויץ האבד״ק לובלין, ותלמיד חבר להר׳ קלמן עפשטיין ז״ל מחבר ס׳ מאור ושמש, היה בזיווג ראשון חתן הג״מ אברהם הורוויץ (הנ״ל בסי׳ ע׳), ואשתו השניה מ׳ מרים היתה בת הג״מ יצחק האבד״ק קאלביסוב. ויהי אהוב מאד בקהל חסידים, ולשמו ולזכרו תאות נפשות זקני החסידים בפה. ומצבתו תגיד שבחו:

„שבחו בקהל צדיקים וחסידים אומרת, בחלונם משוררת,
אהה כי חורב בסף, נדיב עמנו נאסף, מעודו עד שיבתו
לא מש מהתורה נגלות ונסתרות, מפז ומפנינים יקרות,
פזר נתן לעניים ואביונים, ובתפלתו הרבה בתחנונים,
ספרי תורת (צ״ל: תורה) ותפילין ומזוזות אשר בגודל
פרושותו ובקדושתו המה בכתובים, בקול מר צורח,
צדיק שואף זורח, הוא המופלג הרב הצדיק המפורסם
מ׳ יעקב שמעון זצלה״ה בהמנוח מ׳ אליעזר ז״ל נפטר
בקו״ט ביום א׳ ט״ז שבט תקצ״ז לפ״ק תנצב״ה.״

קח). **הר׳ יוסף יאסקי במ׳ שמעון זאב צעגזאר.** היה פה דיינא ויבא גם הוא על החתום בשו״ת „זכרון צבי מנחם״ (סי׳ ל׳) ביום ב׳ כ״ב טבת תקצ״ב וחתם א״ע: „יוסף יאסקי מקראקא״. וזה נוסחת מצבתו:

„פה נקבר ה״ה הרבני המופלג מ׳ יוסף יאסקי דיין
דקהלתנו בהמנות הרבני מ׳ שמעון זאב וואלף ז״ל י״נ
ט״ו כסליו שנת תקצ״ח לפ״ק.״

קט). **הר׳ משה אליהו חריף בהר׳ יוסף.** מחבר ס׳ מעשה חשב. האיש המורם מעם הלזה נחל כבוד גדול מרבני עירנו, וישימוהו עליהם בראשם להיות ראב״ד, ונמצאת חתימתו בשו״ת זכרון צבי מנחם (סי׳ ל׳), ונכדיו יוצאי חלציו הביאו אחרי מותו תחת מכבש הדפוס ספרו „הלכה למשה״ וס׳ „דברי אליהו״ על שיטית הש״ס, ולמראה עיני היה ממנו בכ״י חביר גדול עה״ת, ומחברת אחת בשם „דברי משה אליהו״ על ש״ע אה״ע והרבה שיטות הש״ס. ואלה הדברים חקוקים על מצבתו:

„פ״נ הרב המופלג החריף והשנון ובקי המפורסם מ׳
משה אליהו דיין דפה בהרב הגאון המפורסם מ׳ יוסף
זצ״ל אבד״ק פילץ בעהמ״ס מעשה חשב נפטר בש״ט
יום ג׳ י״ב טבת תקצ״ח תנצב״ה.״

קי). **הר׳ שכנא במ׳ אברהם חיים כ״ץ.** חד מבי ד״ר בעירני, ונמצאת

חתימתו בשו״ת „זכרון צבי מנחם״ (סי׳ ל׳), גם חבר ספר „שלמי נזיר״ (ד׳ קראקא תקפ״א) על מסכת נזיר, ובהקדמת ספרו זה הוא מזכיר את ספרו „זבחי שלמים״ וס׳ „דברי שלום״ (שניהם נשארו בכ״י). הג״מ צבי דוד הלוי האבד״ק מתארו בהסכמתו לס׳ „שלמי נזיר״ בשם „שאר בשרי״. וזה חרות על ציון קבורתו:

> „ציון לנפש איש חי רב פעלים ה״ה הרב החריף הבקי המושלם המשכיל המהולל, ובתורת ה׳ הוגה יום וליל, מו״ה שלום שכנא דיין דפה בעהמ״ס שלמי נזיר וס׳ משפט שלום בהרבני המופלג החסיד ועניו מו״ה אברהם חיים כ״ץ זצלה״ה י״נ בש״ט ב׳ סיון תקצ״ט.״

קיא). **הר׳ יהונתן בהר׳ נתן נטע אייבעשיטץ.** האבד״ק פרשעדבורז שהסכים על הדפסת הש״ס (ד׳ נאווידוואהר) בשנת תקמ״ג בן הג״מ אהרן הנקרא ר׳ אהרן פירד — אחי הג״מ יהונתן בעל אורים ותומים – בהג״מ נתן נטע אבד״ק אייבעשיטץ. היה פה אחד מראשי העדה ומנהיגיה, ויקראו אותו בשם „ר׳ יונתן מלכה״ס,״ נפטר שנת תר״א זקן ושבע ימים. ואלה דברי מצבתו:

> יליל כל איש יקונן כל גבר, הה ליום חשך הה עלי שבר, ויצרחו מר בבכי יעוררו לויתן, נפש שם נכבד נפש טהורה, תמה לגוע הוי מאתנו נעדרה, נספד יחד בספדה על מות יהונתן, ה״ה הרבני הנגיד המופ׳ אי״א זקן ושבע שנים מ׳ יהונתן אייבעשיטץ בהמנוח הרב הגאון הגדול מ׳ נתן זצ״ל אב״ד דק״ק פרשעדבורז נפטר בש״ט ג׳ טבת תר״א לפ״ק.״

קיב). **הר׳ זאב דוב שיף בהר׳ צבי היילפרן.** בהרב מ׳ ישעיה בן הגאון המקובל הנודע מ׳ יואל היילפרן הנקרא ר׳ יואל בעל שם מחבר ס׳ „מפעלות אלהים״. נולד ביום ג׳ ר״ח שבט שנת תקכ״א בעיר זאמושטש, בימי עלומיו קבע עתים לתורה אצל הג״מ שלמה מחבר ס׳ „מרכבת המשנה״, ואחרי כן למד בישיבת הג״מ יהודה ליב מרגליות בעל פרי תבואה, וכאשר עברו ימי בהרותו ויקח אשה ונעשה מחותנו של הג״מ ברוך פרענקיל מחבר ס׳ „ברוך טעם״ (ראה בשו״ת עטרת חכמים חלק או״ח סי׳ ט׳ ועוד בכמה מקומות). —

ההג״מ זאב דוב מלבד ידיעתו הרחבה בתלמוד היה גם מהנדס ותכן נפלא, כנראה מספרו היקר „מנחת זכרון״ על מסכת עירובין (ד׳ קראקא תרנ״ד), רוב ימיו נסע אנה ואנה, פעם היה מהגה הספרים בדפוס האדון שמיד בווינא (בכורים שנה ב׳ צד 30), ואחרי כן בא לעירנו ויהי סופר ומזכיר בבית מסחר הג״מ דובעריש מייזלש ושותפו, ויכרות ברית אהבה וידידות עם הג״מ שלמה קלוגר מבראדי, ועם החוקר מ׳ נחמן הכהן קראכמאל מחבר ס׳ מונה״ז. וזה תאר אבן מצבתו:

> „קבר איש חי ורב תבונה ופעלים הרב המופלג בתורה וביראה החכם המובהק בכל חכמה ומדע איש אמונים על נדיבות הוקם על במדות נכבדות ומעלות נשגבות

> נודע למשגב מו״ה זאב דוב שיף בהגביר המופלג קדוש יאמר לו מו״ה צבי הירש היילפרין זצ״ל מילידי ק״ק זאמושטש, לב חכמים בבית האבל (לפ״ק) עלי זבד טוב זבדנו אל אלים, אבל גדול למיודעיו האמללים, באבדן פרי דורנו קודש הלולים, דור לדור ישבח מעשי חכמתו, ויהי ידיו אמונה רק בתורתו, בכתבי חדושיו צדיק חוסה במותו, אשר השאיר אחריו ברכה חדושים על מסכתות רבות ומהמה בכתובים, תנצב״ה יום י״ב שבט התר״ב.״

קיג). **הר׳ צבי יהודה בהר׳ משה.** מהקצין הזה אשר מצא מנוח במבחר קברותנו ואשר חרות על אביו התאר „הרב הגאון המקובל האלהי״ לא נדע מאומה, זולת מצבתו אשר מצאנוה ועליה חקוק:

> „ציון לנפש איש חי רב פעלים הנגיד המופלג בתורה וביראה הישיש הנכבד מגזע היחס מ׳ צבי יהודה בהמ׳ הרב הגאון המקובל האלהי מ׳ משה זצ״ל י״נ ביום א׳ ו׳ תמוז שנת תר״ד לפ״ק. צדקת תמים תישר דרכהו, בלכתו נכחו אל מקום אל מות, ירב שכרו על פי פעלהו, יכון כסאו במרומים שבת, התורה והעבודה נצמדו, ותסולנה ארחו מחדק, דרכיו נכונו גם נוסדו, הן הנה תחזקנה כל בדק״.

קיד). **הר׳ יעקב במ׳ יוסף אייכהארן.** מילידי עירנו, היה נקרא בשם „ר׳ יעקב חיד״א״, ויהי כל ימיו מכנעני ונכבדי עירנו, ובאחרית ימיו אוה לחיות חיי שלום ושלוה ובמנוחות שאננות ויסע לעיר הקדושה צפת תוב״ב, ויקבל שמה הסכמות מרבני הזמן על ספרו „עפר יעקב״ ואחרי זמן קצר שב לעירנו, ויהי נמנה בין רבני העיר בי ד״ר, ויוציא לאור בשנת תקצ״ט את ספרו „עפר יעקב״ (ד׳ ברעסלויא תקצ״ט), ובשנת תר״ה הביא תחת מכבש הדפוס ספרו „עדת יעקב״ (נדפס ג״כ בברעסלויא), בהסכמת הג״מ דובעריש מייזלש, ובקצה ספרו זה הדפיס שאלות ותשובות בפלפולא חריפתא שהיו בינו ובין ידידו הג״מ אברהם יענער ז״ל מחבר ס׳ „ברכת אברהם״, ושבועות אחדים אחרי הוציאו לאור ספרו זה נקרא לשמים מעל, ומצבתו בשם קהלתנו מר תקונן עלי הלקח:

> „אחד מיחידי סגלה, בכתם אופיר לא יסולה, הרב המופלג החריף הבקי מיושבי על מדין ומורה הוראה, קדש עתותיו לעבודת ה׳ ואזר מתניו לגמול עם הנענים והנדכאים ולחבש עצבותם איש אמונים מו״ה יעקב בהמנוח מו״ה יוסף ז״ל אייכהארן נפטר בעטרת תפארת שיבה ביום א׳ ר״ח מרחשון תר״ה.״

קטו). **הר׳ אהרן הירש במ׳ שמעון זאב צענזאר.** דיין בפה, בא על החתום על המכתב מרבני דייני הג״מ דובעריש מייזלש מפה נגד אספת הרבנים המתקנים בעיר ברוינשוויג, הנדפסת בס׳ „קנאת ציון״ (דף ט״ו), והוא אחי הר׳ יוסף יאסקי דיין הנ״ל. וזה לשון מצבתו:

„פה נקבר ה"ה הרבני המופלג מ' אהרן הירש דיין דפה
קהלתנו בהמנוה הרבני מ' זאב וואלף ז"ל, י"נ כ"ד אדר
שנת תר"ז לפ"ק תנצב"ה."

קטז). **הר' אברהם אליעזר במ' יוסף דמשק במ' שמעון.** נולד בשנת תקל"ב בעיר לאסק אשר במדינת פולניא, לאביו הראש והנגיד הנ"ל, ולאמו מרת נעטל בת הרב מ' בעריש אחי הג"ם יצחק אייזק אבד"ק אשפצין נאמן דד' ארצות — אביו של הג"ם ירמיהו האבד"ק מאטערסדארף מחבר ס' מודעא ואונס — בימי שחרותו שקד על דלתי התורה ויעש חיל בלמודו, ויקח אותו אבי הרב הג"ם חננאל האבד"ק לוטמרסק לחתן, ויתן לו את בתו לאשה, ומפני סבה אשר לא נדע שחרה בא בשנת תקס"ו לעירנו, ויקבלו אותו ראשי ומנהיגי עירנו בסבר פנים יפות וישימו על ראשו עטרת זהב גדולה — היא עטרת המו"ץ, להיותו נמנה מן היום ההוא והלאה בין בי ד"ר של הג"ם צבי דוד הלוי, להורות בין דם לדם, ולדון בין דין לדין. כאשר כבר היה בעירנו כחמש עשרה שנה הביא תחת מכבש הדפוס את ספרו „אבני קודש" (ד' ווארשא תקע"ט) כולל תשובות אשר השיב לרבים הדופקים בשערי תשובה, ועל ספרו זה הסכימו גאוני דורו כהג"ם אברהם צבי מפיעטרקוב מחבר שו"ת „ברית אברהם", הג"ם מאיר צילך האבד"ק לאסק - הנזכר בת' ר"ע איגר סי' צ"ה בשם „מחותני", ת' ברית אברהם חאה"ע סי' ט"ז, צ"ה, והסכמתו נדפסת ברא־שו"ת „שמן רוקח" חלק הראשון — הגאון הנודע מ' אפרים זלמן מרגליות מבראדי מחבר שו"ת „בית אפרים", הג"ם אלעזר האבד"ק טריטש מחבר „שמן רוקח", „סמא דחיי" כו', הג"ם אריה ליב צונץ בעל „גט מקושר" ועוד הרבה גאונים אשר הרבו לספר בשבחו, ובתוכם הג"ם צבי דוד הלוי האב"ד דקהלתנו, וז"ל: „אחד המיוחד מבי ד"ר דפה הרב הגדול החריף המופלג מ' אליעזר ליזר נ"י דמשק, הוא דמשק אליעזר הדולה ומשקה לאחרים וחפץ לבבו להפיץ מעיני תורתו החוצה להביא לדפוס ספרו הנחמד אשר בשם „אבני קודש" יכנה וכבר הרבו לספר בשבחו גאוני הזמן ובתוכם שאר בשרי ומחותני הגאון פ"ה מו"ה זלמן נ"י מרגליות מבראד ועתה חלה פני כבוד הרב המחבר להיות גם אני עדות, אולם באמת דבר שפתים אך למותר יען כי גדרתי בעדי מבלי תת הסכמה על ספרים חדשים מקרוב באו ואם לשאת פרי המליצה מאז נפלאתי בעיני מי הוליד אגלי טל המליצות בעבור גבר דכולא ביה וכל יודעיו ומכיריו יתנו עדיהן כי חכמתו נר לרגלו ואור לנתיבותיו, לבד באתרי דלא ידעי טרם יכירוהו יהיו דברי אלה לו לפה כי לייעודי גברא באתי אשר מיום ידעתיו לא מש מאהל תורה וחפץ ה' בידו הצליח לאפוקי שמעתתא אליבא דהלכתא." עב"ל. —

כאשר ראה הג"ם אליעזר כי ספרו מצא חן בעיני גאוני דורו ויפיק מהם רצון, ותשואות חן חן הביעו לו על פעלו הטוב ואמרותיו המסלאים, הביא תחת מכבש הדפוס בשנת תקפ"ב בהסכמת גאוני הזמן ספרו „יקרא דחיי" (ד' אפענבאך) כולל דרושים ותוכחות מוסר (תולדות גדולי ישראל

אות א׳ סי׳ ק״ט) לרוות הצמאים והמשתוקקים לדבריו, גם סדר הרבה מחדושיו על ש״ס וקראם בשם „אנפין חדתין״, ודרשותיו על התורה מהחל עד כלה קרא בשם „אבני חפץ״, ובאוריו על ההפטרות מכל השנה כנה בשם „מאבני המקום״ (בס׳ מספד מר מבנו צד ה׳), ומגמתו היתה למען הביא אותם תחת מכבש הדפוס, אכן לא הפיק זממו כי ביום י״א לירח תמוז שנת תר״ז קפד המות פתיל חיתו בפתע פתאום (שם ז׳ ע״ב), ובנו הג״מ יוסף זצ״ל קנן והספיד עליו מספד מר (ד׳ זאלקווא תר״ח), ובתוך יתר דבריו קנן במר רוחו:

מָוֶת אַכְזָר! מַה זֶּה עָשִׂיתָ?
אֵיךְ נֵר יְשֻׁרוּן פִּתְאֹם כָּבִיתָ?
אֵיךְ מוֹשֵׁל צַדִּיק אַרְצָה שִׁחַתָּ?
הֵן לֹא רַק עָלָיו חַרְבְּךָ הֵנַפְתָּ
אַךְ גַּם אוֹתָנוּ אַכְזָרִי טָרַפְתָּ
הֵן אִתּוֹ יַחְדָּו אוֹתָנוּ הֵמַתָּ.״

בהדברים היקרים האלה היוצאים מלב בנו יש יותר מקורטב אחד של אמת, כי במות האיש הדגול מרבבות עם הלזה נאבד מאתנו גם אחד מאנשי המלחמה אשר חשף זרוע עזו בשדה קרב ויאזר חיל וילהם מלחמת תנופה בהרבנים אשר אספו לאספה בברוינשווייג להרוס אשיות מנהגי ודיני ישראל, ויוכיח לעין כל כי רוח עועים נוססה בם וישרים דרכי ה׳ צדיקים ילכו בם ופושעים — יכשלו בם (שם צד י״ח, ובס׳ קנאת ציון דף י״ד ע״ב).

ממשפחתו נדע שהיה גיסו של הג״מ חננאל אב״ד לוטמרסק (ת׳ אבני קודש סי׳ נ״א), ומחותנו של הג״מ מאיר צילך הנ״ל, והשאיר אחריו שני בנים שתולי חמד גדולים ומופלאים בתורה, הא׳ הרב מ׳ שמואל חננאל אשר נקטף באבו. הב׳ הרב הג״מ יוסף מחבר ס׳ „כתב יד״ על „החינוך״ והיה רב אב״ד בפיאסעצנא ובריטשיוואהל בפולניא, ובסוף ימיו היה פה חד מבי די״ר (ונפטר ב׳ מרחשון תרנ״ג), ואנכי מצאתי באוצר הספרים מאחד מידידי פה ספר „פתח הבית״ (ד׳ דיהרנפורט תק״ע) ובשולי היריעה נכתבו הערות והארות מאת שלשתם. ותשובות ערוכות להג״מ אליעזר מצאתי בשו״ת „דברי אברהם״ (חאה״ע סי׳ ל״ז), חתם סופר (חיו״ד סי׳ קי״ג), נודע ביהודה (מהדורא תנינא חיו״ד סי׳ ד׳), ויבא גם הוא על החתום בשו״ת „זכרון צבי מנחם״ (סי׳ ל׳) בין בי די״ר מפה. וז״ל אבן מצבת קבורתו:

„פ״נ

איש קדוש צדיק יסוד עולם, באור חכמתו הופיע על כל נעלם, מקום מים חיים תורתו נובעת, הוסיף לקח ומוסר על אזן שומעת, ה״ה הרב הגאון המפורסם מו״ה אליעזר דמשק בעהמ״ח שו״ת אבני קודש מבי די״ר דפה בהרבני המופלג הנגיד מו״ה יוסף ז״ל נאסף ונקבר בשיבה טובה ביום י״א לחדש תמוז תר״ז לפ״ק תנצב״ה.״

קיז). הר׳ מנחם מנלי במ׳ שמואל הורוויץ. תלמידו של הג״מ ליבר

חריף, היה נקרא בפי כל בשם „ר׳ מנלי פינק״, ויהי פה דיינא ונמצאת חתימתו בס׳ „קנאת ציון״ (דף ט״ו). וזה חקוק על ציון קבורתו:

„ה״ה הרב המאור הגדול החריף השלם דיין דקהלתנו
מו״ה מנחם מנלי סג״ל הורוויץ בהרבני מו״ה שמואל
שמעלקא זצ״ל י״נ ערב חג הפסח שנת תר״ז לפ״ק.״

קיח). **הר׳ שלמה בהר׳ זאב דוב כ״ץ בערטראם.** זה האחרון היה אבד״ק שטעקטשין (ת׳ ברית אברהם חאה״ע סי׳ צ״ג) ואח״כ בפינטשוב, והוא בן הג״מ יצחק כ״ץ אחיו ורבו של הגאון בעל „כתר כהונה״ (ראה שם סי׳ כ״ט) בהג״מ דובעריש האבד״ק אפטא, ולמעלה בקדש מגזע הש״ך. הג״מ שלמה נתקבל לאבד״ק שטעקטשין כאשר נתעלה אביו משמה לאבד״ק פינטשוב, ואחרי כן בא לעירנו ונתקבל לרב״ד ויבא על החתום על המכתב בס׳ „קנאת ציון״ (דף י״ד ע״ב), וכן נמצאת חתימתו על התשובה מבי די״ר פה הנדפסת בשו״ת „זכרון צבי מנחם״ (סי׳ ל׳), ויהי בעשר שנות חייו האחרונות ותכהין עיניו מראות, ויהי כלוי בביתו עד יום י״א אדר שנת תרח״י ואז נסע למנוחות נצח, והג״מ משה יעקב דעמביטצער זצ״ל נשא עליו מספר מר, ונדפס בס׳ „מימי הדעת״ (דרוש כ״ה). ומצבתו בשם קהלתנו תקרא:

„שומו שמים הילולי שוכני ארץ לשבר קריתנו אשר
פרץ ה׳ בה פרץ מעטה עוזה צניף תפארתה הורד וכי
הורם אזרתה אל הלקח גאון עוזה צניף הטהור הרב
המאוה״ג החריף זקן ויושב בישיבה מ׳ שלמה הכהן
צדקת ה׳ עשה ומשפטיו עם ישראל האבד״ק שטעקטשין
בהגאון מ׳ דוב זאב כ״ץ האבד״ק פינטשוב נצר מטעי
רבינו הש״ך ז״ל נפטר בש״ט יום ה׳ י״א אדר תרח״י
תנצב״ה.״

קיט). **הר׳ שלמה במ׳ אברהם.** היה רב אב״ד ונערץ בסוד קדושים ופועל ישועות בק״ק וויעלפאליא במדינת גליציה, ונדפסת תשובה אחת בס׳ „משיב כהלכה״ (חחו״מ סי׳ ח׳) אשר ערוכה היא אליו, ויבא הנה לדרוש ברופאים, ויגוע ויאסף אל עמיו. וזה הרשום על מצבתו:

„פ״נ ה״ה אוהב ישראל שוחר אמת הרב וכו׳ כקש״ת
מ׳ שלמה זלמן יוסף בהרבני החסיד אי״א כ״ש מ׳
אברהם ז״ל אב״ד מוויעליפאלי זצוק״ל י״נ בקו״ט ביום
ב׳ י״ג כסליו שנת תרח״י. שאף למקום מחצבתו
הטהורה, זורח לנו משם נהרה; שפכו דמעה כמים
מוגרים ארץ, לא נחשה מזעוק זעקת מרה, מי עלה
למרום לשמי ערץ, העומד לנו בפרץ בעת צרה, זכר
רב מפעליו בלתי להביע, לולא בהלקחו פקד רוח
קדשהו, מהרבות תהלותיו לשוננו בל תרגיע, נצח דור
לדור שבחנו מעשהו.
(ועבר השנית תשא נהי)
רחמנא אדכר לן צלותיה דשלמה.

שמעו שמוע התמהו תמהו, למי האח! נדמה עת
הפרדו, מי גבר חי נאסף כמהו, הלוך ושמוה בצאתו
מחלדו, זה לנו אות ליקרת נפשהו, לעת מצוא צדקת
תום נכרה, מקדש אל הוכן מרום כסאהו, נגונן בצדקתו,
כה נמצא עזרהו.״

קכ). **הר׳ משה יעקב במ׳ יקותיאל דעמביטצר.** נולד בעירנו לאביו הנגיד והמופלג בשבת שירה י״א שבט שנת תקע״ט, ויעש פרי הלולים בלמודו ונתקבל בשנת תר״ו בהיותו כבן כ״ז שנה לדיינא ומו״ץ, ונמצאת הסכמתו בראש ספר „קורות העולם״ (ד׳ ווינא 1853) ביחד עם בי דיי״ר מפה, ואחרי כן נתעורר בעירנו ריב ומדון בין הרבנים הדיינים, וישב הג״מ משה יעקב בביתו עם שני דיינים מופלגים ה״ה הר׳ מרדכי יצחק הורוויץ, ומ׳ יודל גרייווער וישפטו, וכח והרשאה נתן להם מראשי ומנהיגי עירנו ה״ה הר׳ מיכאל ציפרעס, הר׳ ארי׳ ליב סג״ל הורוויץ, ומ׳ מאטל ריינהאלד 42). מלבד גודל חריפתו וגדולתו בתורה, אשר הג״מ מא״ר אויערבאך האבד״ק קאליש העיד עליו כי הוא מדרך למודו של אביו הגאון זצ״ל, היה נדיב לב מאין כמהו, גם כי העת לא היתה משחקת לפניו וישב אך בצל החכמה ולא בצל הכסף, עד אשר ישב ימים רבים בתענית ותם לריק כחו ואונו בלחץ המחסור האיום והנורא, בכ״ז נתן מלחמו לדל אף בעת אשר אזל מכליו בהסתר ובצנעה. ויגוע ויאסף אל עמיו עשרים לירח מנחם שנת תרכ״ג, ומיד אחרי מותו התעורר והתעודד בנו ההג״מ יקותיאל זלמן נ״י להעלות על מכבש הדפוס החדושים הרמים והנשאים אשר חדש בעת למודו בקראו שמם „מימי הדעת״ (ד׳ לבוב תרכ״ו), ועוד היום יחכמו וישתו מימי הדעת הנובעים מבאר הדעת והתבונה, והרבה מחדושיו נמצאו עוד בכ״י ת״י בניו. וזה תאר אבן מצבת קבורתו:

„כתר תורה, אור תורה, פני משה כפני חמה, ארגיז
למלבוש חור כרפס ותכלת. נפש האדם הגדול בענקים
ארי שבחבורה, שר התורה, אספקלריא המאירה, מי כמהו
מורה קולע אל השערה, סיני ועוקר הרים, שמו נודע
בשערים, הרב הגאון החריף הגדול המפורסם פאר הדור
צדיק תמים כקש״ת מו״ה משה יעקב מופלי׳ שבסנהדרין

---

42) ובנו הרב יקותיאל זלמן דעמביטצר נ״י מסר לידי כתב התקשרות מאביו ובית דינו אשר קבלו להם „שליח ב״ד מיוחד״ וז״ל הכתב: „ב״ה. היות שמוכ״ז התרני מו״ה דוב בער נ״י היה שליח ב״ד שנים רבות בבית הגאון החסיד מוהר״ר שאול לאנדא זצלה״ה ומיעודו עשה עבודתו בשלימות ולא נמצא בו עולה לזאת מצאנו אנחנו הבד״צ הה״מ לראוי ונכון למנותו גם מהיום והלאה להיות שליח ב״ד בפה עירנו ולעשות כל הענינים השייכים לשליח ב״ד ומעתה הוא נמנה מאתנו הה״מ לשליח ב״ד כאחד השליחי ב״ד דפה ק״ק ולראיה באנו עה״ח אנחנו הבד״צ יום ב׳ כ״ג טבת תרי״ז לפ״ק קראקא. נאם משה יעקב דעמביטצר. נאם מרדכי יצחק הורוויץ. נאם יודל גרייווער. וליתר תקף ועז באו גם כבוד הקאמינטעטין דפה ליתן הסכמתם על כל הנ״ל. נאם הק׳ מיכאל ציפריז. נאם ארי׳ ליב סג״ל איש הורוויץ. נאם מאטל ריינהאלד.״

> בי דיי״ר דק״ק קראקא, בהמנוח הרבני המופלג השלם הנכבד מו״ה יקותיאל זלמן ז״ל דעמביטצר. הילולי שוכני ארץ לשבר קריתנו, כי נוטל הוד ונזר תפארתנו, נגנז מקור החכמה, נשאר בעיר שמה, פנה הודה, פנה הדרה, הרביץ תורה ברבים, העמיד תלמידים הרבה, למד לעם ה׳ את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, ושפט את ישראל עד שבע עשרה שנה, נולד בשבת שורה י״א שבט תקע״ט, ועלה אל אלקים בלילה ביום ד׳ לסדר ועלי אלי ההרה ך׳ אב תרכ״ג תנצב״ה, בעל המחבר ספר
>
> מימי הדעת״.

קכא). הר׳ אברהם נפתלי הירץ במ׳ מרדכי צבי יענער. נולד בעיר יאנוב אשר בגליציה, אביו ומורו „הרב המופלג בתורה וחכמה הנגיד המנות מ׳ מרדכי צבי היה איש מצוין ספרא רבה וזך הרעיון, אביו הרב המאה״ג המניח מ׳ זאב וואלף זצ״ל, חכמתו וצדקתו נודע בשערים, חכמי ישראל מכיריו בזמנו היו שמו מפארים, כאשר הוכיחו המכתבים שנשארו אחריו ז״ל אשר ראינו מבני אחיותיו המאורות האדירים ה״ה הרב הגאון המקובל האלהי מ׳ נתן נטע זצ״ל אב״ד מק״ק פרשעדבארז (ראה אדותיו כ״י ח״א קי״ח) בהגאון מ׳ אהרן זצ״ל אחי הג״מ יהונתן אייבשיטץ זצ״ל, הוא כבד את כבוד אבי זקני הרב המאה״ג מו״ה זאב וואלף הנ״ל בכל גופו ונפשו, הוא פקד את נוהו כמעט בכל שנה ושנה לקחת מאת דודו אבי זקני הנ״ל ברכה, הרב הגאון מ׳ נתן נטע זצ״ל הוא היה בן אחותו של אבי זקני הרב הנ״ל, וכמו כן המכתבים שראינו משאר בני אחיות של אבי זקני המאורות הגדולים, ומבעלי אחיותיו ה״ה הרב הגאון המנוח היוחסין מו״ה יהושע זצ״ל אב״ד בק״ק קאזניטץ, וגיסו הרב הגאון מ׳ יצחק חנהליש מפינטשוב, כלם כבדו אותו בכל נפש ורוח כאשר נכר מכותלי מכתביהם הטהורים אשר הריצו אליו, הוא היה בן יחיד לאביו הרב הגדול המפורסם לאחד מגדולי יחוסי ארץ בדורו פרנס ומנהי״ג בק״ק פינטשוב קדושת שמו מ׳ מאיר זצ״ל, אשר נקרא הרב ר׳ מאיר ברהרי״ס ואמו של אבי מורי הרב הנ״ל היתה הרבנית הצדיקת מרת ליבה ע״ה, בת הרב הגאון המובהק פאר הדור מ׳ יצחק ליסקא זצ״ל אב״ד בק״ק אפאטשנא וק״ק שדה־חדש, הוא היה גאון מובהק בדורו נכר הגאון בעל „מגיני שלמה״, ושמעתי מפיו של הרב המאה״ג מ׳ דובעריש זצ״ל מחבר „הגהות״ על „בעל הנפש״ להראב״ד שהיה מכיר את כבוד אבי זקני הרב הג״מ יהושע הנ״ל והפליג מאד בשבחו, והוא ראה וידע כי הג״מ יוסף מחבר הס׳ „תבנית אות יוסף״ האבר״ק שדה־חדש (ונמצאה ממנו הסכמה על הספר נצח ישראל משנת תק״א) ירא וחרד מאד מלפידי אש תורתו וצדקתו של אבי זקני הנ״ל. אמי הצדיקת מ׳ חנה ע״ה היא בת א״ז ה״ה מ׳ אברהם זצ״ל בנו של הרב הגאון המובהק המנוח מ׳ יוחנן זצ״ל מפינטשוב, שהיה נקרא בזמנו בפי כל „הרב ר׳ יוחנן חריף״, הוא היה ראש הישיבה בפ״פ א״מ, את כל זאת אספרה רק להגדיל תורה ולהאדירה, למען ידעו

בני כי מחצבתם קדש." (לשונו בהקדמתו לספרו „צלותא דאברהם"). —

הרב הגאון הזה היה פה ראב"ד רבות בשנים ונמצאת התימתו בס' קנאת ציון (דף ט"ו), וכן נדפסו ממנו הסכמות בראש הס' דרש משה עה"ת, בית לוי, קורות העולם, ותשובות ערוכות אליו בספרי השו"ת משיב כהלכה (חיו"ד סי' ח'), ברכת רצ"ה (האה"ע סי' ק"ך), תפארת יוסף (סמן יו"ד), דברי חיים (ח"ב תאה"ע סמן מ"ח), וכמו כן נדפסו ממנו מכתבים בפלפולא חריפתא בסוה"ס עדת יעקב, ויוציא לאור בעת היותו עדן בחיים חיתו את שני ספריו, ברכת אברהם על השו"ת, וספרו צלותא דאברהם אשר „חוברו בו חדושי תורה ושו"ת נחמדים ויקרים, בטוב טעם ושכל חקרי ההלכות מסבירים, ונלוה עמהן דרושים נפלאים וישרים" הדפים בעיר לבוב (שנת תרכ"ו) בהסכמת הג"מ יוסף שאול נאטאנזאהן ז"ל, ויגוע ויאסף אל עמיו שנת תרל"ו זקן ושבע ימים, וזה הרשום על מצבתו:

„פ"נ הרב ר' אברהם נ"ה יענער בעהמ"ס צלותא
דאברהם וס' ברכת אברהם ראב"ד פה ק"ק קראקא
בהמנוח מ' מרדכי צבי הירש מיאנוב בכנוי אבותיו
לערנער זצ"ל י"נ בטהרה יום ב' י"א תמוז שנת תרל"ו לפ"ק.

אל ציון הלז הביטו עדיו והתבוננו, במות גדול ליהודים בכו והתאוננו, ראו הנמצא כזה? מי ימלל מעללו, הוא צוה לבל יכתב על המצבה מהללו, מצוה לקיים דבריו וכן אמרו החכמים, נפשות אין עושין לצדיק הולך תמים, פעלו בלבבות רבבות חקוק עולמים, תמיד ינון כבוד שמו למזכרת תפארת, למותר להעיד על השמש כי מזהרת, יען יום יביע כי אור נעים מפזרת, הלא הספרים אשר חבר ללמד ולהורות, יעידו ויגידו מעשיו יעמדו לדורות, ראש אב בית דין היה הרבה שנים, צדקו ינהגהו בית אל בגנת עדנים."

קכב). הר' ישראל בהר' דובעריש מייזלש. היה רב אב"ד בעיר שעדליץ, ויבא שם בהסכמה על הדפסת השו"ת תפארת צבי, ואחרי מות אביו הג"מ דובעריש הנ"ל, שנת תר"ל, הביא תחת מכבש הדפוס „הספר המצות" להרמב"ם, ולו זר זהב סביב מאביו בשם „באורי הרד"ם", ובאחרית ימיו אוה למושב לו את עירנו בתור איש פרטי, ונקרא לשמים מעל שנת תרל"ו, ומעריציו בנו בית מדרש גדול ונקרא על שמו. ואבן מצבתו תזעק ליללה:

„ציון לנפש אבינו אדמו"ר הרב הגאון האמתי הצדיק
המפורסם בוצינא קדישא חסידא ופרישה מ' ישראל
אבד"ק שעדליץ, בהרב הגאון המפורסם בכל קצוי ארץ
מ' דובעריש מייזעלש זצלה"ה.

יללה השמיעו בכל גבול ישראל, שאו מספד אחינו בית ישראל,
רב ושליט נפל היום בישראל, אהה! בעוד יומם נכבה נר ישראל,
לאנחות עזבנו רועה אבן ישראל, מעשיו נודעו בכל תפוצות ישראל,
יומם ולילה עסק בתורה חק ישראל, יושב על מדין ושפט את ישראל,
זרחה שם שמשו להאיר לבני ישראל, לאל שמה רוחו, וגלה כבוד מישראל,
סתר עליון ישכון בצל קדוש ישראל, י"נ הטהורה ביום ד' י"ט מרחשון
שנת קול נהי לישראל (לפ"ק), ואבל כבד לישראל לפ"ק."

חתימה.

תַּמָּה מחברתי „לוחות זכרון" וְכָלוּ העתקות אבני המצבות העומדות לנס על בית עלמין הישן בעירנו קראקא, מראשית המאה הרביעית, מאז יצא שמעה הטוב כי היא עיר ואם בישראל, על אדות רבניה — המאורות הגדולים אשר התנוצצו בתוכה כזהב פַּרְוַיִם וכתם אופיר, וקרנים להם על אפסי תבל. המלאכה הזאת אבן הראשה אשר אליה נשאתי את נפשי כליתיה בעזר ה', אפרש כַּפַּיִם, לשוכן השמים, ואביע לו שבח ותהלה על כל תגמילוהו עלי כי איכל לבצע מחשבתי הטובה, ולהביאה לפֹעַלָה, לזכר נשמות הטהורות הנאהבות והנעימות בחייהן ובמותן; על אשר נטעו נטעי נעמנים בשדה הספרה התלמודית, והופיעו פה בין אהיזתיהן בהדרת תורתן ויראתן בְּהַקוֹתָן חוקקי צדק. אמנם ביגיעת בשר יכלתי להפיק זממי, כי בעת אשר עלה ברעיוני לקרב אל המלאכה, ובאשר דרכה כף רגלי בפעם הראשונה על אדמת בית עלמין הישן פה וקסתי קסת הסופר במתני ואך שמתי מבט עיני על אבני המצבות אמרתי נואש למחשבתי הטובה, כי מצאתי הכל כעל עי־מפלה; פה ראיתי המצבה הראשית, ושם מצאתי המצבה המרגלית, ואבני מחצב (ברוכשטיינע) אשר חצו שיני הזמן, אשר רַבּוֹת מהנה התפוצצו לרסיסים, כי היו למתלעות העת, ואלה האבנים אשר מצאתי עוד על עמדן בעצם תָּקְפָּן חשך משחֹר תארן, לא נכרו, אז הרימותי קולי כשופר, ואקרא את הקריאה אל ראשי ומנהלי הה"ק בעירנו, כי ישימו לב לדבר הזה, ויאירו נתיב על ציוני הקברות, בידעי נאמנה כי יש לאל ידם לתקן המְעֻוָּת, אך הם האטימו אזנם כפתן חרש משמוע בקולי הקורא, ואז אמרתי להתרפות מן הדרך אשר התויתי לי, כי לא דבר נקל הוא, אך לבי כים נגרש והשקט בל יוכל לא יכלתי להרגיע את רוחי עד אשר הַחִלּוֹתִי במלאכה הכבֵדה והכבודה הזאת, שנסתי מתני ונערתי חצני לחפש חפש מחופש אחרי המצבות העתיקות כאחרי מטמונים, והתור חתרתי אותן ממעבי האדמה בכשיל וכילפות, הקיתי על כל אות מהן בשבע חקירות ובדיקות, גם שאלתי וחקרתי היטב אחרי שמות האנשים אשר בצור יֵחָצְבוּן חוצבי אבן, ואמנם פנקסאות ישנים מפה הנחוני אל מחוז חפצי, ובכ"ז טפחתי ורביתי במלאכתי זאת כשנתים ימים, וכאיל תערוג על אפיקי מים ערגה נפשי לכלותה ולהקותה בעט ברזל ועופרת, לא נחתי ולא שקטתי ואבליגה גם כי בא עלי רגז זרע מרעים בנים משחיתים מורדי אור האמת ומסלפים דברי צדיקים, אנשים מתקדשים ומתחסדים בגלוי, ומחבלים כרם ה' צבאות בסתר, סבוני גם סבבוני ויפערו עלי פיהם לבלי חק לבלעני חיים, וישימו חתחתים ומעקשים על דרכי, ויציבוני כמטרה לחץ, ועלי ידיהם הדו להפריד בין הדבקים, וחסדי ה' הרועה אותי מעודי כי לא תמנו ולא כלו רחמיו, ולַעֲוֵּת אדם בריבו לא ראה כי הוא יבקש את הנרדף, ויהי לי לצור מעוז, ולמגן בעדי, וסכך עלי באברתו לבלי תאֻנה אלי רעה, עד אשר הבאתי את מלאכתי עד תֻּמָּה. —

אמנם מראשית הודעתי „אל הקוראים" על מה אדני ספרי הטבעו, בכ"ז הנני לשנה ולכפול עוד הפעם את דברי ולהודיע פה מטרת מחברתי שלא לתת יד למבקרים להונות אותי בדבריהם; מגמת פני לתת במחברת הזאת העתקה נאמנה מציוני קברות הרבנים אשר מצאו מנוח במבחר קברותנו בצירוף קורותיהם ותולדותיהם. תולדות הרבנים האב"ד וראשי הישיבות אשר בעל עיר הצדק הביאם במספר שְׁמוֹתָם לא כתבתי כי מה לי לטחון קמחא טחינא? אך סדרתי אותם זא"ז, ורשמתי פרטי קורותיהם ופעלותיהם בעקבותיו, ופעמים רבות סרתי מן הדרך אשר הִתְוָה בספרו וסללתי לי דרך אחרת, כי הוא שגה בספרו במקומות רבים בזדון או בשגגה, והוספתי חדשות ונצורות לא נודעו עד הנה, ובאלה

הרבנים הנקברים פה אשר לא יביאם בעל עה״צ בספרו, הטבתי מילין והרחבתי תולדותיהם וקורותיהם, על פי סופרים וספרים, כאשר יעידו ויגידו חוקרי דורנו הגדולים, וכאשר עיני הקורא לנכח יביטו ותחזינה מישרים. ונכון ובטוח לבי בהקוראים הנכבדים כי לא יתפלאו בחפשם במחברתי ולא ימצאו שם ושארית ל„מורינו הרב ר׳ שמואל בן יצחק הלוי ז״ל״, ול„מורינו הרב ר׳ שלום בן קלונמוס הכהן ז״ל״ 1), להר׳ אליעזר אשכנזי המחבר ס׳ מעשי ה׳ והס׳ יוסף לקח 2), ולהר׳ צבי בר׳ יעקב באכטינש המחבר ס׳ שהיטות ובדיקות מהר״ין 3), להר׳ נח בר פסח דיין המחבר ס׳ תולדות נח על המדרש רבה, ולהר׳ ישראל יחיאל הכהן 4) ועוד רבים וכן שלמים אשר התנערו מעפר ורבצם פה בעמק הבכא, כי למרות יגיעתי הָרַבָּה אשר עמלתי לא עלתה בידי לגלות ציוני קברותיהם. ואתן נשמות טהורות! בהכיני את נפשי ובנשאי עין להתבונן עדיכן על המעשה אשר עשיתן, ולתאר לפני הקוראים בשרד נאמן את כשרון המעללים אשר פעלתן בחיי חלדכן עלי אדמות במהוגת תבונתי כפי אשר שמעה אזני שמין מנכן, יערב נא שיחי אליכן ולא אכשל חלילה בלשוני ולא אנקש בשנוני כי באמונה הנני עושה, ואתן תהיין צרורות בצרור החיים, וכאשר יקיצו ישני עפר תאירו כשמש בצהרים.

מלואים.

סמן א׳ (צד 7): בסוף העתקת ר״י פאללאק יש לסמן (ישרון שנה ה׳). וידי״נ הרב החה״ש מ׳ שזח״ה נ״י העירני במכתבו (מעש״ק ואתחנן תרנ״ו) לאמר: „ודע כי חוזרני בי ממה שכתבתי שם (בישרון) אדות מצבת ר״י פולק״. וכדברים האלה הגיד לי בהיותי עמו בצותא חדא, אך זאת הוא נכון, הוסף להגיד לי, מ״ש שם (בישרון) שהוא הוא המסכים עה״ס „ברכת אברהם״ (ד׳ ווינציאה שי״ב), כי הוא חתם שם: „נאם איש תם ואיש חלק יעקב כו׳״ והדברים האלה המוכיחים שהיא ר״י פולק בעל החלוקים נשמטו בישרון, ויקרים הם למוצאי דעת. —

סמן ד׳ (צד 12): יש להעיר כי לא נכונים דברי חר״ן ברי״ל ב„הכרמל״ (החדשי שנה נ׳): „שראוי לצרף למלת׳ בשם מלת טוב, שיהיה פרט השנה שנ״ז. ועל אמתת דברנו פנקס הח״ק בעירנו יוכיח, שאין בו מוקדם ומאוחר. —

סמן ח׳ (הערה 6): יש להוסיף ולמנות בתוך רבני לובמלא את הג״מ יונה הלוי בהג״מ הלל האבד״ק ווילנא, ומביאו נכדו המחבר ס׳ „משמרת הגרשוני״ (כ״י) בשער

---

1) זכרון שני הרבנים הראשונים נמצא בפנקס הח״ק בעירנו (דף ב׳ ע״א), וכפי הנראה נפטרו ערך שנת ש״ן, ועד היום לא אדע מהם מאומה.

2) בפנקס הח״ק נרשם זמן מותו יום וא״ו כ״ג כסליו שנת שמ״ו והח׳ וואלף בספרו Bibliotheca Hebr. העתיק מצבת קבורתו אשר זה נוסחה:

„פה נקבר הגאון מהר״ר אליעז׳ בהר״ר אליה הרופא אשכנזי ז״ל.
אקונן על זמן סוער, הלא זה גלגל חוזר, לבני הן במספרים
גברת ה׳ בכי עוזר, יגוני רב וגם לי אך כזהב זר הלא נלקח
שנת ושם האחד אליעזר״.

3) נפטר פה כ״ח מרחשון גש״ן (פנקס הח״ק דף מ״ח ע״ב) וראה מ״ש על אודותיו בכ״י ח״א דף ד׳.

4) בנו הר״א שרענצל כתב בספרו איתן האזרחי (דף ס״ד ע״ג): „ובק״ק קראקא פ׳ יתרו שנת שע״ז דרשתי בביהכ״נ הישנה בכלות שלשים של אבלות מא״מ החסיד ז״ל״.

ספרו (הח' פין בק"נ 171), וכמו כן יש להעיר כי „בשנת תק"א ישב על כסא קדשו הג"מ יוסף בר' ישראל" (Roest, Catalog der Rosenthalischen Bibliothek, S. 536) ואחריו נתעלה על כסאו הג"מ ישראל יונה בר' יוסף הלוי לאנדא המחבר ס' „מעון (ולא מעין) הברכות" (העירני הרה"ח דר. מ. בראן נ"י) על מסכת ברכות (ד' דיהרנפורט תקע"ו), וספר כנסת ישראל הכולל ב' מחלקות א) פרי החג, על מסכת ביצה; ב) עיר מגרש, על סדר נזיקין, וכמו כן חבר עין הבדולח, על אגדות הש"ס על דרך הדרוש, וס' זמירות ישראל, באורים על המקרא בדרך הפשט והמשך המקראות (מזכירם בהקדמת ס' מעין הברכות). והח' פין כתב (כנסת ישראל צד 696) „יסודות מחכמת הקבלה נמצא בכ"י ביד יורשיו". —

סמן ט' (צד 14): „צ"ל עדיף מחוזה כאמרם ז"ל (בבא בתרא י"ב ע"א) חכם עדיף מנביא, וכנראה נכתבה הכתובת הזאת כמין חרוז: ככלב — שידלוב; יקא — קראקא; בובז — מעזיבוז. ולכן נ"ל שצ"ל התורה ומשפטה (ת' ומשפט) — ליטא. וכן העתיק גם הח' מו"ח נ"י (בהצופה להמגיד שנה א' נו' 47—48) וראה גל-עד סמן 117." (העירני יד"נ הה"ח הכולל דר. ל. לעוויזאהן הי"ו). —

סמן י"א (הערה 9): יש להוסיף שע"ס תקוני זבח (ד' פראג ש"ס) הסכימו גם הגאונים האלה: מ' מרדכי יפה ביום ב' ניסן שס"ב; מ' שלמה אפרים לונטשיץ;*) מ' שמואל אליעזר הלוי; מ' מאיר במ' גדליה החתן המלך הג"מ יצחק כ"ץ ז"ל יום ה' פרשת וזאת הברכה שס"ב פה ק"ק לובלין; מ' יודא ליווא בר' עובדיה איילנבערג הגר בק"ק בריסק; מ' משה בן הק"ר אברהם ז"ל הי"ד; ומ' יהודה ליווא בר' בצלאל זלה"ה. ועוד רבים מגאוני הזמן באו שם בהסכמה והנצרכים לענינינו הזכרנו. —

סמן י"ד (הערה 11): תולדות הר"א ברודא כתבנו בסגנון אחר ובשנויים רבים במלואים ותקונים, והיא כעת תחת מכבש הדפוס, ותצא לאור בעוד שבועות אחדים. —

סמן ט"ו: יש להעיר שהג"מ משה ר' ענזילש נזכר בס' הלכה בתורה או"ח סמן של"ד (סק"ג). —

סמן י"ז (הערה 14): יש להעיר שהסכמת הג"מ אלעזר הכהן מיום ה' כ"ד סיון תקמ"ט נמצאת עה"ס „שערי בינה" (ד' ווינא תקנ"ב), (והוא החתן הג"מ אריה ליב האבד"ק זאמושץ), ובנו הוא הג"מ אריה ליבוש שהיה אב"ד בעיר חדש ובאחרית ימיו בק"ק שדה חדש, המובא בשו"ת ברית אברהם (סי' י"ה כ"ד), כמבואר באריכת דברים בהקדמת ספר תפארת שלמה. וכמו כן יש שם להוסיף שהג"מ בעריש כ"ץ בן מחבר הקצות היה אבד"ק קשונ"ז טרם היותו האבד"ק וואדעסלאב (שו"ת ברית אברהם חיו"ד סמן ל"ט, וחחו"מ סמן ה'), ואביו מביא ד"ת בשמו בספרו אבני מלואים על אה"ע (סמן נ"א), וכמו כן התשובה האחרונה הנדפסת שם בסוה"ס ממנו היא. —

שם (הערה 15): ערבים לי להעתיק דברי הג"מ חיים כהן רפאפורט (בת' חיו"ד סמן ו'): „גם זכורני כד הוינא טליא תיכף אחר נשואין שלי, היה שם בבית מדרשנו ספר הט"ז של גאון אחד ושמו היה ר' שלמה חריף שהיה אב"ד בק"ק סלוצק שם, והיה לו שם כשם הגדולים, והיה נכתב בכ"י הגאון הנ"ל ג"כ השגה על פסק הט"ז." עכ"ד. —

עוד שם (צד 28): „דוד מת באב שבאחפ"ט" ואולי צ"ל: „ב' אב שבת אחר חצות פה טמונוהו" (העירני יד"נ הה"ח דר. ל. לעווינזאהן נ"י). —

---

*) מהג"מ שלמה אפרים לונטשיץ מצאתי עוד הסכמה אחת עה"ס שפע טל (ד' הענא שע"ב), וחתם שם בראשונה לפני חתימת הג"מ ישעיה הלוי הורוויטץ מחבר השל"ה, ומ' אליהו ליאנץ המחבר ס' מכלל יופי (ראה אודותיו בכנפשות צדיקים צד 60).

סמן י"ט (הערה 18): יש להעיר שהג"מ צבי מייזלש הסכים שנת תקכ"ג (כ' מנחם אב) על השו"ת גאונים בתראי (ד' טורקא תקכ"ד) בהיותו האבד"ק לאנצהוט. —

סמן כ': „כד ואין צ"ל כדו אין, ר"ל יעטצט איזט ניכט מעהר דאס אויגע דער געמיינדע, כי הנר כבה ועין העדה נסתמה” (העירני יד"נ הנ"ל). —

סמן מ"א (צד 44): „סמוך להכנסת כלה”. ראה נפשות צדיקים צד 34 שכל היום וי"ו נקרא הכנסת כלה ושם הראיתי מקום לש"ע יו"ד סי' שנ"ז (העירני הנ"ל). —

סמן ס"ג (צד 53): „בהר"ר שמואל מחליש”, יש להוסיף מה שכתב על אדותו בנו הג"מ משה (בהקדמת ס' דרש משה): „... וגם עשה צדקה בכל עת ונדב לכתוב על קלף גדול ספר התפלה וגם הפטורה שניהם כרוכים ומצופים בכסף הרבה וניתן הכל למעט מקדשינו ביהכ"נ ר' אייזיק ר' יעקילש”, עכ"ד; וכפי אשר ראיתי את סדר ההפטורה נדבו בשנת ת"ו שנתים אחרי הבנות ביהכ"נ. —

סמן פ"ב (צד 60): יש להעיר שנמצא בשו"ת כתר כהונה (סי' נ"ז) גב"ע מהג"מ בעריש האבד"ק חמעלניק מיום י"א מנחם תקנ"ה, ואחריו חתם: „הק' בנימין וואלף בהג"מ שלמה האבד"ק פינטשוב”. —

סמן צ"א: יש להעיר מה שכתב הג"מ ישראל נייאמאן זצ"ל בהקדמת ספרו „מחנה ישראל” (ד' קראקא) שאמו מרת רבקה היתה בת הרב המנהיג מ' בצלאל במ' הלל דיינא מפה. —

סמן צ"ט: אדות הג"מ יצחק מטיסמניץ מצאתי כתוב בקובץ גדול כ"י הכולל שאלות ותשובות מאת הג"מ יצחק אייזק במ' מרדכי מ"מ ודרשן בלבוב (ראה מ"ש אדותו בס' אנשי שם סי' רפ"ד) בסמן קכ"ג בסוף שריותא דעגונא: „והסכימו בהתרה זו ביריד יאזלאוויטץ המאורות הגדולים ה"ה הרב הגדול מוהרר מרדכי אב"ד ור"מ דק"ק פודהייץ ודק"ק רישא, והרב החסיד מ' יצחק אב"ד דק"ק טיסמניץ”. וכ"ז היה ערך שנת ת"ם. —

סמן ק"ב: יש להוסיף שהר' זלמן פישלס היה פה פו"מ העדה אחרי מות זקני הר' צבי פיאסקער ז"ל, ואחרי אשר נהפך עליו הגלגל וירד מנכסיו נהיה בנו הר' בערלי למלמד תינוקות ויט שכמו לסבול עול התורה, ולעת זקנותו נתמנה לדיינא. —

סמן ק"ו: הוגד לי מזקן אחד בפה שהיה נכד בעל „באר היטב”. —

סמן קי"ב: מהר' וואלף בער שיף נמצא ת"י נכדו הדרשן הר' מרדכי רובינשטיין נ"י חבור יקר על „קידוש החדש” והבורים רבים על מסכתות הש"ס. —

פליטת סופרים.

הערות והארות על „לוחות הזכרון” מחוקרי דורנו.

ב"ה פטרסבורג כ"ב אדר א' תרנ"ז.

רב טוב וברכה לך חכם נכבד וסופר מומחה!

בתודה רבה קבלתי העלים מחבורך היקר לוחות זכרון, ובפעם הראשונה נתקבלו העלים בפה בעת הלכתי למסעי, וגם אחרי שובי לא מצאתי את המנוחה הנדרשת לכתוב הערות לחבורך. ומה גם כי רואה אנכי כי פתוחים לפניך ספרי חכמי ישראל המתים ז"ל והנבדלים לחיים יצ"ו מבעלי אסופות והכמי הבקרת, והזקה שלא תוציא דבר שאינו מתוקן. — ובענין שאלתך נידון הס' כרם חמד דע כי הס'

הזה אינו ת"י, אך הוא נמצא באוצה"ס באוקספורד 1), ורמש"ש ברשימתו הגדולה (עמוד 2800) כותב: ר' אליעזר בר' יצחק אייזיק מווישאקי דליטא בפינסק הדפיס ס' כרם חמד עה"ת (המכיל לקוטים מחבורו הגדול כוס הברכה) בדיהרנפורט שנת ראשית פרי, ד' ס"ו וב' דפים 4⁰, וההסכמות עליו נכתבו עד שנת תע"ז, ובראשו שיר הכתוב בתמונת עגול. — ועוד ראיתי להעירך כי במהברתו האשכנזית של הר"א נייבויער ע"ד הכ"י בפה (עמוד 140) נזכר עוזר הרופא מכרקוב (Kraków) 2) במכתב לאליהו בשייצו (בע"ס המצות לקראים המכונה אדרת אליהו) משנת הרמ"ד. והיה אם אמצא בקרוב זמן פנוי אזי לא אמנע משלוח לכבודך את אשר אמצא להעיר. ואתה בטובך סלה לעמוס הטרדות כמוני הרוצה להועיל לכל העוסקים בתורה וחכמה ואין לאל ידו מאפיסת הפנאי.

מכבדך ומוקירך

דר. א. א. הרכבי.

אדוני היקר והנכבד!

לו תדע את המון טרדות ומלאכות העולות ומשתרגות על צוארי כי אז תבין מדוע ההשיתי והתמהמהתי עד עתה ונפשי מלאה לה תודה וברכה לך ולזכרך על עבודתך בקדש אשר בה הצלת פנינים מעמקי נשיה והפחת היים בעצמות יבשות כן תוסיף וכן תרבה כיד ה' הטובה עליך והיית ברכה בארץ. — כאשר באו עלי מלאכתך לידי בעודם בכפי בלעתים הלא תדע מראש כי נפשי צמאה לשמוע נצורות והדשות ואמת אשר מארץ תצמח ותו"מ ראיתי כי יש לי להעיר על דבריך ועל סגנונן של המצבות בעצמן כמה וכמה הערות, אבל עתותי אינן בידי ורק רגעי חופש ומנוחה מנו לי, על כן ילאו דברי אוהבך דוד גם הפעם ורק להראות כי נכבדה וגם יקרה מגמתך הטהורה בעיני הנני שולה לך איזה גרגרים למען תדע כי עברתי על כל דבריך בעין פקוחה ובלב מלא תודה. והנה משנה ומשלש את בקשתי שתשלח לי דפוס מהמצבות היותר קשות לקרא כי אז אקוה להיות לך עוזר מעיר ולהגיה חשבות ולגלות סתומות כאשר זכיתי פעמים אין ספורות לקרוא מתוך דפוסי המצבות מה שלא ראו על תלן.

והנני אוהבך ומוקירך כערכך

דוד קויפמאנן.

Budapest 4/3 97.

---

1) אחרי יגיעה רבה עלתה בידי להשיג הספר הזה אשר הוא יקר המציאות, ומצאתי עליו הסכמת הג"מ אברהם אב"ד ור"מ בקלויז דבריסק, מיום ג' כ"ז למב"י תע"ג; הסכמת הג"מ גד משה בר' שלמה זלמן זללה"ה מהוראדנא האב"ד ור"מ דק"ק קרינק, ש"ב של המחבר; ותעודות אביו הג"מ יצחק אייזיק בהר"א זלה"ה דיינא וספרא דק"ק ווישאקי יצ"ו, מיום י"ד אלול תס"ו. ובפנים הספר מובאו ד"ת בשם הג"מ אברהם ברודא (פ' צו, ויקהל); בשם הג"מ מרדכי זיסקינד האבד"ק לובלין (פ' קדושים); „והקשה דודי התורני מ' מנחם הנקרא בפ"כ ר' מנחם בלומקש" (פ' חקת); „ושמעתי לתרץ ע"ז מהרבני מ' משה מגיד דק"ק הורשאב מידי עברו פה ק"ק קארלין יצ"ו" (פ' בהעלותך). וכנראה חבר הר' אליעזר גם הס' יזמרך כבוד חי' מסכת מגילה (זאלקווא תק"ב 4⁰). ח. ד. פ.

2) לפ"ד אין זאת העיר קראקא, רק עיר במעקלענבורג אשר באשכנז, וכאשר אמרתי הערה זו לידי"נ הרב מ' שזח"ה נ"י הסכים לדברי. ח. ד. פ.

צד 25 : עיין מה שנודע לנו כעת על מיתת הרב הג"מ שאול בהג"מ העשיל שנסע לנישואי צעיר בניו חתנו של הג' בעל חכם צבי ומת בדרך בק"ק גלוגא בס' מגלת ספר להג' יעב"ץ צד 66.

שם שורה 26 : תחת כבה התארים צ"ל: **כבו המאורים** ומטעם החרוז בחר לכתוב מאורים במקום מאורות.

צד 26 : מצבת הג' ר' אליעזר בן ר' אברהם הלוי איטינגא הוצאתי לאור בספרי על גולי ווינא צד 183 הערה א' וע"ד האמ"ר מפנקס העלישויא אשר הדפסתי בס' אוצר הספרות שנה ב' 114 עיין מה שהוספתי במאמרי על פנקס ביהכ"נ ר' זכריה הלוי מווינא הנמצא כעת בק"ק מיזליץ במעהרין במ"ע Magazin שיצא לאור ע"י הח' ברלינר כרך י"ז צד 297.

שם : את כתב הרבנות הנשלה מפרנסי ק"ק קראקא להשר מווינא הנמצא כעת בגנזי בית עקד ספרי ק"ק ווינא הוצאתי לאור בצרוף כל החתימות ידי הפקידים האלה בספרי Urkundliches aus dem Leben Samson Wertheimers צד 139 והלאה.

צד 29 סי' י"ט : ר' יוסף הלוי בנו של הגאון ר' אליעזר הלוי איטינגא מזכיר לפעמים בספרו עדות ביוסף את הג"ר יצחק לנדא בשם: גיסי וש"ב מ"ו הגאון הגדול החסיד המפורסם מו' יצחק לנדא הלוי נר"ו אב"ד דגליל לבוב. עיין לדוגמא דף כ' ע"ד, כ"ד ע"ג, ל"ז ע"א.

צד 31 סי' כ' : במצבת הג"מ אריה ליב יש להגיה : ביראת אלקים תחת אלהים מטעם החרוז ועוד מגיד תחת : הגיד ומבין חידה תחת ומבין הודה אשר אין לו שחר.

צד 40 סי' כ"ה : המכתב הנמצא מר' שלמה רונקיל באוצר כ"י אוקספורד סי' 272 הוא כעין טופס הקבוצים הנכתבים לעניים להליץ בעדם ולהגן עליהם הכי על כן נקרא : „מליצות ‑ Brief" ולהיות שנכתב בשנת ש"ז נוכל ליחסו בבטה לר' זלמן רונקיל האחרון אשר אליו ייחס הה' נייבויער ברשימתו שם גם שיר לחנכה המתחיל : „זקנים עם נערים", כי שמו בקרבו בראשי החרוזים : „זלמן חזק". הודיעני נא מאין תדע את שם אביו של ר' זלמן שאינו נזכר על מצבתו. 3)

צד 45 (סי' מ"ג) שורה 2 : „אספר אורה" דברים קשים להלמם ועתה ברור בלי כל תפונה שצ"ל : אספה אורה, ומספר המצבה רצה לומר כי שנת ב"ת ליצירה קדרה וחשכה כי אספה את נגהה כי בהילו נר הגאון על ראשה היתה כלה אורה ושמחה ועתה נהפכו פניה כשולי קדרה ועל כן ימהר להוסיף : השם ינחם אותנו במהרה. — צר לי שלא ציינת ברור כי המלות בואנה מקוננות הן התחלת מצבה אחרת ועתה נודע לי כי שמנה חרוזים אשר סוף כלם היא הברת ‑ נ ה ימצאו במצבה הזאת ואם כן איפוא צריך להפריד בין הדבקים ולהבדיל ע"י אות או קו קטן בין המלות נתנה מקוננות. ובזה תפתרה גם חדה אחרת כי ר"ת למ"ק אינם רומזים על מלות למספר קטן כנהוג הרבה אלא על : למקום קבורה ושעור הדברים כן הוא : ה' ניסן (ת"ב) למקום קבורה נתנה. ועוד אומר לי לבי כי תחת עלינה אשר יש להלמו בדוחק ובקושי הבנה צ"ל אלינה מלשון אלי כבתולה.

שם סי' מ"ד : לפני מלת נאונה תחסר תיבת : הורד או הוסר או כדומה לזה. —

צד 46 סי' מ"ח : עיין מה שכתבתי על ר' אייזק בהר' יעקלש במאמרי על יחוסו של הג"ר אלעזר פלעקלש במ"ע החדשי שנה ל"ז צד 381 הע' ב' ג' ד'.

---

3) שם אביו מצאתי כתוב בפנקס הח"ק מעירנו דף כ"ד, ובפנקס המזכרות מביהכ"נ דקופה בעירנו נרשם אביו „ר' יואל", והצופה נסתרות יודע! — ק. ד. פ.

צד 48 הערה 31: עיין מה שכתבתי לתולדות הג' ר' יצחק מאיר פרענקיל בספרי על נולי ווינא צד 224.

צד 50 שורה 2: עיין על ר' ישראל שמואל קליפארא או קלהרי ס' תואר פני שלמה להה' המנוח ר"מ לאנדעסבערג (קראטאשין תר"ל) צד 58 והלאה ומה שכתבתי במ"ע החדשי כרך ל"ח צד 130.

שם שורה 20: תחת שנונים אולי צ"ל: ששנים 4). — עוד שם שורה 22: ת' גמילו סביר צ"ל גמיר וסביר.

צד 51 שורה 16: בעל מחבר ס' נזירות שמשון ותוס' חדשים על המשנה הוא החסיד ר' שמשון בלאך מהאמבורג ראש לומדי בית המדרש אשר יסד הפרנס ר' יששכר בער הכהן בעיר אלטונא בשנת תפ"ה. עיין צואתו אשר הוצאתי לאור במ"ע החדשי כרך מ' צד 269 וס' תולדות יעב"ץ להח' אברהם חיים וואגנער צד 34 הערה 286. — שם שורה 30: צ"ל עירירי: ת' עדידי: כי כבר נאמר שנגדע מבלי בן ממלא מקומו ומחליף גזעו. —

צד 56 שורה 16: הנני מעתיק לך בזה מה שמצאתי על הגאון ר' משה לבוב וזוגתו בפנקס ההזכרות אשר לק"ק טריר כאשר העתקתי הדברים בשנת תרמ"ח:

יאא"נ מורינו ורבינו הרב מהור"ר אברהם משה בן מורינו ורבינו הרב מהור"ר העשל לבוב זצלה"ה... אב"ד ור"מ בק"ק טריר ובמדינת ג"ע (ר"ל: גליל עליון) יצ"ו ובשאר מדינות הקרובים לק"ק הנ"ל משך כ"ב שנים... יום ב' ר"ח אב תקמ"ח לפ"ק בליל א' נגהי ליום ב' ונקבר ביום ב' ר"ח אב.

יאא"נ הצדקת והחסידה... מרת בילא בת הגאון מהור"ר מאיר אינר זצ"ל... אשת הגאון הגדול המפורסים מהור"ר משה לבוב זצלה"ה אב"ד ור"מ פה ק"ק טריר.. יו' ד' כ"ח אייר תק"ן לפ"ק.

צד 60: להיות שנופפת את ידך על גדולי פינטשוב והרבנים אשר עלו על מדין בקהלה המפורסמה הזאת הנני גולה את אזנך כי במ"ע החדשי כרך ל"ח צד 500 והלאה הראיתי לכבוד יום מלאת מאה שנה ליום הלדת פאר עמנו החכם המנוח ר' יום טוב צונ"ץ כי ר' ליב צונ"ץ אבד"ק פינטשוב היה גאון משפחתו וזכיתי להוכיח כי הרבנים ר' משה יצחק יהודה ליב ור' יהודה ליווא ור' ליב צונ"ץ אשר חשבום לג' אנשים שונים הם אחד כי נתעלם לפי שעה מכל החוקרים שג' שמות הללו הם רק מעטפות שונות אשר בהם יראה לפנינו כבוד הגאון ר' ליב צונ"ץ בנו של ר' נפתלי הירץ איש פראנקפֿורט וחתנו של ר' משה תאומים מווינא. ומעת אשר כתבתי את מאמרי הנ"ל אנה ה' לידי עוד מופת חותך וראיה אשר אין עליה תשובה להראות אמתת דברי כי במקום אשר נקרא במצבת ר' שמחה אב"ד דק"ק סטריא שנפטר בלבוב ביום ג' אסרו חג של שבועות תנ"ז לפ"ק (עיין מצבת קדש ח"א 2 סי' ע"ג): ה"ה מוהר"ר שמחה במוהר"ר משה יצחק ז"ל, נמצא בכ"י שו"ת דברי שמואל להגאון שמואל נח ליפשיט"ן אבד"ק טורבין שמתיחס בהקדמתו להגאון מו"ה שמחה אבד"ק סטריא ור"מ דק"ק לבוב בן הגאון המפורסם מו"ה ליב צונ"ץ האבד"ק פינטשוב בהג"מ נפתלי הירץ מווינא (ר"ל מפראנקפֿורט דמיין ונקרא על שם ווינא להיות שהעיר הזאת היתה מקום תהנותו של חמיו ר' משה תאומים אבי הקדוש ר' אהרן אבד"ק

---

4) לדעתי נוסחת המצבה „שנונים" נכונה, והיא מן הנפרד „שנן" „ושננתם" כמו „שננו כחרב לשונם" (תהלים ס"ד), „חציך שנונים" (שם מ"ה). — ש. ד. פ.

קראקא). ואם כן איפוא אין לפנינו טעות סופר במצבת קודש כאשר דמה הג"מ יוסף לעווינשטיין בהערותיו היקרות על ס' אנשי שם להר"ש באבער צד 249 סמן תקמ"ב והכל על מקומו יבא בשלום. — ולהעירך עוד על איזה חכמים אשר הרימו קרן בקהלת פינטשוב אכנה בשם ר' ליב ר' יונתן מפינטשוף אשר נזכר כמו כ' פעמים בס' לקט שמואל לר' שמואל פייבויש סופר נכד הסמ"ע ומהותנו ר' מיכל ר' אייזקש הרב מפינטשוף אשר מצאתי את זכרו בס' הנ"ל דף ס"ד ע"א ואין כאן מקום להאריך.

צד 62 הערה 39: בדבר ר' שאול וספרו מצפה יקתאל היה לך להזכיר מה שצבר כעמיר גורנה החכם המנוח ר' ליזר לאנדסהוט בספרו תואה"ש צד 70 והלאה ומה נמלצו וגם נמרצו דברי החכמים ר' מתתיה שטראשון בסוף ס' קריה נאמנה ור' יום טוב ליפמאן צונץ בסוף ספרו על המנהגים הנקרא Die Ritus בדבר ס' בשמים ראש ועיין גם בהאגרות אשר הו"ל דר. אלכסנדר ביכלער בספ"ו שי למורה.

ב"ה ל"ג בעמר תרנ"ז לונדון.

שוכט"ס לידידי הרב החכם השלם המשכיל מו"ה חד"פ נ"י.

הא לך תודתי וגם הערותי להערתך התשיעית, קונטרוס ראשון לספרך היקר „לוחות זכרון". א) לזקוניו (של הג"מ שכנא) הוקם הג"מ ישראל בנו לר"י, ובחיי שניהם הקים לו גם מהרש"ל שם ישיבה ועליהם רמז (שו"ת מהרש"ל סי' ט"ז) וימת ר' שכנא, ויעל מהרש"ל לכסא הרבנות, ור' ישראל נשאר ראש הישיבה. וימת ר' ישראל, וימלאו שני בני מהרש"ל, ה"ה יחיאל וה"ה זאב את מקומו בישיבה (שם ושארית 70). ב) והם היו ראשי הישיבה גם בימי הגאון הלבוש. ג) ואחרי „הלבוש" עלה הג"מ שלמה בר' יהודה, לאב"ד, ובנו הג"מ יהודה לר"י (כי בני מהרש"ל היו קצינים ומחלו על כבודם, בהיות מהר"ש בן יהודה, קרובם ממשפחת לוריא). ונתבקשו ר' שלמה ור' יהודה בנו ביש"מ בשנת שנ"א (ראה קינת תלמידם בשלשלת הקבלה). לר' יהודה בר' שלמה בן ושמו הג"מ משה ויכהן תחתיו בישיבה וימת יום ג' כ"ה אייר שע"ז. ולר' ישראל בר' שכנא בן חכם, אא"ז הג"מ משה הריף אבד"ק קרעמנייץ, ויקח משה את בתו לאשה. וכ"ז ברור. מפני טרדות שונות, ומפני כי נסבכתי בסבך מלאכה תולדה אחרת לא יכלתי לגמור את הערותי והארותי לספרך היקר, ואקוה לשלוח לך א"ה בר"ח סיון הבע"ל כל מה שיש לי להוסיף או לגרוע 5) ושם אגלה חדשות ונצורות בנוגע למשפחת אא"ז הג"מ משה ר' מענדעלש, ובראיות ברורות. —

ידידך הדו"ש נצח באהבה רבה יוסף כהן צדק.

ב"ה ה' ל"ג בעומר הלולא דזקני הרמ"א זצ"ל, סעראצק.

כבוד הרב המפורסם בבקיאותו שוקד על דלתי התורה כ"ש

חיים דובעריש פריעדבערג נ"י.

אחדש"ה כמשפט הנני להראות כ' נ"י כי חשובה מחברתו בעיני ארשום פה הערותי. ואשר נתקשה בדברי רש"י בפסחים ס"ד ע"ב: וא"י לתקן המקלות, פירוש רש"י זה בשבת

---

5) בעינים כלות ומיחלות אחכה על הערותיו היקרות ומאד נעלות, ואקוה להדפיסן אי"ה ביחד עם הערות חוקרי דורנו הגדולים אשר קצרו פה כי קצרה היריעה מהשתרע. ח. ד. פ.

(דף קכ"ד) דלא מטלטלי מקלות, שהם תיקון הפשט. ועיין ביצה (דף ל"ב ע"א), וד' תויו"ט לא הבינותי שכתב דגם לר"א לא גזרו על שבות רק משום דאפשר בלא"ה מהגמ' דשבת, ובגמ' דשבת לא קאמר רק דאפילו לאחר התרת כלים אסור בדאפשר כיון דהוי שלא לצורך כלל הוי שבות דמדינה דאסור אפי' במקדש, ועאו"ח סי' ש"ח, ואי לא גזרו על שבות במקדש כלל לא הו"ל למיסר, ועכ"ז ספ"ח מבית הבחירה דבדאפשר אסור, ובתויו"ט פ"א דתמיד מ"ג ובת' רע"א סי' קנ"ט, ובארעא דרבנן הקשה מהך דפסחים שלא חילק הרמב"ם בין חול לשבת, ע"ש. ולכאורה י"ל דכיון דנדחה מלאכה גמורה כש"כ איסור דרבנן. ואין בכחי לכתוב ובפרט שאחר כל יגיעותי לא אדע אם ידפיס כל מכתבי מחמת הוצאת הדפוס, וכאשר יבטיחני להדפיס כל דברי, אז אי"ה בל"נ אמלא מבוקשו. 6). — צד 6: כמדומני שבהערות לעיר הצדק נמצא הר' פרין 7), וכפי המסורה היה שם הר' פרין בר' שלמה שפייאה והובא בשו"ת מהר"י וויל, ואח"ז הלך לעיר קושטאנין בנסיכות באדין באשכנז ובהקדמת שו"ת מהרש"ל התייחס לגזע רש"י. — צד 7: כבר הוכחתי (במכתבי בעיר תהלה צד 153) כי זה לא היה ר"י פולק, כ"א ר' יעקב קופלמאן סג"ל המובא בד"מ או"ח סי' תס"ז סקי"ב ובאה"ע סי' קכ"ד, ואח"ז נדפס במ"ע הצפירה לה' יאפ"ז מפאריז כי קלעתי אל השערה. — שם: „בת רבו לו לאשה", במ"ע המליץ משנת תרמ"ג הוכיח בני הר' יצחק מאיר מקאשיין, הסמוך לפינטשוב, שט"ס שם שהרי בשו"ת הרמ"א סי' כ"ה משמע שלא ידע מעניני הר' שכנא, אך מספר מגלת יוחסין כ"י להר' אפרים זלמן מרגליות כ' שתשובות אלה אינם להרמ"א רק להר' משה בר' משולם. — צד 9: „ואבי הג"מ משה", ואבי הג"מ ישכר בער שהיה אבי הר' פסח הכהן מזאלקווי שהו"ל לקוטי הפרדס (ד' אמ"ד תע"ה). — שם: „ויהי ניסו", בס' שירי תהלה (ברלין תקנ"א) להר' זאב בוסנער מבראד, שם כתוב שאביו הר' דוד הכהן בע"ס מראה הכהן, היה בהג"מ משה האבד"ק בעלזא, בהר' יהודה ליב מלוצק, בהג"מ משה האבד"ק לוצק, הנ"ל, ובהקדמת ס' פי שנים להר' אלישע מהוראדנא כ' שאביו הר' אברהם האבד"ק לונטשיץ (ויש לו הסכמה בספר ויכתוב משה) היה חתן הר' משה מלוצק גם הר' שמעון הכהן האבד"ק יאזלוויץ בהר"ב איתן האזרחי היה חתנו. — צד 10: „מגלה עמוקות", ביד הר' אברהם יהודא גאסטינסקי נ"י בלאדז נמצא בכ"י חדושי מהר"ן שפירא בעל מג"ע על יו"ד וחו"מ ובגליון שם כ"י להג"מ מענדיל מקראטשין בעל עטרת זקנים, גם נמצא שם ביד הר' יצחק בהאריער נ"י ממנו ס' החטף על חכמת האמת. — שם: „הר' משה ר' מענדילש" הביאו הש"ך בספרו הארוך סוס"י ל"ו, ובשער ס' תולדת יעקב על ברכות. — צד 11: „על סידור שער השמים", ובס' אגרת הקדש מגלילות א"י (אמ"ד שצ"ה) להר' גרשון בר' אליעזר סג"ל נמצאת הסכמתו בחברת הג"מ יוסף קלמנקיש. — צד 12: „בהמנוח מ' דוד", הובא בפירוש יונתן להר"ד משעברשין על תרגום יב"ע דברים ז' ד' ות' רמ"א סי' פ"א, ובסוף פירוש הקצר לרבה ח"מ (קראקא שכ"ט). — צד 13: „בס' קב הישר", ובס' אור צדיקים לר"מ פאפארש (נפילת אפים), לב ארי (פ' דברים), קרבן שבת פ"ג סי' ג', שו"ת מהר"ם לובלין סי' כ"ז, והוא חתן המהרש"ל, ובתולדות מהר"ם כתבתי מה שאירע לו עמו ועם המהרש"א ותויו"ט, ובנו הג"מ שלמה, הוא אבי אא"ז הג"מ וואלף האבד"ק אליק. — שם: „בשנת שע"ז" הוא הר"ב מטה משה ומקודם היה באפטא גליל קראקא, שהביאו בהערה 5, ובקונטרס אוצרות חיים הנספח'

---

6) בנפש חפצה אדפיס כל דבריו במחברת מיוחדת ביחד עם הערות חוקרי דורנו הגדולים. ח. ד. פ.

7) ראה הלאה בהערות ה' וועטשטיין מפה. ח. ד. פ.

לשו"ת מים חיים כ' שנפטר שפ"ו באפטא, ואינו אמת. אחריו היה בלובמלא הג"מ משה האבד"ק העלמא, מאהליב דליטא, בהג"מ מאיר קאצינעללינבוגין מבריסק. — שם: „הג"מ אליעזר בר' מנחם", הובא בשערי תשובה סי' תקנ"א סקכ"ח. — עוד שם: „ר' יעקב בר' מרדכי", יש לו הסכמה בס' דברי חכמים. — עוד שם: „הר' ישכר בער", הובא בס' אדני פז (פ' בא) והוא בן הג"מ מאיר האבד"ק לובלין (אשר הביאו כ' בצד 17), ואחריו היה בלובמלא הג"מ אהרן יואל, ויש לו הסכמה במרגליות התורה, ובזמן האהרון הר' משה חיים הובא בטוב טעם ודעת להר"ש קלוגר, נפטר תרכ"ח. — צד 14: „ר' יוסף יוסקי מלבוב" במ' נפתלי הירץ, ויש לו הסכמה בס' מים חיים. — צד 15: „נבחר במקומו" הג"מ חיים, הובא באבני שהם (וירא בא תבא) בהג"מ יצחק חריף (המובא הלאה צד 20). — שם: יש להעיר שהיה שם בזמן האחרון מ"ו יצחק שנתקבל משידלוב לק' סטאבנייץ, ואחריו הה"צ מ"ו מאיר משידלוב ומ"כ באוסטראווציא בהה"צ מ"ו יעקב האבד"ק אפטא, ואחריו הה"ג מ"ו אברהם רוטינבערג שהלך משם לוואיידסלוב. — צד 16: „על ג' בבות" ויש לו הרבה תשובות וכו' 8). — שם: „והסכים ע"ס מתנות כהונה", אם הילד, באר שבע, לוח על דקדוק לר"י היילפרין (קראקא שנ"ח), מזבח הזהב על סמ"ג, והשמיט פה את הר' אשר לעמיל שהביאו בד"מ כתיבת השמות אות א' והשארית יוסף סי' יו"ד, וברכת המים. — צד 25: „ר' בנימן זאב" היה ת"י ממנו בכתובים שו"ת על או"ח והשאלתיו להג"מ אברהם האבד"ק נאשעלסק וכעת בסארטשוב. — שם: „ר' שמשון", הובא בשו"ת פרה מטה אהרן ח"ב סי' ס"ח ובידי משה על מדרש רבה. — עוד שם: „ר' יוסף יאסקי" יש לו הסכמה בס' ארבע חרשים וכנראה שאחריו היה הג"מ שמואל כנראה שהוא הרב (זקיני) הבית שמואל בר' אורי פייבוש מוואיידסלב. — עוד שם: „ר' אלעזר הכהן", יש אתי ס' ענף עץ אבות כ"י להר' ארי' ליב האבד"ק דזיקוב ונמצא שם הסכמתו מיום ד' תמוז תקמ"ד, והר' ישראל כ"ץ יש לו הסכמה בס' נתיבות עולם על הסמ"ג. גם כהנו שם הג"מ יוסף איש אמת בהג"מ יצחק אבד"ק סווירז, ובנו הג"מ יצחק מדראהאביטש נפטר בהארחוב. — צד 27: „נחלת בנימין", בנו היה הג"מ נפתלי הירש האבד"ק פינטשוב לובלין, חתן (זקיני) הר' העשיל מקראקא. — צד 28: „מ' דוד שמואל שמעלקא", הספידו בס' קשת יהונתן (דרוש ד') ויש לו הסכמות בס' גאון צבי, זרע בירך שלישי. — שם: „נתעלה לשבת על כסאו" אז הג"מ חיים מסלוצק בהג"מ מאיר ונפטר שם ד' סיון תקט"ז. — צד 31: „הר' ארי' ליב", הובא בס' שיח יצחק פסחים (דף כ"ד). —

הק' יוסף במוהר"א ז"ל האבד"ק סעראצק מכונה לעווינשטיין.

בע"ה אור ליום ה' ער"ח כסליו תרנ"ז לפ"ק פה ק"ק ברעסלויא יע"א.

אדון יקר ונכבד!

שמחתני בפעלך נחמד אף נעים מלא חן ושכל טוב, בו הראית כחך הגדול ובקיאותך הנפלאה בסתרי ספרותנו החדשה וגם הישנה, ומאד נהניתי בראותי את המראה הגדול הזה אשר אספת ולקטת וערכת לפנינו תולדות גדולי הדור יושבי על מדין בקהלות רבות, וגם יתר דברי הכמה ומדע אשר עשית מטעמים כאשר אהבה נפשינו, אך למען תבין ותשכיל שקראתי כל דבריך הטובים והנכוחים אוסיף עליהם איזה

---

8) הרב המעיר רשם פה רשימה נפלאה מכל המקומות אשר נדפסו ד"ת בשם הג"מ העשיל, ונאלץ הייתי לקצרה ואי"ה אדפיס כל דבריו היקרים, כאשר הבטחתי. ח. ד. פ.

הערות קטנות אשר מצאתי אחת הנה ואחת הנה ואלו הן: צד 14 הערה 7. צדקת בדברך שהג' בעל בית שמואל היה ר"מ ואב"ד בק"ק פיורדא רק ספרו יצא לאור בפעם הראשונה בשנת תמ"ט בדיהרנפורט, והמהדורא תנינא נדפס בפיורדא, ואולי נסע הג"מ שמואל לאחר זמן מק"ק פיורדא וישב על מקומו הראשון ק"ק שידלוב? 9). — לפני הג"מ נחום אשר הבאת בסוף הערה 7 יש להוסיף את הג"מ יהודה ליב בר' יוסף סג"ל אשר היה שם אב"ד שנת תקנ"א והסכים על הס' אור המאיר הנדפס בקארעץ שנת תקנ"ח 10) (ראה Roest. Katalog der Rosenthalischen Bibliothek. pag 1060). — צד 16 הערה 8. הג"מ יעקב אבי הג"מ העשיל הסכים ג"כ בשנת ש"צו על סידור שער השמים ועליו הסכים ג"כ הג' בעל תוס' יו"ט בתואר אב"ד דק"ק לובלין ואין כעת בידי להכריע כי הספר של דפוס הראשון אין לפני. — שם. הג"מ משה התם ג"כ בראש ההסכמות על התנ"ך עם העתקת הר' יקותיאל בליץ משנת תל"א. — הגאון בעל השל"ה ז"ל הלך לעולמו בשנת שפ"ה בעיה"ק ירושלם לדעת צונץ (Literatur-Geschichte S. 426). — צד 23. חידושי תורה מאת הג"מ אברהם ברודא נמצאו ג"כ בס' מנחת כהן להר' שבתי בר' משה. — צד 25 שורה 10 צ"ל י"ד טבת. — צד 27. הג"מ יצחק יוסף תאומים אשר היה אב"ד פה קהלתנו גם אביו הג"מ חיים יונה היה פה אב"ד אבל כבר הלך לעולמו כ"ז טבת תפ"ה, ואחריו ישב על כסאו הרב בעל שו"ת מקור ברוך ואחריו הרב מ' יצחק יוסף תאומים, עיין מאמרי אשר כתבתי (? בהאסיף — ח. ד. פ.) על רבני מדינת שלעזיען. אביו הג"מ חיים יונה חבר ג"כ קונטרס פנים מסבירות יקר במציאות מאד ונמצא באוצר ספרי המדינה. — צד 26 בהערה. צ"ל נחמות ציון תמורת מנחם ציון. — שם: הג"מ וואלף סירקש הסכים גם בשנת תע"ד ע"ס זרע בירך שלישי, ועל שו"ת השיב ר"א בשנת תפ"ו. — צד 27 בהערה. עיין מ"ש על הג' בעל נחלת בנימין הר' אלעזר לאנדסהוט בספרו תולדות אנשי שם צד 2, ומשם נראה שהג"מ יצחק בנימין וואלף כתב ספרו נחלת בנימין כשהיה רך בשנים וצעיר לימים והוא בעצמו הדפיסו באמ"ד 11). — שם. מה זה ספר דעת חכמה אשר הסכים עליו הג"מ יצחק מאיר תאומים? 12). — צד 29 בהערה. הג"מ מרדכי בר' אברהם הסכים כבר בשנת תס"ט עה"ס קרניים בתואר אבד"ק זאלקווא. — צד 30 בהערה. הג"מ שמשון מייזלש נפטר ביום ח' סיון תקכ"ט בעיר זאלקווא (?), עיי' שער המלך 13). — שם. ובנו הג"מ משה צבי הירש לא הלך לעולמו סביב לשנת תקנ"ה כי הנה מצאתי הסכמתו על ס' תורה אור (זאלקווא תקס"ב) מיום י"ז שבט תק"ס. — צד

---

9) עד הנה לא נתברר הדבר כי על ס' עיר בנימין על אגדות הש"ס (ד' פפד"א תנ"ח) נמצאת הסכמתו מיום כ"ז שבט תנ"ז, ובראשה נכתב שם „הסכמת הג"מ שמואל אבד"ק שידלוב". ומזה נראה אפוא שחזר למדינת פולניא. ח. ד. פ.

10) גם אנכי מצאתי הסכמתו משנת תקכ"ה על הסידור קול יעקב. ח. ד. פ.

11) אחרי אשר בא הס' נחלת בנימין לנגד עיני נוכחתי לדעת שהצדק עם הרב המעיר, ואנכי בחפזי חשבתי כי על כן נקרא הס' נחלת בנימין כי מנחלת בנימין הוא. ומודה ועוזב ירוחם. ח. ד. פ.

12) הס' דעת חכמה הוא חלק הראשון מהספר דברי חכמים ונדפס בהאמבורג תנ"ב. ח. ד. פ.

13) בס' שער המלך (חלק שני שער הספד הצדיקים פ"ז) כתוב: „מורנא הרב הגאון הגדול מופת הדור כבוד מהור"ר שמשון מייזלש אב"ד דק"ק לעשנוב ומלפנים היה אב"ד ור"מ בקהלה מפוארה ק"ק זאלקווי יצ"ו, ומרוב ענותנותו לא רצה להשתמש בתגא וחזר למקומו הראשון לשבת עם אבותיו ושבק לן חיים ונפטר ביום ג' א"ח שבועות תקכ"ט." ח. ד. פ.

31 הערה 20. צ"ל באמ"ר: דיתיב על כסא שביבין.. מושלמים ביראה ובאהבת ה' מצומדים.. על קדושת השם הגדול והמיוחד.. נשמתו אליו פקודה.. לעת האוכל שירותו לא בא.. ובית הסהר ישב חשך וצלמות בכלי ברזל ואע"פ כן ישב בתעניות.. יצאה מפני צחי צמא בקדושה ובטהרה.. נגרר עד שנפצע מוחו בכמה בתרים.. אחיו מיד על פניו נפל.. במר נפשו.. כי הונחה קרבן ה' ונפש אחיו לריח נחח.. כסא סך ל"ה אדומים.. עד שלא ינטו הצללים.. מאבריו אשר תוקד לקבורה.. הקדוש וצעק שמע ישראל עד גמירא.. מאריך באחד עד... המה סעו למנוחות ועזבו אותנו לאנחות וגודל הצדקה אשר הרבו לעשות צדק לפניהם יהלך.. (כן מצאתי בקונטרס לביהכ"נ צילט"ין פה ברעסלויא). — צד 33 שורה 7. צ"ל תקל"ח ת' תקל"א. — צד 32 הערה 21. הג"מ שאול קאצינעלבוגין הסכים בתואר אבד"ק חעלמא בז' ניסן תל"ג על ס' לקט שמואל. — צד 33 שורה 19. צ"ל פפד"א ת' פפד"מ. — שם. הג' בעל מרכבת המשנה היה עדן בשנת תקכ"ו אבד"ק חעלמא כמבואר בהסכמתו על ס' מאורי אש, והיה הותן הג"מ אהרן יהושע אליהו הערצפעלד האבד"ק ראוויטש בגליל פוזנא. — צד 40. כ"י ר"ז רונקיל מקראקא נמצאים כעת באוקספורד עיין רשימת נייבויער נר' 272,2 וגם 272,36. — שם. מנין לנו שהאמיר במחיר יין היה כולערא? בלי שפק דֶבֶר היה, 14). — צד 41 סי' ל"א. אולי הר' יחיאל כ"ץ הוא ג"כ הג"מ ישראל יחיאל כ"ץ רפאפורט הנזכר למטה? 15). — שם סי' ל"ג. צ"ל ביום השבת כ"ג אלול כי כ"ו אלול לעולם לא יהי' בש"ק ובשנת ש"ם היה ביום ג'. — צד 43 סי' מ'. צ"ל טעמי מסורת ולא המסורה. — צד 44 סי' מ"ב. על הקדושים משנת שצ"ז עיין מה שכתב עליהם הכמר Węgierski סי' 93 ואת דבריו אדפיס עוד הפעם במכתב חדשי שלי. — צד 48. כתבי הג"מ גבריאל מקראקא מונחים עתה באוצר ספרי אוקספורד עי' רשימת נייבויער 1019,a; 2170,6; 468,2. — שם הערה 31. צ"ל תפ"ב ולא ת"פ. — צד 50. מנין לך שהר' ישראל שמואל בר' שלמה הרופא ספרד קליפארי היה זקנו של הקדוש הר' מתתיהו מקראקא? 16). — צד 51. מחבר הס' נזירות שמשון מת בעיר האמבורג ובנו הר' משה האמבורגר היה דיין בעיר מעזעריטש בפולין גדול, והאבד"ק זוואלין אחר היה. — צד 52 (הערה 38). הג"מ אלעזר הבר גם פי' על הש"פ ונדפס בווינא תרכ"ב (Zedner 446) 17). — צד 60. תולדותיו של הרב בעל שמן רוקח וכל יוצאי חלציו כתב בימינו אלה הרב אבד"ק קעמפנא אחד מנכדיו. — צד 62 (הערה 39). דברי העוב"י לא מעלין ולא מורידין כנודע, ועל הסכסוך שהיה בימי הרצ"ה מבערלין אדות הס' תורת יקותיאל ראה מ"ש הר"ל לאנדסהוט בספרו תוא"ש על רבני ברלין הכל בסדר טוב ויישר ונכון וגם מה שהוספתי במאמרי על רבני מדינת שלעזיען על יוצאי חלצי הרב בעל כסא דהרסנא. — ועת לקצר מפני טרדות רבות אשר סבבוני יום יום, ואתה תעלה מעלה מעלה בסולם החכמה והתבונה ותרבה ותוסיף לקח ותוציא מעינותיך החוצה לטובת ספרותנו הקדושה ולהגדיל תורה ולהאדירה כאות נפש דו"ש וטובתך כל הימים מרדכי ברן.

Dr. M. Brann.

---

14) גם ידי"נ הה"ח דר. ל. לעוויזאהן הי"ו העירני „כי הכולערא באה לאירופא בזמן מאוחר, ואז היתה מחלת דבר (אירגענד איינע זייכע)." ח. ד. פ.

15) גם אנכי חשבתי כן בהשקפה הראשונה, אכן אחרי שובי נחמתי, כי סדר הזמנים לא יסכימו. ח. ד. פ.

16) יעויין נא בספר „כלילת יופי" ח"א דף כ"ד ובעיר הצדק צד 70 (בההערות). ח. ד. פ.

17) הפירוש על ההגדה של פסח לקוחה מהספר מעשה רוקח עה"ת. ח. ד. פ.

הערות והארות.

מאת פ. ה. וועטשטיין בקראקא.

א) לנו נודעים רבנים ששרתו בקדש תוך קהל ועדה פה קראקא זמן רב עוד לפני הג"מ יעקב פולק, כי נמצא כתוב בכתבי הארכיב כי בשנת 1469 ביום 20 יאנואר נתנו זקני העדה בקראקא את שני בתי הכנסת, הישן והחדש, עם מקומותיהם ומגרשי קבריהם אשר ברחוב „סט. אנא" בחליפין להכהנים הגדולים יאן דלוגאש הזקן ויאן דלוגאש הצעיר במחיר בית לתפלה עם מקומות ברחוב „שפיגלר" (סט. טומאשא) ודבר החליפין נגמר ונעשה בפני בי"ד של ישראל, והוא: יוחנן חיים'ס מדובראנאוויצי הדיין ויוחנן הנאמן (נוטריוס) וסגן הדיין, וכן נמצא נזכר שם „דוקטור ישראל זק" בין שמות האנשים שנקראו בשנת 1507 מאת שר העיר לבוא לפניו ויבטיחוהו הבטחה נאמנה — בקנס אלף פלורין וחרם רכוש העוזב — שישבו איש תחתיו ולא יהין אף אחד מהם לצאת מקיר העיר החוצה ולתור לו מקום מושב מחוץ למדינות פולניא, וידענו גם ידענו כי בשם „דוקטור" (אשר הוראתו בשפת רומי „מורה") נקרא אז כל מורה הוראה וכל תופש ישיבה אשר נסמך והכתר בכתר „מורנו", ולפ"ז אנו יודעים רבנים בקראקא שקדמו שנים הרבה עוד לפני ר"י פולק, והם שני ר' יוחנן ור"י זק הנזכרים. בי"ד בקראקא נודע לנו עוד משנת 1412 (קע"ב), כי נמצא רשום בכתב הארכיב כי באותה שנה מכר כנען, בנו של הקצין לעוועק, חוכר המלה בוויעליטצקא ובבוכניא בשנת 1368, את ביתו שעמד פה „ברחוב היהודים" („סט. אנא") לנוצרי בפני בי"ד של ישראל. —

ב) בזמנו של הג"מ יעקב פולק כהנו בכהנת ההוראה בקראקא עוד רבנים אחרים והם ר' פרץ אשר עמד בראש העדה הביהמית בשנת 1519 18) ונזכר בס' ברכת המים (להג"מ מיכל ר' יוזפס) דף מ"ו ע"א ערך צפרה, ור' לעף, לעוועק, מרדכי, הירץ, ברוך, זישל, ואשר, אשר עמדו עמו עם ר"י פולק — בצותא חדא ויעידו עליו בשנת 1522 — בהתבעם לדין לפני שר העיר — כי הוציא דבה על האשה העבריה קלארא, אשת משה, כי נטמאה מידי היהודי שמואל, רופא כירורגי בחצר המלכה, ור"י פולק הנאשם בא במצרים ונאלץ לעזוב אז את העיר קראקא 19).

ג) ללא נכון כתבת שהג"מ ר"י פולק ישב פה לפנים על כס הרבנות ואח"כ בפראג, כאשר כבר טעו בזה רבים וכן שלמים, כאשר העירותי בקדמוניות צד 59 והוכחתי את ההפך, כי הג"מ ר"י פולק בא מפראג לקראקא — לרגלי החרם ע"ד קיום המיאון בשנת רנ"ב — ומקראקא — לרגלי הדבה ודבר המשפט בשנת רפ"ב — לאה"ק, ובהיותו בדרך, במדינת תוגרמה, נתן הסכמתו על הס' „ברכת אברהם" (ד' ויניציאה ש"ב), — וכמו כן ללא נכון כתבת כי כבר בשנת 1507 (רס"ז) ישב הג"מ אשר על כסא הרבנות בקראקא, בסמכך

---

18) בשנת 1519 פרצה בעירנו מריבה בין אנשי שתי הקהלות למי מהם זכות ביהכ"נ, אם לקהלת פולניא, או לאנשי עדת ביהם, ויגישו את תלונותיהם לפני המלך זיגמונד הראשון ויצא דבר מלכות מלפניו כי להראשונים משפט הבכורה, ואסור להאחרונים להדריך כף רגלם בבית התפלה, אחרי כי נודע הדבר ע"פ עדים נאמנים כי בני הקהלה הפולנית הקימו מכספם את הבית ויתקנו אותו מדי פעם בפעם בעוד אשר הקהלה הביהמית טרם היתה בקראקא. ראה: Metz. Korona T. 34 f. 170.

פ. ה. וו.

19) השר הוציא את משפטו כי עליו להשבע בביהכ"נ שמעולם לא הוציא על האשה ועל הרופא את השם הרע הזה ואז לא תאבד לו זכות כל רכושו, ואם נשבע או לא, או כי נחרץ עליו דין קשה (כדברי בעל עה"ל בהערותיו צד 16) מזה אין כל זכר ורמז בכתבי הארכיב.

פ. ה. וו.

על בעל „עיר הצדק" בהערותיו צד 14, אשר העתיק שם מִכְּתָבֵי הארכיב דברים לא כהויתם ויכתוב כי בכתבי הארכיב בשנת 1507 נזכר שם הג"מ אשר בשם „רב", ובאמת הדבר בשקר יסודתו ולא נמצא שם אף רמז כל שהוא ל„רב אשר" כי אם נזכר סתם השם „אשר" בלי כל תאר הכבוד, בעוד באותו מקום ובאותה שנה נזכר אמנם איש אחר והוא ר' ישראל זק בתאר „דוקטור" המורה על נושא משרת מורה הוראה בישראל. — בדבר זמן פטירתו של הג"מ אשר יש לתקן ת' „ש"ן" צ"ל „רצ"ב" כאשר הביא בעל עיר הצדק בהערותיו צד 16. —

ד) ס" ל"ב: „אברהם בהר' משה פישל" שנפטר שנת ש"ם (1580) הוא כפי הנראה בנו של הרופא משה פישל שנבחר פה לרב העדה הפולנית בשנת רצ"ב (1532). —

ה) ע"ד הקדושים (בס" מ"ב) נודעים לנו דברים נכבדים, דברי אמת, מספרו של Węgierski החי בקראקא בזמן ההוא, ואלה הדברים שכתבם בשנת 1615 (ת"א) ארבע עשרה שנים אחרי הריגת הקדושים, בספרו Kronika Zboru Ewang. p. 95 המפיצים אור על גופא דעובדא היכי הוה, ועל הדברים בפנקס הח"ק אשר לצדם הצבת את סמן השאלה: „בשנת שצ"ז (1637) ביום ועש"ק, עת חגם, חג ה„הימעלפאהרט", סרו שני תלמידים — בשובם מעיר קאלווריע מכפרת פשע (אבלאס) לקראקא — למושבות בנ"י בקאזימיר וישתו שם בבית יהודי מי דבש, וכאשר לא חפצו לשלם לו מאומה בעד המשקה, לא נתן אותם לצאת מן הבית ויקם בו שאון והמולה, ויהודים דחפום ויחרפום, והתלמידים בפרצם בחזקה החוצה ובבואם לתוך העיר ובספרם זאת לחבריהם, התלקטו אליהם, ויתאספו ויתגודדו, לתבוע את עלבון כבודם, להנקם מיהודים זעומי נפשם ולכלות בהם חצי המתם, ויהסמו התלמידים את הדרך בעד היהודים אשר היו בתוך העיר לרגלי עסקיהם, ויתנפלו עליהם, ויכום במאד מאד, היהודים לא יכלו לבוא לביתם ולקדש את השבת, ויתחבאו איש איש ככל אשר היה לאל ידו. ביום המחרת, בש"ק, בבקר השכם, בחפצם לשוב לאהלם ולבני משפחתם ובלכתם בלוית משרתי בתי הספר והעומדים בראשם — בשלמם להם כסף מלא בעד הלויתם — חכו ויארבו התלמידים להם כחכי איש גדודים ויכום ויפציעום וירצחו נפשות אחדות מהם. המְלַוִים מפחדם שלא ירגמום באבנים אשר השליכו עליהם, ברחו על נפשם, והיהודים מבלתי יכולת לבוא למחוז חפצם, לבתי מושבות בנ"י, בקשו מנוס ומחסה בבתי הנוצרים, התלמידים חקרו וידרשו אחריהם מבית לבית ואלה שנמצאו בידיהם סחבום החוצה ויכום נפש. אחדים מב"י את נפשם הצילו בחסדי הנוצרים הישרים קתולים ולותרנים, אשר נכמרו נחומיהם עליהם ויסתירום מתחת לארץ. אנשי הצבא אשר עמדו מזוינים על המבצר לוו אח"כ את היהודים לשלחם ולהוליכם למעונותיהם, ובקום התלמידים עליהם ובהחלם לשוב ולשלוח בהם יד ולהכותם, ירו אנשי הצבא עליהם ויפילו מהם שני חללים. הדבר הזה הרתיח את לבות התלמידים כסיר מצולה ויצוק שמן וגפרית על מדורת שנאתם לב"י ולא נחו מזעפם ולא שב אפם עד כי נקמו את נקמת דם שני חבריהם השפוך ויהרגו יהודים אחדים בידים ובמים וירבו אנשי חיל לבוא והתלמידים נפוצו והשערוריות הדלו." דבריו אלה יתאימו בד בבד עם הדברים שבפנקס הח"ק, עם ש„נהרגו ביום הש"ק קודם שבועות כ"ט אייר שצ"ז", עם ש„נסתרו ונפדאו בבית גוים מפני הארורים הרשעים האלה וכשנודע להם הדבר לקחו אותם בחזקה מן הבתים" וכו', ע"פ הספור מובנים לנו הדברים „עם לא היה להם השולם" המכֻוָנים למה שלא חפצו התלמידים לשלם להם בעד המשקה.

לוח התקונים.

עמוד 5 שורה 14: תחת מהמה צ"ל מהנה. — שם שורה 15: ת' אכלתם צ"ל אכלתן. — עמ' 6 שורה 9: ת' ידיהם צ"ל ידיהן. — שם שורה 27: ת' 1133 צ"ל 1033. — עמ' 7 שורה 8: צ"ל לפ"ק (ישרון שנה ה'). — שם שורה 29 ת' כבראי צ"ל כראי. — שם שורה 36 ת' מפיהן צ"ל מפיהם. — עמ' 13 שורה 21 ת' ז' צ"ל י"ז. — עמ' 9 שורה 24 ת' לאב"ד צ"ל לר"מ. — צד 14 שורה 14 ת' עדין צ"ל עדיף. — עמ' 16 שורה 10 מלת כ"ץ יש למחוק. — שם ושם ת' ורבי צ"ל רבו. — שם שורה 29 מלת בר יש למחוק. — עמוד 17 שורה 10 ת' וכשר צ"ל וכאשר. — עמוד 19 שורה 22 ת' שמימה צ"ל השמימה. — עמ' 20 שו' 4 ת' ששי צ"ל שלישי. — שם שורה 16 ת' הרביעית צ"ל החמישית. — שם שורה 33 ת' ב"י צ"ל כ"י (ר"ל: כתיבת יד). — שם שורה 36 ת' בדברי צ"ל כדברי. — שם שורה 37 ת' יכתוב צ"ל תכתוב. — ע' 21 שורה 12 ת' המש צ"ל שלש. — שם שורה 38 צ"ל „תורת. — עמוד 22 שורה 31 ת' בקראי צ"ל בקראו. — עמ' 23 שורה 15 ת' תלמידיו צ"ל תלמידו. — שם שורה 22 ת' אהת צ"ל אחד. — שם שורה 29 ת' לקט צ"ל לקוטי. — עמ' 25 שורה 14 אחרי מלת חי צ"ל בעיר גלוגא. — שם שורה 35 ת' ועלה צ"ל יעלה. — עמוד 26 שורה 23 צ"ל י"א). — עמ' 32 שורה 28 ת' אגדת צ"ל הגדת. — עמ' 29 שורה 24 ת' היה צ"ל היה לו. — עמ' 35 שורה 29 ת' פה), ויקח צ"ל פה — ולקח. — עמ' 40 שורה 9 ת' הקדיש צ"ל הקודש. — עמ' 43 שורה 27 ת' המועטים צ"ל מועטים. — עמ' 48 שו' 37 ת' המאיר צ"ל המאור. — עמ' 49 שו' 16 ת' ויקבר צ"ל ונקבר. — עמ' 51 שו' 34 ת' שרע"ב צ"ל שבע"פ. — עמ' 52 שו' 12 ת' הר' צ"ל הר"א. — עמ' 62 שו' 25 ת' קראננגאלד צ"ל קארנגאלד. — עמ' 63 שו' 26 ת' ייתפחו צ"ל ייתיפהו. — עמ' 66 שו' 2 ת' מקטפין צ"ל מקטפיה ידיעה. — עמ' 70 שו' 37 מלת אחד יש למחוק. עמ' 74 שו' 40 ת' הנדפת צ"ל הנדפס. — עמ' 78 שורה 22 ת' הינם צ"ל הינם רבים. — עוד שגיאות הדפוס נמצאו, וכמו כן נמצא פעמים בלתי ספורות מלת „שמה" תמורת „שם", והקורא המשכיל יתקנן בטובו, וידינני לכף זכות.